

KANEGELOTSEKA YA SEPEDI

NTEPELE ISAAC MAGAPA

2006

University of Pretoria etd – Magapa, N I (2006)

The Sepedi detective prose

by

Ntepele Isaac Magapa

submitted in fulfilment of the requirements for the degree

D.Litt.

in the Faculty of Humanities (Linguistics, Literature and Philosophy)

Supervisor: Prof. M.J. Mojalefa

Co-supervisor: Prof. P.S. Groenewald

University of Pretoria

Pretoria

May 2006

SUMMARY

This research aims to investigate the development of the Sepedi detective story, and to classify existing works into appropriate sub-genres. The study will use the methods of comparison, grouping, description and interpretation.

The growth and development of the Sepedi detective story from 1951 to 1998 is discussed and the influence of Ramaila's short stories from the collection *Molomatsebe* (1951) on other Sepedi detective stories shown. Various problems are examined, including (a) the scarcity of Sepedi detective stories as compared to the number of stories in European languages, and (b) the classification principles suitable for determining the different sub-genres.

The study uses a narratological approach, which examines texts focusing on three levels, namely content, structure (plot) and style. This study pays particular attention to the first two levels, though the last level, style, is discussed briefly in the closing chapter.

In the investigation the definitions of a detective story formulated by various literary theorists are discussed, and the challenge of classifying detective stories into sub-genres examined. The most important classification systems found in the literature are those formulated by Boileau and Narçejac, Groenewald, and Dresden and Vestdijk. The classification approach used in this study is based on the characteristic features that distinguish a detective story from other genres.

The most important characteristic of the detective story is mystery. The concept of mystery is therefore explained in detail, and various sub-genres classified according to the presence of one (occasionally more) of the following elements: (a) the real character of the detective is a mystery, (b) the name of the criminal is a mystery, (c) the name of the victim is a mystery, (d) the evidence that reveals the mystery at the end, and (e) the investigation that reveals the mystery.

The different narrative techniques that authors can use to keep the mystery concealed so as to arouse the readers' interest are explored. Methods to build tension and suspense in a narrative are also investigated.

Lately some researchers of Sepedi detective stories have encountered problems in dealing with works that have both mystery and romantic subplots. This research study therefore mentions the difference between a detective story and a love story. It is not unusual for a detective story author to bring love affairs into the narrative, because these can be used to relieve tension.

In the closing chapter, short remarks are made about the third layer of the text, namely style. Dresden and Vestdijk's arguments concerning style are taken as the basis for these remarks. They discuss a curious characteristic of detective plots. This is that, though emotional and disturbing acts such as murder or rape are central to a detective story, the mystery surrounding these acts in the plot of the story turns the story into a puzzle rather like a mathematical problem, which is gradually solved as the plot progresses, with the result that the criminal is not viewed negatively. Whether or not he/she is punished is not a central issue; sometimes the criminal even escapes punishment through committing suicide. Death in this type of story has no meaning. This emotional independence is what forms the basis of the detective author's style.

KEY CONCEPTS

1. Detective prose
2. Define
3. Interpret
4. Compare
5. Classification
6. Mystery
7. Techniques
8. Plot
9. Events
10. Characters

SAMEVATTING

Hierdie ondersoek trag om die ontwikkeling van die speurverhaal in Sepedi na te gaan, en om die bestaande werke in die verskillende subgenres daarvan in te deel. Om hierdie groepering te bewerkstellig, word daar van die vergelykende, groeperende, beskrywende en interpreterende metodes gebruik gemaak.

Die groei en ontwikkeling van die speurverhaal vanaf 1951 tot 1998 word nagegaan. In dié proses word die invloed wat Ramaila se kortverhale, versamel in die bundel *Molomatsebe* (1951), op die ontwikkeling van die Sepedispeurverhaal het, aangedui. Probleme wat behandel word, is (a) die gebrek aan eksemplare van die speurverhaal in Sepedi as dit met die letterkundes in die Europese tale vergelyk word, en (b) die groeperingsbeginsels om die verskillende subgenres te bepaal.

Die ondersoek word binne die raamwerk van die narratologiese benadering van die literêre studie gedoen waar tussen 'n inhoudsvlak, 'n struktureringsvlak en 'n stilistiese vlak onderskei word. In hierdie geval word daar egter op die eerste twee vlakke gekonsentreer; die stilistiese vlak word in die slothoofstuk kortliks bespreek.

In die proefskrif word daar indringend op ingegaan wat verskillende teoretici as 'n speurverhaal beskou. Daarna word ook hulle subgenre-indelings nagegaan en die probleem wat daarmee ondervind word, bespreek. Die belangrikste subgenre-indelings wat hier onder die soeklig kom, is dié van Boileau en Narcejac, van Groenewald, en van Dresden Vestdijk. Die indeling wat in hierdie ondersoek gemaak word, word gebaseer op die kenmerke wat die speurverhaal van ander verhaalgenres onderskei.

Die belangrikste begrip ten opsigte van die speurverhaal is dié van die raaisel. Dié begrip, die raaisel, word daarom volledig toegelig. Daarna word die subgenres beskryf, ten opsigte van speurverhale waarin die raaisel (a) die persoon van die ondersoker, (b) die naam van die skuldige, (c) die naam van die slagoffer, (d) die aard van die getuienis wat die raaisel ontrafel, en (e) die aard van die misdada ondersoek, is.

Die verskillende vertelstrategiee wat die outeurs volg om die raaisel vir sy lesers groter te maak, kom vervolgens aan die beurt. Daar word ook aangedui hoe die skrywer die spanningslyn in sy vertelling, verhoog.

Sommige onlangse ondersoekers van die speurverhaal in Sepedi het egter probleme ervaar met werke waarin die outeurs ook liefdesintriges in hulle verhale ingevleg het. Dit was dus nodig om in hierdie

ondersoek kortliks op die onderskeid tussen die speurverhaal en die liefdesverhaal in te gaan. Dit is geen ongewone verskynsel dat die speurverhaalskrywer liefdesintriges in sy vertellinge insluit nie, en dit word gewoonlik gebruik om die spanning te verhoog.

In die slothoofstuk is daar op die speurverhaalskrywer se styl in die algemeen gewys. Wat Dresden en Vestdijk hieromtrent te sê het, word as grondslag van die bespreking geneem. Dit kom kortliks daarop neer dat emosioneel – ontstellende gebeurtenisse soos moord, marteling, wreedheid, ensovoorts - van hulle emosionele lading ontnem word. Die speurverhaal is vir hulle 'n *'puzzel'* (hulle woord) en kan met 'n matesisprobleem vergelyk word. Dit gaan inderdaad om die ontknoping van 'n raaisel, en die skuldige word daarom nie met wrewel bejeën nie. Dat hy gestraf word, word nie behandel nie, en dikwels ontkom hy aan die werking van die gesag deur selfmoord te pleeg. Die dood het in hierdie verhaalsoort eintlik geen angel nie. Hierdie emosionele afgetrokkenheid lê die speurverhaalskrywer se styl ten grondslag.

SLEUTELKONSEPTE

1. Speurprosa
2. Beskryf
3. Interpreteer
4. Vergelyk
5. Klasifikasie
6. Raaisel
7. Tegnieke
8. Plot
9. Gebeure
10. Karakters/Personasies

SEGOPOTŠO

Ke rata go leboga bahlahli ba ka nyakišišong ye e lego, boProf. M.J. Mojalefa le P.S. Groenewald. Mogale! ke re ka wene ke sa bone nnete yona yela ya maloba ya gore bonna bo epša ntsweng. Tataišo, tlhahlo le kgotlelelo tša gago ke di hlokela mantšu a tebogo. Ke ka tlhahlo ya gago ge ke kgonne go ka itlanyetša lengwalonyakišišo le go tloga ka mothalo wa mathomo go fihla ka wa mafelelo. Mogale wa 'thaba tša Leolo, hle re golele o kake tlou!

Ee! Ke sa le bale le wene Mokone! Ke ra wena Prof. P.S. Groenewald. Hleng o ka re o khutšitše ka pela? Botho, kgotlelelo le tataišo tšeo o re bontšhitšego tšona e re e ka be di rekišwa ra reka ra tšama re bapaletša mašaba. Hle re le bogele le mmagorena ka lapeng ge a be a sa re kgorometše a re le ntlaišetša sekgalabjana sa ka se rotše modiro! Ke sa realo ke re Mokone! ke hloka mantšu a ditebogo.

Ke rata go leboga gape le wene Morena Biki Lepota ge o ile wa se fele pelo ya go ka nthuša ka tlhathollelo ya karolo ya mošomo wo mongwe wa karolo ya nyakišišo ye polelong ya Seisimane. Ke re le ka moso!

Nka le bala bjang kgarebjana ya leseswana le dikotimarameng! Ke mang ge e se yena Mohumagatšana Maria Prozesky. Botho le lesego la gago ke tšona di mphilego mafolofolo a go ngwala ke ngwalolla mešongwana yeo o bego o e swayaswaya ge ke e ngwadile ka Seisimane. Ke re swara o tiiše, gomme Yogodimo o tla ba le wena.

Go banyakišiši ka nna, e lego Barena R.A. Maila le R.M. Thobakgale, gotee le Bahumagadi R.S. Phala le K.J. Lebaka, ke re hle banabešo, thekgo le tšhutšhumetšo ya lena ke tšona di mphihlišitšego mankalakaleng! Golang le kake tlou, tšhukudu go lena e be mošemane.

Go wena mmagobanake, ke re wena Napjadi 'a Ngwaga' Mmalešidi! gammogo le Mahlako!, Hunadi!, le sa mogolong, Ngwaga' Mmalešidi 'a boMofasi! ke hloka a go le leboga ka gobane kgotlelelo, thekgo le tlhohleletšo ya lena, lehono di ntirile motho.

Ditebogo tše kgolokgolo ke di lebiša go Yena Kukamadišhaba, Yena Ramasedi 'a poloko. Ke ka thato ya Gagwe ge lehono ke kgonne go phetha lengwalonyakišišo le.

MATENG

LETLAKALA

1. KGAOLO YA PELE

1.1	Matseno	1 – 4
1.2	Maikemišetšo	4 – 5
1.3	Mokgwanyakišišo	6
1.3.1	Mokgwa wa go bapetša	6 – 8
1.3.2	Mokgwa wa go hlopha	8 – 9
1.3.3	Mokgwa wa go hlaloša	9 – 11
1.3.4	Mokgwa wa go hlatholla	11 – 13
1.4	Taetšonyakišišo	13
1.4.1	Diteng	14 – 18
1.4.2	Thulaganyo	18 – 21
1.4.3	Mongwalelo	21 – 24
1.4.4	Tshepedišo ya ditaba	24 – 27

2. KGAOLO YA BOBEDI

2.1	Matseno	28
2.2	Kanegelotseka ke eng?	28 – 32
2.3	Karoganyo ya dikanegelotseka le mehuta ya tšona	32
2.3.1	Karoganyo ya Boileau le Narcejac	33
2.3.2	Bofokodi bja karoganyo yeo	33 – 35

2.3.3	Karoganyo ya Groenewald	35 – 38
2.3.4	Karoganyo ya Dresden le Vestdijk	38 – 40
2.3.5	Tlhopho ya maitekelo	40 – 42
2.4	Kakaretšo	42 – 43

3. **KGAOLO YA BORARO**

3.1	Matseno	44
3.2	Sephiri sa kanegelotseka	44 – 47
3.2.1	Melawana ya kanegelotseka go tliša sephiri	47 – 49
3.2.2	Go timetša babadi e le go hlola sephiri	50 – 53
3.3	Go tšhoša le go homotša	53 – 54
3.4	Kakaretšo	54 – 55

4. **KGAOLO YA BONE**

4.1	Matseno	56
4.2	Sephiri sa ‘Ralato 1’ le sa ‘Serapeng sa Badimo’	57
4.2.1	‘Ralato 1’	57 – 58
4.2.2	‘Serapeng sa Badimo’	58 – 59
4.3	Maatlakgogedi	59 – 61
4.3.1	Molwantšhwa (Monyakišiši)	62 – 63
4.3.2	Molwantšhi (Mosenyi)	63 – 64

4.4	Tshekatsheko ya ditiragalo tša diteng	64
4.4.1	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša ‘Ralato1’	64 – 65
4.4.2	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša ‘Serapeng sa Badimo’	65 – 66
4.5	Thulano ya ‘Ralato 1’ le ya ‘Serapeng sa Badimo’	66
4.5.1	Thulano ya ‘Ralato 1’	66 – 68
4.5.2	Thulano ya ‘Serapeng sa Badimo’	69 – 71
4.6	Molwantšhwa (Monyakišiši) le Molwantšhi (Mosenyi) mo go ‘Ralato 1’ le ‘Serapeng sa Badimo’	71
4.6.1	Balwantšhwa (Banyakišiši) ba ‘Ralato 1’	71 – 73
4.6.2	Molwantšhwa (Monyakišiši) wa ‘Serapeng sa Badimo’	73 – 74
4.6.3	Molwantšhi (Mosenyi) wa ‘Ralato 1’	74 – 75
4.6.4	Molwantšhi (Mosenyi) wa ‘Serapeng sa Badimo’	75 – 76
4.7	Kakaretšo	76 – 78
5.	KGAOLO YA BOHLANO	
5.1	Matseno	79 – 80
5.2	Sephiri sa Tšhipu e rile ke lebelo le sa ‘Ralato 2,3,4 le 5’	80
5.2.1	Tšhipu e rile ke lebelo	80 – 81
5.2.2	‘Ralato 2, 3, 4 le 5’	81 – 82
5.3	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng	82
5.3.1	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša Tshipu e rile ke lebelo	82 – 84

5.3.2	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša ‘Ralato 2, 3, 4 le 5’	84 – 88
5.4	Tshekatsheko	89
5.4.1	Go re mosenyi/mmolai ke go re eng?	89 – 91
5.4.2	Maatlakgogedi	91 – 93
5.5	Go timetša mmadi mo go Tšhipu e rile ke lebelo	94 – 97
5.6	Go timetša mmadi mo go ‘Ralato 3’	97 – 99
5.7	Kakaretšo	99 – 100

6. **KGAOLO YA BOSELELA**

6.1	Matseno	101
6.2	Sephiri sa ‘Ntlo ya monna yo mongwe’	102 – 103
6.3	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša ‘Ntlo ya monna yo mongwe’	103 – 106
6.4	Tshekatsheko	106
6.4.1	Go re mogobošwa ke go re eng?	106 – 107
6.4.2	Dikgato go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi	107 – 114
6.5	Kakaretšo	114 – 115

7. **KGAOLO YA BOŠUPA**

7.1	Matseno	116
7.2	Sephiri sa Lenong la Gauta	117 – 118

7.3	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša Lenong la Gauta	118 – 123
7.4	Tshekatsheko	123
7.4.1	Ge go thwe bohatse bja kanegelotseka, go bolelwa ka eng?	123 – 126
7.4.2	Dikgato tša go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi	126 – 145
7.5	Kakaretšo	145 – 147
8.	KGAOLO YA SESWAI	
8.1	Matseno	148
8.2	Sephiri sa nyakišišo ya Nnete Fela	149
8.3	Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša Nnete Fela	150 – 157
8.4	Tshekatsheko	157
8.4.1	Nyakišišo ya go utolla sephiri e ra go reng?	157 – 162
8.4.2	Dikgato tša go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi	162 – 171
8.5	Kakaretšo	171 – 172
9.	KGAOLO YA SENYANE	
9.1	Thumo	173
9.2	Kgaolo ya pele	173 – 175
9.3	Kgaolo ya bobedi	176
9.4	Kgaolo ya boraro	177–178

9.5	Kgaolo ya bone	178–179
9.6	Kgaolo ya bohloano	179–180
9.7	Kgaolo ya boselela	180–181
9.8	Kgaolo ya bošupa	182–183
9.9	Kgaolo ya seswai	183–184
9.10	Polelo ka ga mongwalelo mo go kanegelotseka	184–189
10.	BIBLIOKRAFI	
A.	Dipuku tša motheo	190–191
B.	Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	192– 201
11.	SUMMARY	202–205
12.	SAMEVATTING	206–209

1 KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Go ya ka Serudu (Gérard 1981: 94), dikanegelo tša mathomo ke tša Bibeletse (*Puku ye xo kopantšhoexo xo eona ditaba tša mehuta-huta* (1893), le *Ditaba tše dingoe tša Badumedi* (1893), bangwadi ba tšona ga ba tsebje. Go tšere megwaga ya go lekana masomehlanoseswai morago ga dikgatišo tše, gomme E.M Ramaila, a ngwala dikanegelokopana tše di gatišitšwego kgoboketšong ya mathomo ya dikanegelokopana tša Sepedi, e lego *Molomatsebe* (1951). Tše pedi tša dikanegelokopana tše tša Ramaila, e lego 'Tšhelete ya sepoko' le 'Moloi ga a na mmala', di hlalošwa ke Groenewald (1993b: 29) go re ke tša botseka ka gobane di rulagantšwe bjalo ka tša botseka. Ka gona, ngwaga wo wa 1951, o bohlokwa kudu bongwading bja botseka bja Sepedi. Go tlo lemogwa gore ka morago ga dikanegelokopanatseka tše go tšere mengwaga ye lesometee (11) pele go ka gatišwa paditseka/padinyanatseka ya mathomothomo ya go bitšwa *Tšhipu e rile ke lebelo*, ya go ngwalwa ke D.N. Moloto ka 1962.

Mo magareng ga 1951 le 1962 bangwadi ba Sepedi ba ile ba tšwela pele go ngwala mohutangwalo wo mongwe wa boitshwaro: *Nkotsana* (1958), *Moelelwa* (1958), *Tša Maabane* (1953) le *Motangtang* (1961).

Ka morago ga kgatišo yeo ya *Tšhipu e rile ke lebelo* go tšere gape mengwaga ye šupa (7) pele go gatišwa kanegelokopanatseka ya boraro ya Sepedi, e lego 'Serapeng sa Badimo' ya go tšwa kgoboketšong ya *Hlokwa-la-tsela* (1969) ya go ngwalwa ke W.T. Matlala.

Go fihla ngwageng wa 1998 go tla lemogwa gore go be go sa ngwadilwe fela dikanegelotseka tša Sepedi tše masomepedipedi (22). Tšona ke dipaditseka tše: Moloto, *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962), Bopape, *Lenong la Gauta* (1982), Maphoto. *Leabela le a fetiša* (1983), Moloto, *Letlapa la Bophelo* (1983), Kekana, *Nonyana ya tokologo* (1984), Mothapo, *Etshwang Mare* (1986), Kekana, *Nnete Fela* (1989) le *Sesasedi sa katlego* (1990), Maputla, *Ga se nna mmolai* (1991), le Mojalefa, *Kepisi ya lephodisa* (1998). Dikanegelokopanatseka tšona go akaretšwa tše: Ramaila, 'Tšhelete ya sepoko' le 'Moloi ga a na mmala' go tšwa kgoboketšong ya *Molomatsebe* (1951); Matlala, 'Serapeng sa Badimo' go tšwa kgoboketšong ya *Hlokwa-la-tsela* (1969); Motuku, 'Ralato 1, 2, 3, 4 le 'Ralato 5' go tšwa kgoboketšong ya *Nka se lebale* (1972); Ngoepe, 'Tšhipu e rile ke lebelo' go tšwa kgoboketšong ya *Seswai sa ditabanatodi* (1980); Tlooke, 'Moloko ga o fahlwe ka moka' go tšwa kgoboketšong ya *Lerole la Bjaša* (1987) le Lebopa, 'Bomahlwabadibona' le 'Ntlo ya monna yo mongwe' go tšwa

kgoboketšong ya go rulaganywa ke Mampuru ya *Makhura' lefehlo* (1991).

Taba ye bohlokwa ke gore ge mohuta wo wa sengwalo o bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe bjalo ka boitshwaro le lerato, go lemogwa mathata a a lebanego le tlhokego ya mohuta wo wa dikanegelo mo dingwalong tša Sepedi. Puku yeo ya *Nnete Fela* (1989), ge e ka se balwe gabotse gona mathata ao a tla gola. Ke ka lebaka le Mokonyane (1997: 38) a tšweletšago kgakanego ya padi ye ge a re:

Barutwana ba bantši ba gakantšhwa ke go hlatha gore padi ye ke ya mohuta mang. Kgakanego ye e dirile gore bontši bo fetše bo phetha gore ke padi ya botseka fela ga go bjalo. Padi ye ke ya mohuta wa yona o le noši ka mo dingwalong tša leleme la gaborena. Ke padi ya boikgopolelo.

Mokonyane mo setsopolweng seo sa ka godimo o rotoša ntlha ya kgakanego mabapi le dikanegelotseka. Kgakanego yeo e rarollwa ke Groenewald (1993: 29), ge a hlaloša gore *Nnete Fela* e rulagantšwe bjalo ka paditseka. O re:

Nnete Fela (1989) ke paditseka. E bolela ka ga bošula bja sindikheiti, bjo bo tšhošago mmadi, ka gobane sindikheiti e tlo bolaya baanegwa ba re itswalanyago le bona. Gape e hlaloša tshepedišo ya ditaba, e homotša mmadi. Sephiri se lebane le letšhogo, nyakišišo e lebane le go homotša.

Polelo ya Groenewald (1993: 32) e gatelela taba ye ka go laetša gore go na le bothata bjo bo swanetšego go rarollwa bjo bo lebanego le tlhopho ya kanegelotseka. Ka go realo nyakišišo ye e ikemišeditše go lekola mathata a a lebanego le tlhopho ya kanegelotseka ka go nepiša histori ya kanegelotseka ya Sepedi go tloga ka 1951 go fihla ka 1998.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go lekola kgolo, tšwelopele le tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi. Mojalefa mo go *Lenong la Gauta and Nnete Fela: two different types of detective novels* (ga ya gatišwa) o gatelela gore Bopape (1982), Kekana (1984 le 1990) le Lebopa (1975) ke bangwadi ba bokgoni ka go hlama dikanegelotseka tša maemo a godimo mo polelong ya Sepedi. Taba ye a sego a e bolela ke gore bokgoni bjoo bja bona nnete ke gore ke lehumo leo ba le abetšwego ke

bangwadi ba bangwe bao ba ngwadilego mohutangwalo wo pele ga bona, bjalo ka Ramaila (1951) (“Tšhelete ya sepoko” le “Moloi ga a na mmala”). Yona taba yeo e bontšha go re go na le kgolo le tšwelopele mo dikanegelongtseka tša Sepedi. Go lekola bokgoni bjoo ka botlalo go tlo hlokomelwa ka moo kanegelotseka ya Sepedi e gotšego le go tšwela pele ka gona.

Ge Mojalefa a bolela ka bokgoni bja Bopape, Kekana le Lebopa, ga a bontšhe ka fao ba phalago bangwadi ba bangwe ba dikanegelotseka tša Sepedi. Gape dikanegelotseka tša Sepedi ga di ešo tša nyakišišwa ka botlalo. Groenewald (1977, 1984, 1991), Mampuru (1986), Mojalefa (1993, 1995, 1998) le Serudu (1984, 1985) ba sekasekile tše di itšego fela. Dinyakišišo tše di tletšego tša Machiu (1995) le Magapa (1997), ke mongwalo a Mastase. A lebane le dikanegelo tše tharo fela. Mangwalo a Groenewald (1993) le Mojalefa (2001) a hlaloša dikokwane tša go hlopha dikanegelotseka fela. Lebala la go nyakišiša mohuta wo wa dingwalo tša Sepedi le sa phatlaletše. Ka go realo, maikemišetšo a nyakišišo ye ke go lekodišiša kgolo le tšwelopele ya kanegelotseka ya Sepedi go feta go tsinkela bokgoni bja go phala bangwadi ba bangwe ba kanegelotseka ya Sepedi. Go tšwela pele nyakišišo ye e ya go hlopha dikanegelotseka tša Sepedi go lemoga phapano magareng ga mehutana ye mengwe ya mohutangwalo wo.

1.3 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalonyakišišo le le kgethile mekgwa ye mene ya go nyakišiša, e lego mokgwa wa (a) go bapetša, (b) go hlopha, (c) go hlaloša le (d) go hlatholla, ka gobane mekgwa yeo e lebane le nyakišišo ye.

1.3.1 Mokgwa wa go bapetša

Maungedzo (1999:5) o bolela gore mokgwa wa go bapetša o thomile ngwagengkolo wa bolesomesenyane. Ge mokgwa wo o dirišwa go lebeletšwe kudu dielemente tše dingwalo di swanago ka tšona le tše di fapanago ka tšona. Ge dielemente, e tee goba tše pedi di bapetšwa, go hlokomeđišišwa ka fao di swanago goba di fapanago ka gona.

Swanepoel (1982:2) o tšwela pele go hlaloša go re:

... genres can be compared within literature, within one single oeuvre, between two three or five writers within specific periods, within overriding thematic trends, with related literature.

Polelo yeo e gatelela kamano gare ga dingwalo ka bangwadi ba go fapafapana mengwageng ya go fapana. Taba ye e bohlokwa ka gore Praver (1973:169) o šitlela ka go re mokgwa wa go bapetša ke mokgwa wo mokaone wo ka wona go ka fatišišwago nyalelano ya go fetoga ga dikgopolo, mola ka go le lengwe, go ka kaonafatšwa boitemogelo bja ka fao tikologo e amago phedišano ya batho le go phurolla kwešišo ya batho mabapi le kwano yeo e lego gona gare ga khuduego le bomotho, go lebeletšwe boikgopolelo bja gagwe.

Ka fao polelo yeo e laetša gabotse gore ka go diriša mokgwa wo go ka utollwa dielemente tše ntši tša go laetša go swana goba go fapana ge go bapetšwa dingwalo tša mohutangwalo wo o rilego.

Dipolelo tšeo tša borateori bao, di rungwa ke Baldick (1990:41 – 42) ka go re mokgwa wa go bapetša ke mokgwa wo o ikgethilego wa go ithuta ka dingwalo tša go swana, tšeo di ngwadilwego ka maleme a go fapana; wona o gatelela go swana ka dintlha tše di rilego gare ga dingwalo go tšwa ditšong tše pedi goba go feta.

Ka gona, lengwalonyakišišong le go yo bapetšwa dikanegelotseka tša Sepedi go lebeletšwe kudu phapano le ge e ka ba go kwana goba kamano ya tšona.

Gape, ge mohutangwalo wo o bapetšwa, dingwalo tšeo di kwanago/swanago ka dielemente, di tla bopa sehlopha se tee, mola tšeo di fapanago le tšona, di tla bopa sehlopha sa tšona. Dikanegelotseka tšeo di ya go bapetšwa ka dihlopha bjalo go fihlela di felela go se sa na tšeo di hlokago moo di welago.

1.3.2 Mokgwa wa go hlopha

Ge a bolela ka kgopolo ye ya go hlopha dingwalo, Shipley (1970: 49) o re diponagalo tša dingwalo, bjalo ka dipharologantšho dife kapa dife, di ka no hlopšha goba tša beakantšhwa ka dingwalo tše di swanago go bopa sehlopha gore go tle go lemogwe elemente ye e itšego ye e tšwelelago mo sengwalong goba tshedimošong ya go feta e tee. Ka go dira bjalo, go tlo kgoboketšwa mmogo dingwalo le/goba tshedimošo tše/ye di/e itšego go tšweletša dikarolwana tšeo di kwanago.

Kgopolo ya go hlopšha ga dingwalo, kudu tša botseka e gatelelwa gape le ke Boileau le Narcejac (Groenewald 1993:30). Go ya ka Mojalefa (2001: 221) go diriša mokgwa wa go hlopha dingwalong tša mohuta wo go thuša kudu go fediša mathata ao a lego gona a go hlopha botseka, ao a lebanego le mohuta wa botseka. Groenewald (1993: 30) ge a tiiša taba yeo o re tlhopho ya botseka e theilwe godimo ga dikokwane tše di rilego, e lego (a) letseka, mogobošwa le sefegabatho, le (b) letšhogo le

khomotšo. Ka tsela yeo diponagalo tša go hlopha botseka ke: monyakišiši, mosenyi, mogobošwa/mmolawa, bohlatse bjo bo utollago sephiri le nyakišišo ya go nyepolla sephiri. Le ge Magapa (1997:194 – 5) a amogela tlhopho ya mohuta wo, fela o gatelela gore botseka bja Sepedi bo lebane le mehuta ye mebedi ye megolo, e lego tlhopho ya Maisimane le ya Maamerika. Go ka rungwa ka gore mokgwa wa go hlopha le wona ke wo bohlokwa nyakišišong ye ka gobane o ya go thuša go utolla dikokwane tše bohlokwa tše di lebanego le histori ya botseka, e lego yona kokwane ye kgolo ya kgolo le tšwelopele ya botseka bja Sepedi.

1.3.3 Mokgwa wa go hlaloša

Kgatla (2000: 17) o bolela gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gomme gwa utollwa diphapantšho tša sona selo seo gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Kgopolo yeo e tlaleletšwa ke Serudu (1989: 25) ka go laetša gore go hlaloša go lebane le go thala ka mantšu ka mogopolong wa mmadi goba mo letlakaleng sebopego le seemo sa selo, gomme gwa be gwa bontšhwa ka fao selo seo se thadilwego se amanago le dilo tše dingwe ka gona.

Shiple (1968: 93) o oketša ka go re (a) selo se ka hlalošwa ka tsela ya go se dikadike, goba (b) ka tsela ya go rarela. O fo re:

The general method in any extended passage of description, either of place or person, may be thus indicated: (a) To fix upon the dominant impression (unity) to be conveyed. (b) To choose the most advantage-point of view, physical or mental (or both). (c) To choose the characterizing details that will most effectively create the dominant impression. (d) To appeal to as many as feasible of the senses. (e) To link these details in spatial, chronological, rhetorical, or associational order. (f) To end the passage with the dominant tone, either by statement or by suggestion.

Shiplely o utolla gore go hlaloša go bopilwe ka dikarolwana tše di seelago, e lego (a) kgatelelo ya molaetša, (b) kgetho ya lehlakore/mahlakore tebelelo, (c) kgetho ya dikokwane go tla tšweletšwa molaetša, (d) tlhohlo ya megopolo ya babadi, (e) peakanyo ya dikgopolo ka tatelano, le (f) go ruma ka tshwanelo.

Kgatla (2000: 17) o akaretša ka go re go hlaloša go lebane le go tšweletša diponagalo tša selo se se hlalošwago. Ka go realo

diponagalo di bohlokwahlokwa ge go hlalošwa ka gobane ke tšona dikokwane tša go hlaloša selo se se rilego.

Bjalo ka ge kgolo le tšwelopele ya botseka bja Sepedi di theilwe godimo ga tlhalošo ya sebopego sa sengwalo (botseka), ka go realo mokgwa wo o bohlokwa, ka gobane o tlo dirišwa mo tsinkelong ya ge go hlalošwa matlalo a mabedi ao a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo, ao a lebanego le nyakišišo ye, gore go lemogwe kgolo le tšwelopele ya botseka bja Sepedi.

1.3.4 Mokgwa wa go hlatholla

Harris (1992: 172) o hlaloša go hlatholla ka go re ke:

The understanding and/or explanation of the meaning intended by an author through words, allusions, sentences, portions of texts or texts as wholes. (2) The understanding and/or explanation of implications of a word, allusion, sentence, portion of or entire text that were not necessarily or could not possibly have been intended by an author.

Polelo yeo ya Harris e laetša gabotse gore mo tlhathollong ya mosekaseki, se segolo seo se swanetšego go tšweletšwa ke go hlatholla dikgopolo tšeo mongwadi a ikemišeditšego go di tšweletša ka sengwalo sa gagwe, e sego go tšweletša dikgopolo tša mosekaseki. Peck le Coyle (1985: 134) ba tiiša seo ka go re go hlatholla go amana kudu le go hlaloša dikgopolo tša mongwadi ka go fetleka polelo ya mongwadi gomme mosekaseki a ntšha tša mafahleng a gagwe godimo ga polelo yeo ya mongwadi.

Ge a oketša tše di bolelwago ke Harris, Irmischer (1981: 351 – 2) o tšwela pele go bolelala go re go hlatholla go lebane le go tšweletša ditlamorago goba se se bolelwago sengwalong. O tšwela pele gona letlakaleng leo gore seo ga se re gore mosekaseki o bušeletša diteng tša sengwalo, eupša o bolela seo sengwalo se lego sona. Mosekaseki o dira seo ka lebaka la gore mongwadi wa kanegelo ga a nyatše mogopolo wa gagwe ka go mo solela tšohle. Ge mongwadi a tlogela ditaba tše dingwe mo sengwalong gore mosekaseki a inyakele tšona, goba a di tlaleletša go ya ka fao di amanago le ditiragalo tša sengwalo, gona ka go dira bjalo, o tla be a godiša maatla a tlhalošo ya ditiragalo tše bjalo. Serudu (1989: 25) yena o amanya go hlatholla le sebopego sa sengwalo. O re ge go hlathollwa sengwalo, mmadi o tla be a swaragane le go tšweletša diteng, thulaganyo, le mongwalelo, le go

tšwela pele go laetša kamano ya matlalo ao a sengwalo. Ka go dira bjalo, monyakišiši o tlo tšweletša kwešišo ya go teba ya sengwalo seo.

Lekganyane (2002: 4) le Phala (1999: 6) ge ba ruma kgopolo ye ya go hlatholla le bona ba fo re ge go bolelwa ka go hlatholla go gatelelwa mešomo ya diphapantšho tša sengwalo goba seo se hlalošwago.

Nyakišišong ye go yo hlokomedišišwa taba yeo ya go hlatholla le go gatelela mešomo ya diphapantšho tša dikanegelotseka tša Sepedi go thuša go hlaloša, go hlopha le go bapetša mehuta ya botseka ya Sepedi.

1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO

Ditaetšonyakišišo tšeo di yogo dirišwa ge go nyakišišwa kgolo le tšwelopele ya dikanegelotseka tša Sepedi, ke tšeo di lebanego le naratholotši. Go ya ka Lebaka (1999: 8) naratholotši e hlaloša sebopego sa sengwalo ge se na le matlalo a mararo. Matlalo ao, Strachan (1998: 2) le Genette (1980: 27) ba a hlaloša ka go re ke 'geskiedenis'/'story', 'verhaal'/'narrative' le 'teks'/'narration' fa ka lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993: 14) le Mojalefa (1996: 1) ba fapana le boStrachan ka go bitša matlalo ao gore ke: diteng, thulaganyo le mongwalelo.

1.4.1 Diteng

Go ya ka sebopego sa sengwalo diteng ke letlalo la ka garegare la sengwalo. Groenewald (1993: 4) o hlaloša gore letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a bolela goba a ngwala ka tšona, pele ga ge a di hlaloša.

Mojalefa (1995(a): 14) o tiiša kgopolo ye ka go re ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele ga ge mongwadi a ka gopola go di ngwala le go di rulaganya ka mo a ratago ka gona.

Chatman (1978: 19 – 20) o oketša se se bolelwago ke basekaseki ba ka go re:

The 'fable' (fabula), or basic story stuff, is the sum total of events to be related in the narrative... Fable is the set of events tied together that are communicated to us in the course of the work...

Mosekaseki yo o tiiša gore letlalo le la sengwalo le amana le ditaba/ditiragalo tšeo di lemogwago mo sengwalong. Ke ka fao Strachan (1998: 6) a rego:

Die geskiedenis is die oorspronklike vlak van die verhalende teks voordat die gegewens vanuit 'n bepaalde gesigspunt bekyk is en voordat dit deur die vertelinstantie meegedeel is.

Polelo ye e kgonthiša gore diteng di bopilwe ke ditabatabana/ditiragalo tše di fapafapanego tša go latelana tše di tswalago sebopego sa taba/tiragalo yeo go bolelwago ka yona.

Van Luxemburg (1981: 48) o šitlela taba yeo ka go re diteng ke letlalo leo di-'Formalists' di le hlalošago bjalo ka ditiragalo tše di kgokaganago go bopa tatelano ye e rilego ya ditiragalo. Ge a kgonthiša taba yeo ya tatelano, Groenewald (1991: 18) yena o fo re diteng ke ditaba tše di sego tša beakanywa ke mongwadi. O tšwela pele ka go re ditiragalo tše di a latelana, gomme tatelano yeo e laolwa ke melao ya setšo, ke go re melao yeo motho a e tlwaetšego. O tlaleletša ka gore tatelano ya mohuta woo ya ditiragalo ke ye e kwagalago. Heese le Lawton (1993: 104) ba tiiša seo se bolelwago ke Groenewald ka mo godimo ka go re ditiragalo tša diteng di ipopile molokoloko wa ditiragalo, tše di rulagantšwego go ya ka tatelano ye e rilego. Rimmon-

Kenan (1983: 3) le yena o sa gata ka mošito o tee le tatelano ya ditiragalo tša diteng. O re:

Story designates the narrated events, abstracted from their disposition in the text and reconstructed in their chronological order, together with the participants in these events.

Ka go realo go ka thwe, ge ditiragalo di ka hlokega, kanegelo e ka se be gona. Taba yeo e hlaloša gore ge ditiragalo di se ntshe ke gore go ka se be le molaetša goba taba yeo e tlogo ba e tšweletšwa mahlong a mmadii. Ka lebaka leo kgokagano ye bjalo ya ditiragalo e bohlokwa kudu mo kanegelong ya ditaba. Taba ye ya tlemaganyo ya ditaba e katološwa ke Groenewald (1993: 8) le Mojalefa (1995: 19) ka go re ge mongwadi a ngwala ditiragalo tša diteng o ikgethela mo dtaba di thomago le mo di felelago gona, gomme go ya ka Lebaka (1999: 10) tšona ditaba/ditiragalo tšeo di swaraganywa ke sererwa.

Ge go thwe, **sererwa**, go bolelwa ka taba yeo e rerwago sengwalong. Taba yeo e bolela gore sererwa ke modu wa ditaba tša sengwalo. Ge a tšwetša pele kgopolo yeo, Serudu (1989: 43) o fo re:

*Taba/Sererwa 'Topic' ke seo mongwadi a
ngwalago goba a bolelago ka sona.*

Ge a kgonthiša polelo ye ya Serudu, Mojalefa (1993: 33) o re sererwa se logagantšwe go ba kgopana e tee, gomme godimo ga moo se lebane le diteng. Ka tsela yeo ge monyakišiši a thoma go bolela ka diteng bjalo ka letlalo la mathomo la sebopego sa sengwalo, o tlamegile go bolela ka sererwa pele. Ka tsela yeo go laetša gore serewa ke kokwane ya kakaretšo ya ditiragalo tša sengwalo, ka gobane se swaraganya ditiragalo tša diteng gore di bope taba ya go tia. Ke ka fao Marggraff (1994: 61 – 2) a foga akaretša ka go re:

*... topic holds a vital position. Its influence
exerts itself in two directions: vertically and
horizontally. Topic influence all four elements of
level, mainly events and characters, and in
principle also time and place.*

Polelo yeo ya Marggraff e gatelela gore dielemente ka moka tša diteng di laolwa ke sererwa. Mojalefa (1996: 3) o ruma kgopolo ya diteng ka go tšweletša dintlha tše bohlokwa tše di lebanego le bohlokwa bja sererwa:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo.

- Sererwa se laola ditiragalo.
- Sererwa se laola tikologo e lego nako le felo.
- Mongwadi o kgetha mo ditaba di thomago le mo di felelago gona ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo.

1.4.2 Thulaganyo

Lereo le, **thulaganyo**, le hlaloša tsela ya mongwadi ya go rulaganya ditaba/ditiragalo tša sengwalo. Mojalefa (1995 (b): 16) o gatelela gore mongwadi o rulaganya ditaba gore di tle di lebane le maikemišetšo goba tebanyo (moko wa ditaba) yeo.

Borateori ba go swana le Abrams (1988: 139), Perrine (1983: 41), Serudu (1989: 48), Brooks (1975: 25), Heese le Lawton (1983: 105), Serudu le Kgobe (1985: 71) ba kiba ka mošito o tee go hlaloša gore thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a beakanyago ditiragalo ka gona. Ba molomo wa lehlabula gore tabakgolo mo peakanyong yeo ke (a) mokgwa woo ditiragalo di laodišwago ka gona, le (b) seo se hlolago ditiragalo tšeo. Ge ba tlaleletša taba ye ya peakanyo ya ditiragalo Serudu (1989: 48) le Brooks (1975: 25) ba bolela gore thulaganyo ke freimi goba motheo woo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Potter (1967: 24) yena o fo šitlela ka go re:

The plot begins when the continuing cause begins and the cause carries the sequence forward.

Tsinkelong ya ditaba go lemogwa ge tlhalošo ya borateori ba, e fapana le ya Groenewald (1991: 22) ka ge yena a hlaloša thulaganyo gore ke peakanyo ya ditiragalo tše mongwadi a ikgethetšego tšona go di šomiša go ngwala sengwalo sa gagwe. Polelo ye ke tiišetšo ya gore thulaganyo ya sengwalo e bonala ge mongwadi a thoma go diriša ditaba.

Madden (1981: 42), Maxwell-Mahon (1979: 30) le Cohen (1973: 68) ba oketša ditaba tše tša thulaganyo ya sengwalo ka go e amanya le ditaba le ditiragalo tše mongwadi a ikgethetšego tšona ka tsela ya go di rulaganya gore di tlemagane di be di logagantšhe molaetša; gape di be di latelane go ya ka maikemišetšo a gagwe. Ge a kgonthiša go tšwela pele Forster (1927: 116) o re:

A plot is also a narrative of events, the emphasis falling on causality.

Ke gore ditaba tšeo mongwadi a ngwalago ka ga tšona sengwalo, ke tšona tše a di beakanyago ka tatelano. Abrams (1981: 137) o godiša taba yeo ka go re:

The plot in a dramatic or narrative work is the structure of its actions, as these are rendered and ordered toward achieving particular emotional and artistic effects.

Polelo ye e hlaloša gore ditaba tše di rulagantšwego ka tsela ye e rilego, mongwadi o di nepiša thwii! le tebanyo ya gagwe. Ke ka lebaka le Groenewald (1993: 14) a bolelago gore thulaganyo ke mokgwa wo mongwadi a dirišago ditiragalo tša diteng gore tebanyo ya gagwe e tšwele pele. Taba yeo e gatelela gore thulaganyo ke peakanyo ya ditaba tšeo di logagantšhwago ka go latelana, ebile godimo ga fao, ditaba tšeo di lebane le moko wa ditaba.

Ge a hlaloša moko wa ditaba Mojalefa (1995: 27) o re ke maikemišetšo, goba thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Taba ye e hlaloša gore molaetša wa mongwadi o hlagišwa ka sengwalong.

Heese le Lawton (1988: 35) ba tšwela pele go bolela ka ga moko wa ditaba ka gore ke kgopolokgolo ya sengwalo yeo e tšweletšwago ke mongwadi go mmadi ka go rarela goba ka go otlologa. Ke go re kanegelo ka moka ga yona e akaretšwa ke moko wa ditaba. Groenewald (1991: 23) ge a tiiša ditaba tšeo o re mongwadi o kgetha tebelelo ye e sego ya mehleng malebana le ditaba/ditiragalo tšeo a di lemogilego bophelong. Se se hlalošwago ke Groenewald ke gore moko wa ditaba o na le mohola mo sengwalong. Mohola woo wa moko wa ditaba o swaragane le go (a) swaraganya ditaba tša thulaganyo gore e be ngatana e tee, le (b) go kgokaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

1.4.3 Mongwalelo

Le ge bangwadi ba botseka go no swana le ba masetlapelo ba šomiša diteng tša go swana, go na le phapano ye kgolo gare ga mongwalelo wa mehutangwalo ye mebedi ye. Mongwadi wa dikanegelotseka o ngwala go nepiša sephiri, mola wa masetlapelo a nepiša manyami le kwelobohloko, tšeo di tšweletšago khuduego. Mongwadi wa kanegelotseka o khutiša khuduego ka gore mongwalelo wa gagwe ga o na manyami le kwelobohloko. Manyami le ge e le kwelobohloko tšeo, mongwadi o di tšweletša ka tsela ya go foraforetša mmadi. Mohlala, ge go ka lekolwa ditaba tša polao ya Mmatšhego mo go *Lenong la Gauta*

(1982), ditaba ka moka tšeo di tšwelelago ke tša go sepelelana le sephiri, e sego khuduego. Ka go realo ga go na khuduego, ka gobane mongwadi o ngwala ka ga ditiragalo tše di lebanego le go utolla sephiri (botseka), e sego manyami goba kwelobohloko (masetlapelo). Go utolla sephiri ga se go lebane le mongwalelo, eupša go nepiša kudu go rulaganya ditaba. Ka tsela yeo mo nyakišišong ye, mongwalelo ga o yo hlalošwa ka botlalo ka gobane ga go khuduego ye e swanetšego go tšweletšwa nyanyeng. Le ge go le bjalo go bohlokwa go akaretša tlhalašo ya mongwalelo ka gobane e le karolo ya sebopego sa sengwalo.

Serudu (1988: 33), Cuddon (1982: 663), Hawthorn (2000: 344), le Beckson le Ganz (1989: 270) ba hlaloša gore mongwalelo ke polelo ya mongwadi yeo a tšweletšwago ka mantšu, dikafoko, mafoko, dika le diema, go tšweletša mošito wo o tanyago šedi ya mmadi.

Ge a tšwetša pele kgopolo ye, Rimmon-Kenan (1983: 3) o amanya mongwalelo le 'text' ka gobane o re:

'Text' is spoken or written discourse, which undertakes their telling ... the text is what we read.

Ka go realo o re mongwalelo le mongwalo ke selo se tee. Groenewald (1993: 5) ge a kgonthiša taba yeo yena o fo re mongwalelo ke letlalo le lebanego le polelo ya mongwadi yeo mmadi a ka kgonago go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a gagwe ka lona. Ke ka yona polelo yeo mongwadi a kgonago go ala le go tšweletša dikgopolo tša gagwe ka bothakga le bokgoni. Yona polelo yeo ga e hlaloše fela se se bolelwago, ka gobane e tšwetša pele maikutlo a mongwadi mabapi le taba ye a ngwalago ka yona (Murray, 1996: 65).

Marggraff (1996: 62) o hlaloša gore khuduego ke karolo ye kgolo ye e bopago mongwalelo ka go re:

Style is the very specific 'spirit' or 'feeling' of a linguistic work that which has been effected by language.

Mohlala (1994: 26) o akaretša taba yeo ya maikutlo le mongwalelo ka gore mongwadi o diriša maikutlo go godiša mongwalelo. Mojalefa (1996: 19) o ruma ka gore mongwalelo o laolwa ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago pele molaetša wa mongwadi. Ka go realo khuduego mo sengwalong e lebane le go godiša maatlakgogedi.

Nyakišišo e lemogile gore taetšonyakišišo e bohlokwa mo tshekatshekong ye ka gobane e lebane le sebopego sa sengwalo sa botseka. Godimo ga moo ge sebopego sa sengwalo sa botseka se ilo tsinkelwa go šetše go hlalošitšwe ge go ile go nepišwa matlalo a mabedi a sengwalo. Go feta fao ge matlalo ao a sebopego sa sengwalo a eya go hlalošwa, go yo šelwa morago tsela ya boGroenewald (1993) e sego ya boStrachan (1988). Ke go re boGroenewald ba gatelela gore ge go sekasekwa letlalo la diteng go swanetše go hlokomelwa sererwa seo se tlemaganyago ditiragalo tša dikanegelo tša botseka. Ge ba tšwela pele ba tiiša gore ge go nyakišišwa letlalo la thulaganyo, šedi ye kgolo e swanetše go bewa godimo ga moko wa ditaba, ka gobane wona o swaraganya se sengwe le se sengwe seo se amanago le thulaganyo. Ba ruma ka go gatelela gore mabapi le mongwalelo šedi ye kgolo e swanetše go bewa godimo ga atmosfere ye ka yona maikutlo a mongwadi a utollwago.

1.4.4 Tshepedišo ya ditaba

Kgaolong ya pele go gateletšwe (a) mathata a a lebanego le tlhokego ya dikaneglotseka tša Sepedi le (b) a tlhopho ya mohutangwalo wo. Ka tsela ye go tšweleditšwe maikemišetšo a go lekola kgolo, tšwelopele le tlhopho ya dikaneglotseka tša Sepedi. Go hlalošitšwe mekgwa ye mene, e lego (a) go bapetša, (b) go hlopha, (c) go hlaloša le (d) go

hlatholla. Mafelelong go gateletšwe taetšonyakišišo yeo e kgethilwego ke nyakišišo ye, e lego yeo e lebanego le naratholotši. Mo go naratholotši go gatelelwa sererwa ge go hlalošwa diteng, moko wa ditaba ge go hlalošwa thulaganyo, le atmosfere ge go hlalošwa mongwalelo wo ka wona go utollwago maikutlo a mongwadi.

Mo kgaolong ya bobedi go yo hlalošwa ka botlalo (a) seo botseka e lego sona le (b) mehutahutana ya dihlopha tšeo di hwetšwago ka gare ga mohutangwalo wo. Tlhalošo yeo gammogo le tekolo yeo ya mehutahutana, ke tšona tšeo di yago go thuša gore mafelelong go tliwe ka tlhopho yeo e lego nepo ya nyakišišo ye.

Kgaolo ya boraro e ya go swaragana le tlhalošo ya seo **sephiri sa kanegelotseka** e lego sona. Go feta fao e ya go lekodišiša le melawana ye e amanago le go tliša sephiri sa kanegelotseka. Taba ye nngwe yeo e yago go lebedišišwa ke ka fao bangwadi ba timetšago babadi gore go be le sephiri. Kgaolo yeo e ya go rungwa ka go lekola dikanegelo tšeo di bolelago ka go tšhoša le go homotša mmadi, e lego tšeo di lebanego le elemente ya nyakišišo ya go utolla sephiri.

Kgaolong ya bone go lekolwa **semelo sa nnete sa monyakišiši** ge e le **sephiri** sa kanegelotseka. Teori yeo e lebanego le kgopolo yeo e ya go dirišwa mo dikanegelongkopana tše pedi, e lego 'Ralato 1'(Nka se

lebale: 1972) ya Motuku, le 'Serapeng sa Badimo' (*Hlokwa-la tsela*: 1969) ya Matlala. Dikgato tšeo mongwadi a di latetšego go godiša maatlakgogedi le go leka go timetša mmadi le tšona di tla fiwa šedi.

Kgaolong ya bohlano go tla swaraganwa le go lekola elemente ya **leina la mosenyi/mmolai** ge e le **sephiri**. Mo go tla sekasekwa Moloto, *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962) le Motuku, 'Ralato 2, 3 4 le 5'. Dikgato tša mongwadi go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi di tlo lekolwa ka botlalo.

Mo kgaolong ya boselela, go yo sekaksekwa elemente yeo ya **leina la mogobošwa/mmolawa ke sephiri**. Morago ga go fa kakaretšo ya ditiragalo tša diteng, go tla lekolwa dikgato tšeo mongwadi a di tšerego go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi. Go tlo sekasekwa Lebopa, 'Ntlo ya monna yo mongwe' (Mampuru (morul.), *Makhura' Lefehlo*, 1991).

Kgaolong ya bošupa go yo swaraganwa le elemente ya **bohatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla sephiri**. Go yo lekodišišwa kgato ka kgato ka fao mongwadi a godišago maatlakgogedi le go leka go timetša mmadi ka gona. Sengwalo seo se tla šomišwago go lekodišiša elemente ye, ke kanegelotseka yeo ya Bopape, *Lenong la Gauta* (1989).

Kgaolo ya seswai e ruma dielemente tša pharologantšho ya dikanegelotseka tša Sepedi ka go hlaloša ka fao **nyakišišo ya go utolla sephiri** e sepetšwago ka gona. Dikgato tšeo mongwadi a di tšerego go godiša maatlakgogedi ge a tšweletša elemente ye, di tla fiwa ka botlalo. Go tlo dirišwa kanegelotseka yeo ya Kekana, *Nnete fela (1989)* go phethagatša tshekatsheko ya elemente ye.

Kgaolo ya senyane ke ya **go ruma**. Yona e tlo arolwa ka **dikarolo tše pedi**, e lego: **(a)** kakaretšo ya dikgaolo ka e tee ka e tee, **(b)** letlalo la mongwalelo ge le lebane le kanegelotseka.

2 KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo hlalošwa, (a) seo kanegelotseka e lego sona le (b) mehuta ya dingwalo tša botseka go ya ka borateori ba go fapana. Tlhalošo yeo gammogo le tekolo ya teori yeo ya basekaseki bao ba bilego gona, di ya go thuša tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi bjalo ka ge e le nepo ya nyakišišo ye.

2.2 KANEGELOTSEKA KE ENG?

Stewart (1980: 12) o hlaloša kanegelotseka gore ke kanegelo yeo go yona monyakišiši/letseka goba banyakišiši/matseka a/ba swaraganego le go rarolla bosenyi.

Ge ba tiiša taba yeo ya letseka le bosenyi, Boileau le Narcejac (Groenewald 1993: 29) ba re:

*Le roman policier est un enquête, à coupe sûr,
mais une enquête qui a pour but d'élucider un
certain mystère en apparence
incompréhensible, accablant pour le raison.*

Seo boBoileau ba se gatelelago ke gore kanegelotseka e bolela ka nyakišišo ('*enquête*') ye e utollago taba ye e sa kwešišegego, e lego sephiri ('*mystère*').

Stewart (1980: 12), o tšwela pele go tšopola Ellery Queen ka la go re o re kanegelotseka e swanetše e be le letseka (monyakišiši) leo le nyakišišago bosenyi; gomme lona letseka leo e swanetše go ba molwantšhwa yoo a atlegago dinyakišišong tša gagwe. Erik Routley (1972: 19) ge a tiiša kgopolo yeo o hlaloša gore kanegelotseka ke kanegelo yeo go yona go nago le bosenyi, maphodisa/letseka (leo e ka bago la kgoro ya maphodisa goba aowa), le nyakišišo yeo e utollago sephiri. Tlhalošo yeo ya Routley e gatelela gore go swanetše go be le nyakišišo. Seo se laetša gore tlhalošong yeo go na le bothata.

Groenewald (1993: 29) o tiiša le go tlatša se ka go re ge go balwa dipaditseka tša Kekana e lego *Nnete Fela* (1989), le ge e ka ba dikanegelokopanatseka tša Lebopa, 'Ntlo ya monna yo mongwe' le 'Bomahlwabadibona' tše di kgobokantšhitšwego ke Mampuru mo pukung ya *Makhura' lefehlo* (1991), go a makatša ka gobane go laetša gore tlhalošo ya kanegelotseka, ye e filwego ke Boileau le Narcejac (le ba bangwe ka godimo), ga e kgotsofatše gabotse.

Ka fao go tla ra go re go nyakwe ditlhalošo tše dingwe. Stewart (1980: 12) o tsopola John Carter gore o hlaloša gore kanegelotseka e swanetše e itseparele godimo ga nyakišišo, ke go re e lebelele taba ya go nyakišiša bosenyi, e be e boe e be le letseka la mannete (leo e ka bago setlaboswana goba la profešenale).

Ka go le lengwe Narcejac (Groenewald 1993: 29) ge a tlaleletša kgopolo ya Carter o bolela ka melao ya kanegelotseka '*Le lois du roman policier*' '*The laws governing detective stories*'. Yena o bolela gore kanegelotseka ke kanegelo ya polelo ye e tšhošago, gape ye e homotšago. Seo se ra gore polelo ya kanegelotseka e na le mahlakore a mabedi, e lego (a) polelo ye e tšhošago, le (b) polelo ye e homotšago mmadi. Polelo yeo ya go homotša ke ye e beago matswalo a mmadi fase gomme a thakgalela sephetho seo se fihleletšwego. Tlhalošo ye ya Narcejac e thekgwa ke mohlala wa seo se bonalago ge go balwa 'Bomahlwabadibona' ya Lebopa go tšwa kgoboketšong ya go rulaganywa ke Mampuru, *Makhura' lefehlo* (1991) le *Nnete Fela* (1991) ya Kekana.

Groenewald (1993: 29) o nyalanya dikgopolo tšeo tša Boileau le Narcejac le Narcejac (le ba bangwe) ka go re tlhalošo yeo ya Narcejac ya mafelelo, ya:

*Le roman policier est un récit où le
raisonnement crée l'effroi qu'il est chargé
d'apaiser,*

E bolela ka bophara, ka go akaretša. Gape e swana le yeo ya Boileau le Narcejac ka gobane sephiri se lebane le letšhogo; nyakišišo e lebane le go homotša. Phapano ye kgolo ke ya go rulaganya ditaba.

Ge go rungwa seo kgopolo ye, kanegelotseka e lego sona, go ka thwe kgopolo ye e akaretšwa gabotse ke A.E Murch (1968: 84) ge a re:

*A detective story is a tale in which the primary
interest lies in the methodical discovery, the
rational means, of the exact circumstances of a
mysterious event or series of events.*

Seo a se gatelelago ke nyakišišo ye e tseneletšego go fetiša dilo tšohle.

Ge a kgonthišiša le go tliša seo se hlalošwago tsopolong yeo ya Murch, Groenewald (1984: 2) o fo re:

*... die speurverhaal (word) gekenmerk deur die
absolute rasionalisering van die werklikheid, (en*

dit) vorm 'n sekere beslotenheid; die intrige is 'n noukeurig inmekaar gelaste ketting om 'n logiese argumentasie te word sodat die probleemoplossing aan dié van die wiskundevraagstuk gelyk gestel kan staan.

Ditlhalošo tšeo di laetša gabotse gore go na le dilo tšeo di nyakegago go kanegelotseka, ge go tlo thwe sengwalo ke sa botseka. Dilo tšeo ke nyakišišo ya go utolla sephiri le mokgwa wa go nyakišiša, gammogo le tsela yeo e latelwago ge go nyakišišwa. Gomme ge tšeo ka moka di direga, di swanetše go šikinya maikutlo le megopolo ya babadi.

Bjale go yo hlokomedišišwa mehuta goba karoganyo ya dikanegelotseka.

2.3 KAROGANYO YA DIKANEGELOTSEKA LE MEHUTA YA TŠONA

Go hlaloša ntlha ye go tla latelwa lenaneo le le latelago, e lego (a) karoganyo ya Boileau le Narcejac, (b) bofokodi bja karoganyo yeo, (c) karoganyo ya Groenewald, (d) karoganyo ya Dresden le Vestdijk le tlhopho ya maitekelo.

2.3.1 Karoganyo ya Boileau le Narcejac

Go ya ka Groenewald (1993: 30) basekaseki ba ba Mafora ba aroganya dikanegelotseka ka mehuta ye e latelago:

- *'Detective'* (Kanegelo ya letseka)
- *'Policier'* (Kanegelo ya lephodisa)
- *'Policier noir'* (Kanegelo ye šoro ya lephodisa)
- *'Problème'* (Kanegelo ya mathata)
- *'Noir'* (Kanegelo ye šoro)
- *'Bourreau'* (Kanegelo ya mmolai/phišegelo/sefegabatho)
- *'Victime'* (Kanegelo ya mogobošwa)
- *'Cruel'* (Kanegelo ye šoro)
- *'Suspense'* (Kanegelo ya ngangego)
- *'Thriller'* (Kanegelo ya go boifiša/poifišo).

Ka tebelelo karoganyo ye e na le bofokodi bjo bogolo kudu.

2.3.2 Bofokodi bja karoganyo yeo

Bofokodi bjo bogolo bja karoganyo ya basekaseki ba ba Mafora ke go hlakahlakanya ditaba ge ba dira karoganyo ye ya dikanegelotseka. Go ya ka Groenewald (1993: 30), ba dirile karoganyo yeo ka go hlokomedišiša dielemente tše di itšego tša kanegelotseka, bjalo ka

letseka, mogobošwa le sefegabatho. Mojalefa (2001: 221) o re ka go dira bjalo:

They ignore the fact that the plot-structure of one of their types may be similar to that of a terrifying tale, including a 'thriller' and a 'problème'.

Seo Mojalefa a se bolelago ke gore ka go hlokomologa taba ya thulaganyo ya kanegelo, ga ba dire pharologantšho magareng ga mehuta ya go fapana ya dikanegelo. Diteng tša tšona ga di swane le ge di bolela ka ditaba tša go swana le tša go tšhoša tše šoro ('noir' le 'cruel').

Go tla lemogwa gore karogantšho ye e hlakahlakane ka gore thulaganyo le diteng, bobedi ke matlalo a sengwalo, mola e le gore dielemente di tšwelela ka gare ga diteng tša sengwalo go se fapantšha le mehuta ye mengwe ya dingwalo. Dielemente tšeo tša diteng go bolelwago ka tšona, ke baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

Boileau le Narcejac ba hlokomologile lebaka la gore ba ele hloko gore dikokwane tše bohlokwa tša karoganyo yeo ya dikanegelotseka, di swanetše go lebana le dielemente tšeo di fapantšhago kanegelotseka

le mehuta ye mengwe ya dikanegelo, bjalo ka kanegelorato, kanegeloboitshwaro, kanegelomasetlapelo, bjalobjalo. Dielementekgolo tšeo, ke baanegwa ba ba itšego le ditiragalo tša go fapafapana.

2.3.3 Karoganyo ya Groenewald

Groenewald (1993: 30) o šišinya gore dikanegelotseka di aroganywe ka go hlokomela gore dikokwane tše bohlokwa tša karoganyo yeo di lebane le dielemente tšeo di fapantšhago mohuta wo le mehuta ye mengwe ya dikanegelo. O re dielemente tšeo ke monyakišiši (e lego letseka), mosenyi (e lego mmolai), mogobošwa (e lego mmolawa), bohatse bjo bo utollago sephiri/nyepo le nyakišišo go utolla sephiri/nyepo.

Mabapi le nyakišišo ya ditaba go utolla sephiri, Groenewald (1993: 32) o laetša gore nyakišišo ye e lebane le dikanegelo tšeo di bolelago ka go tšhoša le go homotša mmadi. O bolela gore go na le sephiri se se swanetšego go utollwa; fela go na le mathata a a swanetšego go rarollwa. Mathata ao a swanetšego go rarollwa ke ao a lebanego le thulaganyo ya dikanegelo tšeo tša botseka, ka ge thulaganyo ya tšona e swana le ya dikanegelorato.

Gantši bangwadi ba dikanegelo tšeo ba Sepedi, ba hlakahlakantšha kanegelorato le kanegelotseka, bjalo ka Kekana ge a ngwala *Nonyana ya Tokologo* (1984) le *Nnete Fela* (1989).

Ntlha ye e bohlokwa kudu ka gore ke temošo yeo e fapanago le ka fao boBoileau le Narcejac, go akaretšwa le Groenewald, ba arogantšhago dikanegelotseka ka gona. Mo Sepeding dikanegelotseka di ka arogantšhwa ka tsela e šele go fapana le borateori bao.

Groenewald (1993: 32) o aroganya dikanegelotseka tša Sepedi ka dikarolo tše:

- Semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri. Mehuta ya karoganyo ya Boileau le Narcejac yeo e lebanego le mohuta wo ke ya '*policier*', '*detective*' le '*probleme*'. Go tšwa dingwalong tša Sepedi, mohlala wo mokaone ke wa go tšwa kgoboketšong ya Motuku le Ramokgopa, *Nka se lebale* (1972), kanegelokopana ya 'Ralato 1'.
- Leina la mosenyi/mmolai ke sephiri. Mehuta ya karoganyo ya Boileau le Narcejac yeo e lebanego le mohuta wo ke ya '*detective*', '*cruel*' le '*policier*'. Mehlala ya Sepedi ke ya padinyanatseka ya Moloto, *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962) le Motuku, 'Ralato 2, 3, 4 le 5 (*Nka se lebale*, 1972).

- Leina la mogobošwa/mmolawa ke sephiri. Mehuta ya karoganyo ya Boileau le Narcejac yeo e lebanego le mohuta wo ke ya '*suspense*' le '*thriller*'. Mohlala wa ya Sepedi ke wa kanegelokopanatseka ya Lebopa, 'Ntlo ya monna yo mongwe', go tšwa kgoboketšong ya go rulaganywa ke Mampuru, *Makhura' lefehlo* (1991).
- Bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla sephiri ke nyepo. Mehuta ya karoganyo ya Boileau le Narcejac yeo e lebanego le mohuta wo ke ya '*policier*', '*probleme*' le '*criminel*'. Mohlala wa ya Sepedi ke kanegelotseka ya Bopape, *Lenong la Gauta* (1982).
- Nyakišišo ya go utolla sephiri. Mehuta ya karoganyo ya Boileau le Narcejac yeo e lebanego le mohuta wo ke ya '*noir*' le '*cruel*'. Mohlala wa ya Sepedi ke wa kanegelokopanatseka ya Lebopa, 'Bomahlwabadibona', go tšwa kgoboketšong ya go rulaganywa ke Mampuru, *Makhura' lefehlo* (1991)

Karoganyo ye ya Groenewald e laetša gore go na le phapano karogantšhong ya dikanegelotseka tša Sepedi le yona yeo ya Boileau le Narcejac. Phapano yeo e tlišwa ke gore, go ya ka Mojalefa (2001: 222), Groenewald o gatelela maikemišetšo a mongwadi ge a ngwala kanegelotseka. O tliša seo ka go re:

... the events used in such stories are designed to surprise the reader on the one hand, while soothing the reader on the other hand.

Go tšhoša le go homotša mmadi tše di tšwelelago mo go kanegelotseka di iponagatša ge go balwa dikanegelokopanatseka tšeo 'Ntlo ya monna yo mongwe' le 'Bomahlwabadibona' tša Lebopa, go tšwa kgoboketšong ya go rulaganywa ke Mampuru, *Makhura' lefehlo* (1991).

Mojalefa (2001: 222 – 3) ge a ruma karoganyo yeo o laetša gore dikgopolo tša Groenewald le boBoileau le Narcejac mabapi le kanegelotseka, ga di fapane. Ka boraro bja bona ba hlaloša taba e tee, e lego gore sephiri se lebane le go tšhoša, mola nyepollo ya sephiri e lebane le go homotša mmadi. Phapano e tee ye kgolo yeo e lego gona magareng ga borateori ba, ke ya ka fao ba bonago thulaganyo ya kangelotseka e le ka gona.

2.3.4 Karoganyo ya Dresden le Vestdijk

Ge ba bolela ka mehuta ya dikanegelotseka, Dresden le Vestdijk (1957: 94 – 95) ba bolela go re go na le mehuta ye mebedi ye megolo yeo ba

e lebantšhago le dingwalo tša Maisimane le Maamerika. Ba hlaloša phapano ya mehuta yeo ka go re phapanokgolo ya kanegelotseka ya Seisimane le Seamerika e letše felwana tsoko, ga e molaleng. Mola ka letsogong le lengwe sephiri (*'puzzle/riddle'/'raadse'*) se beakantšwe ka bokgwari, ka go le lengwe sephiri seo se tswakatswakantšwe le ditiro tša baanegwa go gakantšha mmadi. Go ya ka thuto ya go hlokomedišiša monagano wa motho le maitshwaro (*'psychological behaviourism'/'psychologische behaviorisme'*), yeo e bego e tumile go la Amerika mo mengwaganyaneng ya go feta, baanegwa ba tswalwa ke ditiro tša bona (*'actions'/'handelingen'*). Ba inyapolla ka ditiro tša bona gomme ka gona nyepo e tšwele kgakala ka go bona ditiro tšeo.

Polelo ye ya Dresden le Vestdijk ge e lekodišišwa e utolla gore ba gatelela ditsejana tšeo di dirišwago ge go ngwalwa dikanegelotseka tšeo tša Maisimane le Maamerika. Ge go tsinkelwa dikanegelotseka tša Sepedi, go lemogwa gore tšeo di lego gona go fihla bjale, di lebane le mehuta ye mebedi yeo, e lego ya Maisimane le Maamerika. Mehlala ye mekaone ke ye: *Nonyana ya Tokologo* (1984) e lebane le mohuta wa dikanegelotseka tša Maamerika, mola *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962) e lebane le mohuta wa dikanegelotseka tša Maisimane. Nyakišišo e laetša gore mehuta ya dikangelotseka tšeo boDresden le Vestdijk ba rego ke tša Maisimane, ke dikanegelotseka tšeo di nago le sephiri, bjalo ka *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962). Tšeo ba rego ke tša Maamerika,

ke tšeo mo go tšona go nago le ditiragalo tša go tšhoša, bjalo ka mo go *Nonyana ya Tokologo* (1984). Ka gona karoganyo ya boDresden le Vestdijk e kwana le yeo ya boBoileau le Narcejac ge ba bolela gore kanegelotseka e bolela ka ga nyakišišo ya go utolla sephiri ('mystère'), ebile ke polelo ye e tšhošago gape ye e homotšago.

Le ge go le bjalo, karoganyo yeo ya boDresden le Vestdijk, le yona ga e rarolle bothata bja tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi. Ka gona go tla nyakwa ditsejana tše dingwe tšeo bothata bjo bo ka rarollwago ka gona, e lego seo nyakišišo ye e ikemišeditšego sona. Pele go ka dirwa bjalo go tla lekolwa tlhopho ya maitekelo go kopantšwe dikarogantšho tša go fapafapana, e lego tša dihlopha tšeo tše tharo tša borateori ba ka godimo.

2.3.5 Tlhopho ya maitekelo

Ge re tšea karoganyo yeo ya boBoileau, re hwetša gore mehuta yeo e lebanego le mohuta wa Maisimane, ke go re tša sephiri (*'raadsel'/'mystery'/'mystère'*) ke: *'bourreau'*, *'victime'*, *'suspense'*, *'thriller'*, *'problème'* *'policier'* le *'criminel'*. Mehuta yeo e lebane le sephiri ka gobane go yona go na le dintlha tše pedi tše tharo, tšeo di ikgethilego. Ntlha ya pele, e lego sephiri, se lebane le moanegwathwadi (molwantšhi goba molwantšhwa). Go kopanwa le

molwantšhwa/molwantšhi mo mathomong a kanegelotseka. Mmadi ga a tsebe ge e le yena motho yo a swaraganego le go nyakišiša ka ga mathata ao mongwadi a tlogo be a a rotošitše. Lebaka ke gore semelo sa gagwe sa nnete se tla be se khutišitšwe. Mohlala ke ge go balwa kanegelokopanatseka ya Motuku, 'Ralato 1' (*Nka se lebale*, 1972). Ntlha ya bobedi, moanegwathwadi yo e ka ba moanegwa yo re mo tsebago; re phelago le yena; re mo hlomphago, eupša ra se tsebe leina la gagwe la nnete. Mohlala ke ge go balwa kanegelokopanatseka ya Motuku, 'Ralato 11' (*Nka se lebale*, 1972). Ntlha ya boraro, e lebane le moanegwa yo re mo tsebago le ka leina la gagwe; re a mo rata ka baka la mediro ya gagwe ya go loka, eupša o na le bofokotšana bjo bo itšego bjo bo dirago gore mafelelong a tsene mathateng. Ge moanegwathwadi yo a lebanwa ke kotlo ye bohlokonyana; ke go re o fetoga mogobošwa/mmolawa. Mohlala ke ge go balwa kanegelokopanatseka ya Lebopa, 'Ntlo ya monna yo mongwe' (1991).

Ntlha ya mafelelo yeo e lebanego le sephiri ke ya ge mongwadi a ka tšweletša se sengwe mo mathomothomong e le bohatse bja tiragalo ye e itšego yeo e diregilego yeo go ilego go swaraganwa le yona sengwalong. Mohlala ke ge go balwa kanegelotseka yeo ya Bopape, *Lenong la Gauta* (1982).

Mehuta ya boNarcejac ye e lebanego le mohuta wa Maamerika, ke go re, ya ditiragalo fela (*'actions'/'de handeling'*) e lego ya go tšhoša le go homotša, ke: *'policier noir'*, *'noir' le 'cruel'*. Ditiro tša go tšhoša le go homotša le gona mo, di lebane le moanegwathwadi. Gantši go tšhoša moo go dirwa ke molwantšhi godimo ga molwantšhwa. Mohlala ke wa ge go balwa kanegelokopanatseka ya Lebopa, 'Bomahlwabadibona' (1991).

Karoganyo ye ke ya maitekelo yeo e sa nyakago go ka tsitsinkelwa kutšwanyana. Ge e lekodišišwa go bontšha bangwadi ba Sepedi ka bontši ba sekametše ka go ngwaleng mohuta wa kanegelotseka ya Seisimane. Godimo ga dikanegelotseka tšeo di šetšego di ngwadilwe go tloga ka ngwaga wa 1951 go fihla ka ngwaga wa 1998, ke dipaditseka tše tshela (6), padinyanatseka e tee (1), le dikanegelokopanatseka tše šupa (7) tšeo di welago lefapheng la mohuta wa Seisimane. Ge e le tšeo di welago sehlopheng sa tša Maamerika ke fela dipaditseka tše pedi (2) le kanegelokopanatseka e tee (1).

2.4 KAKARETŠO

Kgaolong ye go hlalošitšwe gore kanegelotseka ke eng. Go gateletšwe gape le karogantšho ya dikanegelotseka go ya ka borateori ba go

fapafapana. Go laeditšwe ge dikaroganyo tšeo di lego gona di sa rarolle bothata bja tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi. Karogantšho ya maitekelo yeo e tswakantšego dikarogantšho tša (a) Boileau le Narcejac, (b) Groenewald le (c) boDresden le Vestdijk le yona e lekodišitšwe gomme gwa bontšha ge le yona e sa rarolle mathata ao a tlhopho.

Dikgaolong tša go latela go yo hlokomedišišwa taba ya go hlopha dikanegelotseka tša Sepedi go ya ka mehuta ye e fapanego ya botseka gore di tle di bontšhe ge di wela dihlopheng tša go fapana.

Nyakišišo ye e ya go leka go rarolla mathata ao a tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi, efela pele go yo hlalošwa kgopolo ye, **sephiri**, gomme ka morago go kgone go hlokomedišwa dihlogwana tše di latelago:

- Semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri
- Leina la mosenyi/mmolai ke sephiri
- Leina la mogobošwa/mmolawa ke sephiri
- Bohlatse bjo bo tlogo tšweletšwa mafelelong ke sephiri
- Nyakišišo ya go utolla sephiri
- Letlalo la mongwalelo ge le lebane le kanegelotseka.

3 KGAOLO YA BORARO

3.1 MATSENO

Kgopolo ye, sephiri ('*mystery/mystère*'), e bohlokwa ge go bolelwa ka kanegelotseka. Ka fao, go bohlokwa go ka fa tlhalošo ya lereo leo pele go hlokomedišišwa le go latela lenaneo leo la dielemente tša go nyakišiša kanegelotseka.

3.2 SEPHIRI SA KANEGELOTSEKA

Ge a hlaloša kgopolo ye, sephiri, Turco (1999: 59) o re:

... mysteries, i.e. detective stories These kinds of stories utilize suspense, the tension – a balance created between the opposing principles, situations, or techniques – that is built up when the reader wishes to know how the conflict between the protagonist and the antagonist is going to be resolved or what the solution to the puzzle of a thriller is.

Seo Turco a se bolelago ke gore phego le ngangego tšeo di lego gona ka gare ga kanegelotseka di gola ge mmadi a dutše a bala go tšwela pele. Mmadi o nyaka go tseba pheletšo ya thulano yeo e lego gona gare ga molwantšhwa le molwantšhi, ka lebaka la sephiri seo se ba thulantšhago, le gore a na sephiri seo se ya go utollwa ka tsela efe.

Boileau le Narcejac (1964: 8) ba tlatša karolwana yeo ya tharollo ya sephiri ka go bolela gore maikemišetšo a nyakišišo, ke go rarolla sephiri (bosenyi) seo mo mathomong se sa kwešišagalego ebile go bontšhago go le bothata go ka se utolla.

Shapiro (1979: 553) o thekga le go tiiša dikgopolo tšeo tša ka godimo ka go re kanegelo ya sephiri e na le moanegwathwadi yo e sego letseka. Mmadi o itswalanya le mogale/mogaleadi yo. Kanegelong ye go ka no ba goba gwa se be le lephodisa leo mafelelong le rarollago sephiri goba go thuša moanegwathwadi mo kotsing yeo a tla bego a le go yona. Tharollo e tla ka ditiragalo tše mmalwa, e sego ka go gopodišiša taba.

Lazarus le Smith (1983: 86) bona ba bona taba ye bohlokwa e le ka fao monyakišiši a hlalošago gore bosenyi (polao) bo hlotšwe bjang, ka mabaka afe, le go utolla mosenyi (mmolai) mo mafelelong, e le go bipolla sephiri.

Ka gona kgopolo ye sephiri, e bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane e lebane le go tliša maatlakgogedi. Ge go nyakišišwa ditaba tše di lebanego le kgopolo ye, sephiri, mo dikanegelongbotseka, go tlo hlokomelwa dielemente tše nne tša mathomo, e lego (a) monyakišiši/letseka, (b) mosenyi/mmolai, (c) mogobošwa/mmolawa, le (d) bohlatse bjo bo utollwago/tšweletšwago mafelelong. Elemente ya bohlano, nyakišišo ya go utolla sephiri, e bohlokwa ka ge yona e lebane le ditaba tša go tšhoša le go homotša mmadi godimo ga sephiri se se rotošitšwego ke dielemente tše tše nne tša mathomo. Ke ka lebaka leo go thwego, go ya ka Groenewald (1993: 30), dielemente tše tlhano tše di nepiša sephiri se se tlogo utollwa mo mafelelong a dikanegelotseka. Dielemente tše di hlakanya le tše nne tše, tše di ukangwago ke polelo yeo ya Boileau le Narcejac (1964: 8) ka mo godimo.

Ka fao, ge go yo hlalošwa sephiri mo nyakišišong ye go yo latelwa lenaneo le:

- (a) Semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri.
- (b) Leina la mosenyi/mmolai ke sephiri.
- (c) Leina la mogobošwa/mmolawa ke sephiri.
- (d) Bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla sephiri.
- (e) Nyakišišo ya go utolla sephiri.

Pele go ka hlokomelwa lenaneo leo, go tla lekolwa ditabana tše dingwe tše di amanago le sephiri sa kanegelotseka, e lego tša melawana ya kanegelotseka.

3.2.1 Melawana ya kanegelotseka go tiiša sephiri

Ge mmadi a tšea kanegelotseka a thoma go bala, o tseba gabotse gore bosenyi (polao) bjoo bo tšwelelago moo mathomong a kanegelo yeo, bo ya go felela kae – pheletšo ke go swarwa ga mosenyi (mmolai) le go fiwa kotlo. Haycraft (1942: 252) ge a hlaloša taba yeo ya pheletšo ya mosenyi (mmolai) o fo re motho yo a hlegago ka go bolaya, ga a na pheletšo ntle le go nyapollwa.

Potšišo ke gore, ke ka lebaka lang mongwadi wa kanegelotseka a gapeletšega go tla ka sephiri mo go kanegelotseka? Karabo ya potšišo yeo e fiwa ke Suits (1985: 205). Gona letlakaleng leo o re mongwadi wa kanegelotseka, go no swana le baraloki ba thaloko efe kapa efe ge ba laolwa ke melawana ya papadi yeo, o tlangwa ke melawana yeo e amago mohutangwalo wo. Polelo ye ya Suits, e tiišetšwa ke Palmer (1978: 93) ge a hlaloša gore Willard Huntington Wright (leina la gagwe la bongwadi ke S.S. Van Dine) o re mongwadi wa kanegelotseka o swanetše a phethagatše melawana yeo ka gore o dumela gore:

The detective story is not really fiction, it is a complicated and extended puzzle cast in fictional form.

Go ba nyepo moo ga kanegelo ya go hlakahlakana le go rarantšha ditaba, Todorov (1988: 168) o re go hlotšwe ke gore S.S. Van Dine ngwageng wa 1928 o thadile ‘melawana ye masomepedi’ ya go laola go ngwalwa ga kanegelotseka. Ka melawana yeo o re bangwadi ba go ithata le go itlhompha, ebile godimo ga fao ba rata le mohutangwalo o, ba swanetše go obamela melawana yeo. Seo polelo yeo e se hlalošago ke gore mohutangwalo wo o ikgethile.

Le ge ka dinako tše dingwe go bontšha o ka re go na le maarogi godimo ga melawana yeo, nnete ke gore bangwadi bao, ba hlakahlakantšha ditaba tša kanegelorato le kanegelotseka ge ba ngwala, ka gore ba tsentšha ditaba tša marato ka gare ga ditaba tša bona go godiša sephiri le go godiša maatlakgogedi. Gantši ‘monyakišiši’ (letseka) yoo o dira ditaba tšeo e le go rata go phološa moratiwa wa gagwe, ka gobane go na le kotsi moo a lego gona. Sephiri se gona, efela ka tsela ya go širela. Mohlala wa sengwalo sa mohuta woo ke wa Kekana, *Nnete Fela* (1989).

Go latela melawana yeo go hlola maatlakgogedi mo sengwalong sa botseka. Winks (1980: 5) ge a bolela ka ga polao (bosenyi) mo go kanegelotseka o laetša gore e hlola maatlakgogedi. O re polao (bosenyi) e hlola maatlakgogedi ka ge mmadi a tseba gore go bile le polao (bosenyi), gomme o nyaka go bona gore nyepo yeo e ya go rarollwa bjang? Go tseba le go se tsebe fao, di tliša kgahlego go mmadi.

Taba ya mafelelo mabapi le melawana yeo ya kanegelotseka ke ya mongwadi ya go khutiša sephiri go fihla nyakišišo e fihla mafelelong gomme sephiri se utologa. Groenewald (1977: 19) o laetša gore go phethagatša seo mongwadi a ka latela ditsela tše pedi. Tsela ya mathomo ke go utela mmadi ditaba tše dingwe ka mokgwanyana wo mongwe. Tsela ya bobedi ke ya go fega mmadi go fihlela ge mmolai (mosenyi) a nyapollwa.

Kgopolo yeo ya bobedi ya Groenewald ka ge e hlola maatlakgogedi, e hlalošwa ke Winks (1980: 17) ge a tsopola Auden ge a re polao (bosenyi) ke tiragalo ya moswananoši ka gobane e fediša mmolawa (mogobošwa) gore setšhaba se tšee maemo a mmolawa (mogobošwa) go bona gore mmolai (mosenyi) o a otlwa goba o kwelwa bohloko.

3.2.2 Go timetša babadi e le go hlola sephiri

Mongwadi o diriša ditselana tša go fapana go godiša sephiri; ditselana tše di bitšwa dithekniki. Mabapi le dithekniki Groenewald (1993: 31) o re mongwadi o di šomiša go utela mmadi megopolo ya monyakišiši goba ya letseka. O tšwela pele gona letlakaleng leo la masometharotee gore bangwadi ba bantši bjalo ka Agatha Christie, ba šomiša moanegwathuši yo a anegelago babadi tše a bonago monyakišiši a di dira, bjalo ka thekniki. Shipley (1970: 78 – 9) o hlaloša molaodiši wa botseka gore ke motho yoo a kgahlwago ke monyakišiši le ditiro tša gagwe. Shipley o tšwela pele ka go re molaodiši o laodiša ditiro tša monyakišiši, ka ge a kgahlwa ke monyakišiši le ditiro tša gagwe. Groenewald (1993: 31) o tliša polelo yeo ya Shipley ka go re babadi ba re monyakišiši ke yo a hlalefilego go fetiša (ge a bapetšwa le molaodiši), (mola) molaodiši a se na bohlae. Prince (1988: 65) le Wales (1989: 316) ba hlaloša molaodiši ka go fo re ‘ke motho yo a laodišago’, mola Bal (1985: 119) yena a gatelela gore go ya ka yena molaodiši ke ‘mosepediši wa kanegelo’, sedirišwa sa polelo, sediri seo e sego motho, seo se itlhalošago ka go šomiša polelo yeo e tšwelelago sengwalong’.

Kgopolo yeo ya Bal e gatelela gore molaodiši bjalo ka ge e le moanegwa, e ka ba motho goba selo. Taba ye bohlokwa ke gore ka go

laodiša fao, moanegwathuši o dira gore babadi ba se tsebe seo monyakišiši a se gopolago. Ka go realo, mmadi le molaodiši ba a swana ka gore ba tseba bonnyane fela, mola tšie ka botlotla e na le monyakišiši. Groenewald (1993: 31) o re mongwadi o šomiša molaodiši ge e le thekniki ya tebelelotlhaedi (*'limited point of view'*), go timetša babadi. Mongwadi wa mathomo wa go šomiša thekniki yeo e bile Moisimane, Arthur Conan Doyle, ge a ngwala *A Study in Scarlet* (1887). Gona pukung yeo ge a ngwala ditaba tša bophelo bja Sherlock Holmes, o šomišitše molaodiši, e lego Ngaka Watson. Tšhomišo yeo e hueditše basekaseki ba bantši mo e lego gore go fihla le lehono, bontši bo sa bitša molaodiši mo go kanegelotseka gore ke Watson.

Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo la masometharotee, Groenewald o re ge mongwadi a šomiša Watson go timetša babadi, o ngwala dikanegelo tše pedi. Kanegelo ya mathomo ke ya molaodiši Watson, yeo e lego ya sekatherešo - ke sekatherešo ka ge therešo ye e feleletšego e tsebja ke monyakišiši. Kanegelo ya bobedi ke ya monyakišiši goba letseka, e lego yona ya therešo ka ge e le yena a tsebago maemo a ditaba a nnete le gore o gopotše go dira eng? Neng? Bjang? Kae? Gona, ka lebaka la eng a eya go dira seo?

Ka fao, seo se laetša gabotse gore bangwadi ba šomiša molaodiši go utela babadi sephiri. Ka go se lemoge, babadi ba na le go fela ba belaela bomotho bja monyakišiši ka gobane a hlalefile go fetiša motho

wa mehleng. Babadi ba kgahlega le go tsefelwa ke ge molaodiši e le monyakišiši. Groenewald (1984 (2): 6) o tliša taba yeo ka go re kanegelo e swanetše go diriša molaodiši–ke, e lego motho wa pele, yena monyakišiši ka sebele, gore mmadi a itswalanye le yena, e sego go itswalanya le motho yo mongwe wa go tseba bonnyane go no swana le yena. Haycraft (1942: 234) ge a thulana le tšhomišo ya molaodiši o re ga go taba ya go šišimiša goba go tena mmadi go swana le go bona ditaba tša kanegelo ka mahlo a batho ba go fapana, bjalo ka monyakišiši, moanegwa/baanegwa, ešita le yena ‘molaodiši motsebatšohle’ (*‘omnipotent’ angel*). Ge a bolela ka go utamela mmadi, Groenewald (1993: 31 – 2) o re ga go seo se kgahlago babadi go swana le gore e re ge sephiri se utologa, se utologele bona le letseka ka nako e tee – makalo le tlabego di lebane le bona le letseka ka nako yeo sephiri se utologago ka yona.

Go kgonega bjang gore mmadi le letseka ba swane ka bohlale, efela kanegelo e dule e na le sephiri?

Groenewald (1993: 32) o re ge Heimito von Doderer a ngwala padi ye e bitšwago *Ein Mord den jeder begeht* (1964), ke go re *Polao ye e lebanego yo mongwe le yo mongwe*, o be a sa re o ngwala kanegelotseka, eupša o be a re o ngwala kanegelokwešišano. Efela ka lebaka la gore ka gare ga kanegelo yeo go tšwelela ditaba tša polao

(bosenyi) yeo e dirago gore morago ga yona go be le nyakišišo go utolla sephiri, puku yeo e feleleditše e le kanegelotseka. Moanegwathwadi (mongangišwa/monyakišiši) wa puku yeo, ka go se lemoge gore ditiro tša gagwe di tsentšha motho yo mongwe bothateng, o tšwela pele go dira tšeo a di dirago. Ge mafelelong sephiri seo a bego a se nyakišiša se utologa, ka gore e le yena monyakišiši le molaodiši, se utologela yena le mmadi, gomme bobedi ba a makala. Go ya ka Groenewald gona letlakaleng leo, taba yeo e kgonagala ka go raragantšha ditaba gore sephiri se se ke sa utologa ka pela. Mohlala wa puku ya mohuta wo, ke puku yeo ya Bopape, *Lenong la Gauta* (1982).

3.3 GO TŠHOŠA LE GO HOMOTŠA MMADI

Elemente ya bohlano yeo e lebanego le sephiri sa kanegelotseka ke yeo ya nyakišišo ya go utolla sephiri. Dikanegelo tšeo di nepišago elemente ye, Groenewald (1993: 32) o re di bolela ka go tšhoša le go homotša mmadi (*'le raisonnement a créé l'effroi'*). Ke go re polelo ya dikanegelo tšeo ke ya mahlakore a mabedi, e lego (a) ya go tšhoša, le (b) ya go homotša mmadi (go bea matswalo a gagwe madulong). Seo se tšwelelago dikanegelong tše ke polao (bosenyi) yeo e swanetšego go utollwa. Ga go na sephiri ka gore babadi ba swana le monyakišiši ba tseba seo se diragetšego, e lego polao (bosenyi). Seo se šetšego ke go

rarolla bothata (go nyakišiša) bja gore polao (bosenyi) e hlotšwe ke mang. Monyakišiši go swana le babadi ga ba tsebe gore mmolai (mosenyi) ke mang. Seo se tšhošago babadi ke ge ka phošo bophelo bja monyakišiši bo eba kotsing. Ka dinako tše dingwe babadi ba tšhošwa ke go bona monyakišiši yoo a pharwago ka molato ka phošo, a ukametšwe ke leru la lehu mola yena a sa le bone. Ka tše dingwe dinako babadi ba tšhošwa ke gore 'monyakišiši' o nyakišišwa ke matseka gomme go bonale a lebanwe ke kgolego mola nnete mmolai (mosenyi) e se yena. Ge mafelelong bothata bo rarollwa, matswalo a babadi a boela madulong.

Kgonagalo ya taba ye ya go dira gore maswafo le matswalo a babadi a phele a kukegile efela ba fo rata go tšwela pele le go bala, go fihla ge bothata bo rarollwa gomme ba kgona go buša moya ka tokologo, e phethagatšwa ka go hlakahlakantšha ditaba tša kanegelorato le kanegelotseka. Mohlala wa sengwalo sa mohuta wo, ke puku yeo ya Kekana, *Nonyana ya Tokologo* (1984)

3.4 KAKARETŠO

Ge go rungwa go ka thwe, go boletšwe ka go hlaloša sephiri sa kanegelotseka ge se lebane le phego le ngangego. Taba ye nngwe ye bohlokwa ke gore moanegwathwadi wa kanegelo ya sephiri ga se letseka. Gore kanegelotseka e tle e be le sephiri, mongwadi o swanetše

go nepiša dielemente tše nne tša mathomo tše di lebanego le go nyakišišwa. Go gateletšwe gape le melawana ya kanegelotseka. Dithekniiki tše bangwadi ba dikanegelotseka ba di šomišago go timetša le go godiša maatlakgogedi a kanegelo ya botseka, le tšona di filwe šedi. Go feleleditšwe ka go hlaloša le go bontšha gore dikanegelo tše di lebanego le nyakišišo ye, di bolela ka go tšhoša le go homotša babadi.

Bjale go yo hlokomedišišwa dielemente tše tša go nepiša sephiri sa kanegelotseka, go thongwa ka semelo sa nnete sa monyakišiši ge e le sephiri.

4 KGAOLO YA BONE

4.1 MATSENO

Ka fao go šetšego go hlalošitšwe ka gona kanegelotseka e lebane le sephiri. Bangwadi ba tšweletša sephiri sa kanegelotseka ka ditsela tša go fapana. Ke ka fao mo kgaolong ye go tlogo nepišwa elemente yeo ya semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri. Tshekatsheko e tlo sepedišwa ka tsela ye:

- Taba ya mathomo, sephiri seo se lebanego le dikanegelokopanatseka tšeo di tlogo sekasekwa se tlo bolelwa.
- Taba ya bobedi, go tlo laetšwa ka fao maatlakgogedi a godišwago ka gona mo dikanegelong tšeo.
- Sa boraro, go tlo akaretšwa diteng tša kanegelokopanatseka ye nngwe le ye nngwe pele e ka sekasekwa.

Dikanegelokopanatseka tšeo di tlogo sekasekwa malebana le elemente ya semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri, e ya go ba 'Ralato 1' (*Motuku*, 1972) le 'Serapeng sa Badimo' (*Matlala*, 1969).

4.2 SEPHIRI SA 'RALATO 1' LE SA 'SERAPENG SA BADIMO'

Ge go balwa dikanegelokopanatseka tše pedi tšeo go tlo lemogwa gore bobedi di lebane le elemente yeo ya semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri. Sephiri se se tšwelela ka ge bangwadi ba dikanegelokopana tšeo tša botseka, ba foufatša babadi ka go swantšha molwantšhwa tše o ka rego ke molwantšhi ('Ralato 1') goba modiri wa mošomo wo o itšego ('Serapeng sa Badimo').

4.2.1 'Ralato 1'

Motuku ge a swantšha Ralato o mo tšweletša e le mosenyi (molwantšhi) ka ge a dira dilo tša go se loke tšeo di thulanago le molao wa naga lebakeng leo. Ke legwaragwara leo yena le bagwera ba gagwe ba ikemišeditšego go menola mmušo. Ka fao ba a swarwa, ba tswalelelwa ka kgolegong gore ba tle ba kgone go sekišetšwa molato wa bona wa go eka naga. Maphodisa ao a swarago Ralato a bonala e le ona banyakišiši (molwantšhwa). Nnete ya taba ke gore ga go bjalo. Monyakišiši ke Ralato ka gore mo mafelelong go utologa gore mošomo wa gagwe ke wa bonyakišiši. Seo mongwadi a se dirilego ke go foufatša babadi ka go dira eka banyakišiši ke maphodisa mola go se bjalo. Ka go foufatša babadi bjalo mongwadi o tiišetša elemente yeo ya semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri. Ga go seka le se setee mo

leetong la kanegelokopanatseka yeo mo Ralato a ilego a bontšha dika tša go ka re ke letseka.

4.2.2 ‘Serapeng sa Badimo’

Go no swana le Motuku, Matlala le yena o foufatša babadi ka go swantšha monyakišiši wa bosenyi mo kanegelongkopanatseka ye ka tsela ya go široga. Seo mongwadi a se dirago ke go tšweletša ngaka ya ditaola mola go emetšwe gore ka gore go bile le bosenyi (polao), go tla bitšwa maphodisa gore go tle go be le nyakišišo ye e tseneletšego. ‘Ngaka’ e emaema ka ditaola tše o ka rego e tliile go rarolla bothata ka tšona mola e le gore gabotse ditaola tšeo ke sehlare sa ntšhirela. Nnete ke gore ‘ngaka’ yeo ke yona monyakišiši yoo a swanetšwego ke go ba gona ka gare ga kanegelotseka ye nngwe le ye nngwe. Ge ngaka e palelwa ke go rarolla bothata babadi ba nyaka go bona gore a na go tliile go dirwa eng ka ge ditaola di palelwa. Mongwadi o dira gore ‘ngaka’ e tšwele pele ka mathaithai a yona le go šomiša bohlale go rarolla bothata. Mafelelong ‘ngaka’, e lego Maoke, e rarolla bothata ka gore badimo ba mmontšhitše yo e lego mmolai wa Lamola. Ke gona mmadi a lemogago gore ‘ngaka’ yela e be e se ngaka fela eupša monyakišiši. Ka fao semelo sa monyakišiši yo sa nnete se bile sephiri go tloga kua mathomong go fihla mafelelong ge bohatse bjo bo tlogo utolla sephiri bo nyapollwa.

Mokgwa wo wa go khutiša semelo sa nnete sa monyakišiši ka tsela ya go foufatša babadi ke thekniki yeo goba dithekniki tšeo ka tšona mongwadi a hlolago maatlakgogedi mo sengwalong. Ka fao go tlo lebeledišišwa gore na bangwadi ba dikanegelokopanatseka tšeo ba hlola bjang maatlakgogedi a tšona.

4.3 Maatlakgogedi

Kgopolo ye, maatlakgogedi e hlolwa ge go na le **thulano**. Kgatla (2000: 102) ge a hlaloša thulano o re, ke kgakgano ye e bonagalago gare ga baanegwa kanegelongkopana, pading goba tiragatšong. Holman (1960: 118) o tlatša kgopolo ye ka go oketša ka gore ke phenkgišano yeo e golago gare ga mahlakore a mabedi ao a thulanago a thulaganyo ya sengwalo. Ge e le Dietrich le ba bangwe (1978: 128) bona ba tlaleletša kgopolo ye ka go re:

*Conflict may be **external** or **internal**. A conflict may variously be a physical, normal, psychological, intellectual, or spiritual contest between antagonistic forces – internal conflict between aspects of the personality, or external conflict between a person and an external force*

(another person, society, environment, nature, the universe, God). An external conflict may be a projection of internal conflict.

Seo borateori bao ba se gatelelago ke gore thulano ga se ya ge fela baanegwa ba swarane ka diatla ba elwa, eupša e ka ba ya ka gare, ke gore megopolo ya moanegwa e thulana.

Kanegelo ya botseka e ithekgile ka thulano gare ga go loka le go se loke. Gomme mošomo wa thulano yeo ke go hlola **maatlakgogedi**.

Thulano ge e tšwelela mo sengwalong, e a godišwa. Go godiša thulano go tšweletša maatlakgogedi. Groenewald (1993: 16) ge a hlaloša seo maatlakgogedi e lego sona o re ke phišegelo ye e gapeletšago mmadi gore a tšwele pele ka go bala, ka gobane a nyaka go tseba molaetša wa mongwadi. Ge a tlaleletša kgopolo yeo ya Groenewald, Magapa (1997: 14) o bolela gore maatlakgogedi ao a na le mahlakore a mabedi ao e lego **go tseba le go se tsebe**. Go tseba ke lehlakore leo le lebanego le sererwa le diteng tša sengwalo tšeo mmadi a di tsebago. Go se tsebe ke lehlakore leo le lebanego le moko wa ditaba le thulaganyo, tšeo mmadi a sa di tsebego. Taba yeo e hlolago maatlakgogedi, ke thulano ya mahlakore a mabedi ao, go tseba le go se tsebe.

Tsela yeo mongwadi a e šomišago go tšweletša maatlakgogedi e ka bitšwa **thekniki** goba **dithekniki**. Lereo leo, thekniki, le tla hlalošwa ka boripana.

Groenewald (1993: 17) o re thekniki ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago moko wa ditaba pele ka wona mo sengwalong. O tšwela pele ka gore thekniki e na le mediro ye mebedi e lego, (a) go gatelela, go godiša, go tiiša kgopolo ye e itšego, le (b) go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba. Mampfo (1999: 89) o tlaleletša thalošo yeo ya Groenewald ka gore thekniki ke kgopolo ye e lebanego le kamano. Kamano yeo e na le mahlakore a mabedi, e lego le le tsepamego (*'vertical'*) le le le rapamego (*'horizontal'*). Kamano yeo ke yona e lemošago mmadi gore thekniki yeo e dirišitšwego ke efe. Gomme Mojalefa (1995(b): 24) o ruma ditlhalošo tšeo ka go re thekniki ke ditsejanatsejana – e ka ba tša mararankodi goba tša thwii! – tšeo mongwadi a sepelago ka tšona mo leetong la go hlaloša ditaba mo sengwalong sa gagwe.

Se bohlokwa ke gore ge a hlola maatlakgogedi mongwadi o ikgethela thekniki goba dithekniki tšeo a yago go hlaloša molwantšhwa le molwantšhi ka tšona. Go bohlokwa go hlaloša dikgopolo tše, **molwantšhwa le molwantšhi**.

4.3.1 Molwantšhwa (Monyakišiši)

Serudu (1985 (2): 121) o re monyakišiši ke molwantšhwa wa kanegelotseka. Ka ntle ga gagwe gona ga go na kanegelotseka. Prince (1987: 139) o hlaloša molwantšhwa yoo gore ke moanegwathwadi yoo šedi ka moka ya kanegelotseka e lebišitšwego go yena. Beckson le Ganz (1995: 217), Moss (1970: 115) le Serudu (1989: 32) bona ba hlaloša moanegwa yoo gore ke mogale/mogaleadi wa kanegelotseka. Ge e le Lekganyane (2002: 25) o tiiša gore moanegwa yo ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena. Krushnamurthy (1994: 254) o tlatša ka la go re ke:

Someone whose job is to discover what has happened in a crime or other situation and to find the people involved.

Ka go realo mošomo wa monyakišiši o lebane le go nyakišiša bosenyi (polao). Kgopolo yeo ya mošomo wa go nyakišiša e tiišetšwa ke Nelson (1974: 121) ge a re moanegwa yo mediro ya gagwe ga se ya swanela go fetoga, ešita le yena ka boyena ga se a swanela go fetoga. Re ka ruma ka Mason ge a tsopolwa ke Stewart (1980: 25) ge a re:

*The detective must be an outstanding person:
actual, picturesque, amusing, a creature of
power and singularity.*

Monyakišiši ke motho wa go tuma. Polelo ye e thekgwa ke Groenewald (1993: 16) ge a re molwantšhwa (monyakišiši) wa botseka ke motho wa bohlae, ga a na bofokodi, ebile ga a ye fase.

4.3.2 Molwantšhi (Mosenyi)

Barton (1975: 79), Kruger (1988: 127) le Lazarus le Smith (1983: 17) ba hlaloša molwantšhi gore ke mohlodi wa mathata, bohloko le matshwenyego. Ba tšwela pele gore ke moanegwa yo a lwantšhago molwantšhwa (monyakišiši) gomme o emetše go se loke. Baldick (1980: 10 – 11) yena o re molwantšhi ke molotšana yo a thulanago le mogale/mogaleadi wa kanegelotseka. Tihalošo yeo le ge e amogelega fela ka dinako tše dingwe molwantšhi a ka emela le go loka. Se segolo ke gore o dira mošomo woo wa bolwantšhi ka fase ga mabaka a a rilego. Boshego (1983: 84) o re molwantšhi o lwantšha mešomo ye mebotse goba yeo e sa lokago ya molwantšhwa. Ge e le Lekganyane (2002: 27) o ruma ka gore molwantšhi ke moanegwa yo mogolo wa thulaganyo gomme o na le mošomo woo a o dirago, e lego wa bolwantšhi.

Go gateletšwe gore thulano e hlola maatlakgogedi. Maatlakgogedi ao a na le mahlakore a mabedi ao e lego go tseba le go se tsebe. Go tšweletša maatlakgogedi, mongwadi o diriša ditsejana tše di bitšwago gore ke dithekniki. Go hlalošitšwe gape le baanegwa ba bohlokwa ba thulaganyo, e lego molwantšhwa le molwantšhi. Baanegwa ba, mongwadi o sepela leeto leo la go godiša maatlakgogedi a sengwalo le bona.

Bjale go yo latela tshekatsheko ya dikanegelokopanatseka tše di lebanego thwii! le elemente ya: **'semelo sa nnete sa monyakišiši ke sephiri'**. Pele go dirwa tshekatsheko yeo go tla fiwa kakaretšo ya diteng tša dikanegelokopanatseka tše go thuša go kwešiša tshekatsheko yeo. Tšona ke 'Ralato 1' le 'Serapeng sa Badimo'.

4.4 TSHEKATSHEKO YA DITIRAGALO TŠA DITENG

4.4.1 Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša 'Ralato 1'

Tša tšeano ya Rebotile le Ralato di ile tša se atlege go ya fao ba bego ba kwane ka gona gotee le yena Moruti Malebo. Seo se hlotšwe ke gore Ralato o ile a 'swarwa' ka lona letšatši leo. Go folotša ga lenyalo go hlotše kgobalo ya Rebotile yo a feditšego a robetše bookelong lebaka le letelele. Kua bookelong Rebotile o gorogetše ka matsogong a

Ngaka Tlhomogelo gomme taba yeo ya go gorogelo ka matsogong ao a ngaka ke ye bohlokwa. Ralato ka kgolegong o kopane le Thongwane yo ba napilego ba fetoga 'bagwera' kgahlanong le kgatelelo. Ka go ba bona 'bagwera', Ralato le Thongwane ba tšhaba kgolegong go yo kopana le maloko a mangwe a sehlopha sa bona gore ba kgone go phetha 'morero wo o rilego'. Ba 'atlega' go tšhaba eupša mafelelong maphodisa a a ba swara.

Ka baka la semelo sa gagwe sa go se fetoge, Ralato o dula e le puku ye e tswaletšwego mabapi le tša bophelo bja gagwe, mo pele ga mmadi, Rebotile, gotee le boThongwane.

4.4.2 Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša 'Serapeng sa Badimo'

Lamola monna wa mohumi wa go loka wa mmotong wa Dibaneng o bolawa gasehlogo ke motho yo a sa tsebjego, le gore a na lebaka la go mmolaya ke lefe ga le tsebje. Go bitšwa 'ngaka' ya mošate, e lego Maoke go tla go phekola gore mmolai ke mang. Ditaola tša Maoke di šitwa go ntšha mmolai ka ge bongaka bja gagwe e le 'bongaka ka sewelo'. Ka fao, Maoke o tla ka leano leo go lona a šomišago monagano gore a se ke a lemogwa gore ga se ngaka ya nnete. Ditaba tše o tlelago ba mošate ka tšona, o ba botša gore o di laetšwe ke badimo ditorong. Ka go mo tshepa, ba mošate ba dumelelana le yena.

Mafelelong leano la 'bongaka' bja Maoke le a atlega ka gore o kgona go utolla mmolai wa Lamola, gomme mošate le setšhaba ba tšea gore ke ngaka ya nnete ya ditaola mola go se ka tsela ye bjalo.

Dikanegelokopanatseka tše pedi tšeo, tše di akareditšwego ka mo godimo, di dirišitše thulano go godiša maatlakgogedi. Ka fao, go tla lekolwa thulano ye e tšwelelago go tšona.

4.5 Thulano ya 'Ralato1' le ya 'Serapeng sa Badimo'

4.5.1 Thulano ya 'Ralato 1'

Ge dikgoro di bulwa mongwadi o tšweletša tiragalo ya Rebotile le makgetla a gagwe ba eme kerekeng ba letetše Ralato gore a fihle ka ge e le letšatši la bona la tšeano. Ke sebaka ba emetše Ralato gore a fihle. Nako yeo ba bego ba kwane le Moruti Malebo go thoma modiro ka yona, ebile e fetile. Ge go le bjalo ka megopolong ya babadi go tšwelela go se tshepagale ga Ralato. Seo se ra gore ga se a loke. Rebotile ke wa go loka ka gore ga se a hlanogele Ralato. Ge Rebotile a tloga fao kerekeng, gomme a thulwa ke sefatanaga a bile a rwalelwa bookelong, mmadi o mo kwela bohloko. Mmadi o itswalanya le yena ka ge e le motho wa go loka. Ge ka morago go utollwa gore Ralato o swerwe o ka kgolegong ka ge e le yo mongwe wa sehlopha sa

baferekanyi, ga a kwelwe bohloko. Mabaka a go se loke ga gagwe ke gore (a) o forile Rebotile ka tša tšeano gomme a se di phethe, (b) ke yo mongwe wa bahloladikgaruru ka gare ga naga, le (c) go gana go tla go bona Rebotile kua bookelong ge a kgopelwa ke Ngaka Tlhomogelo. Go thulana fao ga go loka le go se loke go hlola maatlakgogedi ka ge mmadi a nyaka go tseba gore na ditaba di ya go felela kae, le gona bjang?

Go godiša maatlakgogedi Motuku o šomiša thulano ya bobedi ya ge maphodisa le basenyi, e lego sehlopha sa boRalato le Thongwane, ba thulana. Maphodisa a emela go loka ka ge a šireletša setšhaba le naga, mola basenyi ba emela go se loke ka ge ba hlola dipolao le tše dingwe tša go tšhoša mmadi. Ge sehlopha seo se swarwa go thwe bjale gona se lebanwe ke kotlo yeo e se swanetšego, gomme mmadi o homotšega ka go tseba gore toka e tlo phethagatšwa. Ge Thongwane le Ralato ba tšhaba kgolegong ebile ba kgona go kopana le bankane ba bona, go tsoga letšhogo ka gare ga mmadi ka ge a thoma go ipotšiša gore ka ge e le fao ba phonyokgile maphodisa, gomme ba itlhamile, na go yo direga eng? Thulano ya sehlopha sa boThongwane e hlola maatlakgogedi ka ge mmadi a fišegelwa go bona pheletšo ya ditaba le gore toka e phethagatšwe.

Go godiša maatlakgogedi Motuku o tšwela pele o šomiša thulano legatong la boraro e le ge Ngaka Tlhomogelo, a thoma go ratana le Rebotile. Go tloga fao ba thoma go etelana. Ge Ralato a lokollwa kgolegong go tsoga ngangego ka gare go mmadi, kudu ge Ralato a re o etela Rebotile go yo bušetša dilo sekeng gomme a kopana le bobedi bjoo bo etšwa bo tsena koloing bo leba fao a sa go tsebego. Le ge mmadi a tseba gore Rebotile ke wa go loka, efela ge a fihla temaneng ye o emela go se loke ka ge a bontšha go se tshepege. Ga se a ema dikanong le ditshepišong tša gagwe. Ralato wa go se loke bjalo o fetogile wa go loka ka ge a rata go boelana le Rebotile. Ralato o rata go bea ditaba thwii! ka ge bjale a phethile seo a bego a se tletše tikologong yeo ya gaboRebotile. Thulano yeo ya dikgopolo le ditiragalo tšeo di tliša kgahlego go mmadi ka ge a rata go tseba gore pheletšo e ya go ba efe?

Go tlo lemogwa ge go hlokomedišišwa ditemana tšeo tša ka godimo gore mongwadi o dirišitše thekniki ye e rileng go godiša maatlakgogedi. Thekniki yeo ke go itswalanya, malebana le thulano yeo ya mathomo, ya bobedi, le yeo ya boraro.

Go tla lemogwa gape gore mongwadi o hlotše thulano ka go šomiša molwantšhwa (monyakišiši) yoo a tšweletšwago e le molwantšhi (mosenyi) mo kanegelongkopanatseka ye go hlola maatlakgogedi.

4.5.2 Thulano ya ‘Serapeng sa Badimo’

Le gona mo kanegelongkopanatseka ye, maatlakgogedi a hlolwa ke thulano gare ga go loka le go se loke. Lamola, monna wa mohumi mmotong wa Dibaneng, o emela go loka, mola mmolai wa gagwe – yoo leina la gagwe e lego sephiri go fihla ge le utollwa mo mafelelong a kanegelo ye – a emela go se loke. Go bolawa ga Lamola ke motho yoo a sa tsebjego go hlola maatlakgogedi ka ge go loka go thulana le go se loke. Mmadi o rata go tseba mmolai, fela mongwadi, o dira mmolai yoo sephiri. Ka tsela yeo go tsoga kgahlego ya go rata go tseba gore na bothata bjo bo ya go felela kae ka ge bo palela ngaka ye kgolo ya mošate, e lego Maoke.

Mongwadi ka go tliša taba ya go se kgone ga ‘ngaka’ ya mošate, o hlola maatlakgogedi ka ge go palelwa ga gagwe go tla tliša thulano gare ga gagwe le mošate. Mmadi o rata go tseba gore ka ge e le moo ditaola di palelwa, na pharela ye e tla rarollwa bjang. Na mošate o ya go raka Maoke goba o ya go nyaka thušo go ba molao? Na go mo raka go ka se hlole thulano gare ga mošate le ngaka ya bona? Tšeo ke dipotšišo tšeo di hlolago maatlakgogedi go mmadi, ke go re go rata go bala ga gagwe go tšwela pele.

Tiragalo ye nngwe yeo e hlolago maatlakgogedi ke ya mohla wola banna ba kgopetšwe go tla le dilepe mošate gore di fokwe pele ba eya go rema mahlaku a go aga 'serapa sa badimo'. Go se iponagatše ga banna ba bangwe ba motse mošate, go hlola go rata go tseba ga mmadi. Seo a ratago go se tseba ke gore a ge bjale banna bao ba nyaditše mošate ka tsela yeo, ge ba ka se tle fao bjalo ka ge ba kgopelwa go dira, ke eng yeo mošate le Maoke ba yago go e dira? Thulano ye ya dikgopolo e tliša maatlakgogedi ka gobane mmadi o fišegela go tseba.

Ge a rulaganya ditiragalo tša kanegelokopanatseka ya 'Ralato 1' Motuku o diriša thekniki ya go itswalanya ka go tšweletša dithulano tša go fapana go tliša maatlakgogedi. Go feta fao Motuku o diriša le thekniki ya go fofatša mmadi ka go diriša molwantšhwa yo a tšwelelago e le molwantšhi. Ka go le lengwe, Matlala go fapana gannyane le Motuku, o diriša molwantšhwa yoo go itswalanywago le yena go tloga mo mathomong ka ge a dira mošomo wo mobotse ka ge a thuša ba mošate. Mošomo wo wa bongaka bja Maoke ke go foraforetša mmadi ka go uta semelo sa nnete sa molwantšhwa. Ka gona seo ke thekniki yeo mongwadi a e dirišitšego go godiša maatlakgogedi a kanegelokopanatseka ye.

Bjale dikgopolo tšeo tša molwantšhwa (monyakišiši) le molwantšhi (mosenyi) di tla nepišwa le dikanegelokopanatseka tše pedi tšeo go bontšha ka fao di dirišitšwego go hlola maatlakgogedi.

4.6 Molwantšhwa (Monyakišiši) le Molwantšhi (Mosenyi)

4.6.1 Balwantšhwa (Banyakišiši) ba ‘Ralato 1’

Motuku ge a ngwala kanegelokopanatseka ye, o dirile seo go ka thwego ke go leka go timetša mmadi ka go mo utela nyepo mabapi le monyakišiši ka ge a dirile gore semelo sa gagwe e be sephiri. Stewart (1942: 157) o bolela gore semelo sa monyakišiši wa nnete e swanetše go ba sephiri. O tšwela pele gore a se ipolele goba go rothiša mmutla madi ka ditiro tša gagwe go fihla a golega basenyi.

Motuku o hlagiša taba ye bohlokwa kanegelongkopanatseka ye, e lego monyakišiši yoo a tsebegago le yo a khutilego. Maphodisa ke banyakišiši ba mediro le mesepelo ya sehlopha sa boThongwane. Sehlopha seo go tšewa gore maikemišetšo a sona ke go menola mmušo. Gare ga maphodisa go na le monyakišiši yoo mongwadi a mo khutišitšego ka go mo hlagiša e le mosenyi. Ralato, e lego Morena Ralato Thipe, ke mošomedi wa Kgoro ya Maphodisa, yo mongwadi a mo tšweletšago e le mosenyi. Ralato ke kelelagobedi ka gobane seo a

se dirago ke go tšea ditaba go tšwa sehlopheng sa boThongwane go di fetišetša maphodiseng. Seo o se dira ka bokgwari le bohlale bjo bo tseneletšego, fao e lego gore le badirišanikayena bao a hlwago le bona ga ba kgone go ka mo topa nta thekeng. Go tseba fela baukamedi ba Ralato mošomong, seo a lego sona ka nnete. Ga a fahlwe ke lerato mo e lego gore a ka thelelwa ke leleme go moratiwa wa gagwe, Rebotile, ka mošomo wa gagwe. Ga a tšewe ke maikutlo fao e lego gore ge go eba bothata o fetoga seo a lego sona ka nnete. Aowa! O dula a le moikgakantšhi go tloga mathomong go fihla ge a phethile morero wa gagwe. Ka go kgona go ikgakantšha bjalo, Ralato o kwana gabotse le tlhalošo yeo e fiwago ke Stewart. Ge e le Motuku yena o atlegile go tšweletša molwantšhwa wa kelelagobedi yo ka thoko ye nngwe a bonalago e le mosenyi wa go hloka kwelobohloko, mola e le gore nnete gona ke yena monyakišiši yo semelo sa gagwe sa nnete e lego sephiri. Ge Ralato e le mosenyi mmadi o fišegelwa go bona gore na o ya go feletša kae ka bosenyi bjoo bja gagwe gotee le sehlopha sa bona. Seo se hlola maatlakgogedi ao a dirago gore mmadi a bale a tšwele pele go bona gore go direga eng ka basenyi bao.

Ge ka thoko ye nngwe go utollwa gore Ralato ke monyakišiši wa nnete yo a bego a khutišitšwe ka gore a šoma go sepela sehlopha sa basenyi ka fase, mmadi o fišegelwa go bala go tšwela pele. Seo o se dira ka ge a nyaka go bona gore na ge basenyi bao ba tseba ditaba tšeo ka yena,

ba ya go dira eng ka yena mo ba mo hwetšago. Go feta fao mmadi o swa lebate ka ge a rata go tseba gore na bjale ge Rebotile a tseba boemo bja ditaba o ya go dira eng ka lerato leo a nago le lona go Tlhomogelo le Ralato.

Ditabatabana tše ka moka di sepelelana le sephiri seo sa semelo sa nnete sa monyakišiši ka gore di godiša maatlakgogedi.

Maphodisa a tšweletšwa e le banyakišiši ba bosenyi ba kanegelokopanatseka ye mola nnete gona monyakišiši e le Ralato yo semelo sa gagwe se khutišitšwego.

4.6.2 Molwantšhwa (Monyakišiši) wa ‘Serapeng sa Badimo’

Ngaka ya mošate, e lego Maoke, ke motho yo bohlale yo a rego ge ditaba di le bothata a sa kitimego goba a be a tlalelwa. Ge ditaola tša gagwe di sa kgone go mo hlahla gore mmolai wa Lamola ke mang, o šomiša bjona bohlale bjoo bja gagwe. Ke ngaka ka sewelo ka gobane nnete ga se yonayona ngaka eupša molwantšhwa (monyakišiši) yo mongwadi a re utelago yena ka la gore ke ngaka ya mošate. Mošate o emela dipelo tša dinyakišišo gomme ge mafelelong a etla ka leano leo la go apeša badimo go tšewa eka ke bokgoni bja bongaka bja gagwe.

Mmadi o rata go bona gore na ge a ka se kgone mošate o ya go reng ka yena. Go emela dipoelo goo go hlola maatlakgogedi.

4.6.3 Molwantšhi (Mosenyi) wa ‘Ralato 1’

Nnete ke gore molwantšhi kanegelongkopanatseka ye ke sehlopha sa boThongwane. Go feta fao, mongwadi o hlagiša Ralato bjalo ka molwantšhi (mosenyi). Basenyi ba ba na le bokgoni ka ge ba kgona go bala mesepelo ya maphodisa ba dutše ba le ka moo kgolegong. Godimo ga fao ba kgona le go ka romelana melaetša yeo e kgonago go feta pele ga maphodisa ntle le go lemogwa. Basenyi bao ba kgona go tla kgauswi le kgolego gomme ba fihle ba epele dithunya gona moo pele ga maphodisa ka ntle ga go bonwa goba go lemogwa. Taba yeo ya go dira manka pele ga maphodisa e laetša bokgoni bja basenyi bao. Basenyi bao ba na le maatla le bokgoni ka ge ka morago ga go tšhaba fao kgolegong ba kgonne go šia le go timelela maphodisa.

Tiragalo yeo e hlola maatlakgogedi ka ge mmadi a rata go tseba gore basenyi ba ya go feletša kae. Mongwadi o hlola maatlakgogedi gape ka go dira gore Ralato yoo ka nnete e sego mosenyi a be ka gare ga sehlopha seo sa basenyi. Ka go ba ka fao, o fetoga kelelagobedi ka ge maikemišetšo a gagwe le balaodi e le go nyanya ditaba le mesepelo ya basenyi bao. Ke sehvirihwiri seo se itirago motho yo botho. Ge

mafelelong semelo sa Ralato sa nnete se utologela mmadi le Rebotile, taba yeo e a ba homotša, ka gona e hlola maatlakgogedi. Mmadi o nyaka go bona le go tseba gore a ge ditaba di eme ka tsela yeo, Ralato a nyapolotšwe, lerato la gagwe le Rebotile le ya go tšwela pele goba aowa! Bohlale le bokgoni tšeo Ralato a di dirišitšego go rarolla nyepo, di gakgamatša mmadi. Mmadi o itemogela gore molwantšhi yola ka nnete ka dinako tše dingwe ke molwantšhwa, fela a emetše go loka e sego go se loka.

4.6.4 Molwantšhi (Mosenyi) wa ‘Serapeng sa Badimo’

Go tloga mo mathomong a kanegelokopanatseka ye go iša mafelelong mmadi o ingapa hlogo a leka go nagana ka mmolai wa sehlogo wa Lamola, kudu ka ge mmadi a tsebile mogobošwa yo e le motho wa go loka yo a itswalanyago le yena. Mongwadi o godiša maatlakgogedi ka go se utolle le gannyane ka molwantšhi. Go feta fao mongwadi o dira gore ditaola tša ngaka ya mošate di šitwe go ka bona sehlola seo. Tiragalo ye e napa e godiša kgahlego go mmadi ya go bala go tšwela pele, gore a be a fihle mafelelong go bona ge ruri ka nnete ge polao ya Lamola e tla no fetša e bile lona la bošego na. Mongwadi o tšwetša maatlakgogedi pele ka go thwalwa ga selepe sa go ba le madi ke morwa wa Mathuba. Mmadi o nyaka go tseba gore selepe ke sa mang, gona mong wa sona o tla tsebja ka tsela efe? Ge leano la Ngaka

Maoke la mathomo le folotša, tumo ya mmadi ya go nyaka go tseba e golela godimo. Ge banna ba tlišitše dilepe gomme Maoke a di fokile ba bile ba sepetše, mmadi o ipotšiša gore kgato ye e yago go latela ke efe? A ke gona ge mmolai a napile a atlegile letlalo la Lamola le bapoletšwe fase? Phego yeo ya go tšweletšwa ga mosenyi (molwantšhi), e hlola maatlakgogedi. Mongwadi o uta semelo sa nnete sa molwantšhi e le go godiša maatlakgogedi. Molwantšhi yo ga a na bohlale, gape o na le bofokodi ka ge a sa lemoge gore go reka selepe se sefsa go tla mo tsenya bothateng. Mafelelong ge a swarwa mmadi o a thaba ka ge toka e tla phetagatšwa, Lamola a lefeletšwa.

4.7 KAKARETŠO

Ge go rungwa, go ka thwe, go utolotšwe gore dikanegelokopanatseka tšeo 'Ralato 1' le 'Serapeng sa Badimo', di swaragane le sephiri seo se lebanego le molwantšhwa (monyakišiši). Motuku o šomiša molwantšhwa (monyakišiši) Ralato tše o ka rego ke molwantšhi (mosenyi), mola Matlala a diriša Maoke bjalo ka molwantšhwa (monyakišiši). Le ge e le ngaka ya ditaola, o rarolla mathata ka bohlale bja gagwe, e sego ka bongaka. Go diriša baanegwa le thulano ka bokgwari ka tsela ye bjalo, ka gare ga dikanegelokopanatseka tšeo, go hlola maatlakgogedi.

Go hlalošitšwe le maatlakgogedi le gore a hlolwa ke thulano. Thulano yeo e na le mahlakore a mabedi e lego thulano ya ka gare le ka ntle. Go hlalošitšwe gape molwantšhwa le molwantšhi bjalo ka baanegwa ba bohlokwa ba thulaganyo. Go akareditšwe diteng tša dikanegelokopanatseka tšeo ka e tee ka e tee go thuša go kwešiša tshekatsheko ya tšona. Ge di sekasekwa go lemogilwe gore go na le moo bangwadi bao ba swanago gona le fao ba fapanago. Ge ba swantšha molwantšhwa ba a swana ka gore ba gatelela go fofatša mmadi ka go khutiša semelo sa nnete sa molwantšhwa. Ba swana gape ka go godiša maatlakgogedi ka go hlola thulano gare ga molwantšhwa le molwantšhi. Seo ba fapanago ka sona ke gore le ge ba diriša tikologo ya magaeng, dinako tšeo ba laodišago ka tšona di a fapana. Motuku o diriša nako ya sebjalebjae, ke go re ya mengwageng ya malobanyana a kgauswi a mengwaga ya kgatelelo moo batho ba bego ba šetše ba eme ka maoto go lwela tokologo. Matlala o diriša nako yeo go yona batho ba bego ba sa nabile maoto tšohle di le ka matsogong a magoši. Ga go bolelwe selo ka maphodisa le ge go hlotšwe molato wa polao fao motseng. Seo se thalela mmadi tikologo ya selegae moo tšohle e sa lego šebešebe. Go diriša molwantšhwa (monyakišiši) yoo e lego letseka ka mošomo – ka Motuku, le ‘ngaka ya ditaola’ – ka Matlala, go dira gore baanegwa bao ba sepelelane le ditikologo tša dikanegelokopanatseka tšeo. Le ge Motuku le Matlala ba

swana ka go diriša molwantšhwa yo semelo sa gagwe sa nnete e lego sephiri, ba fapana ka fao ba mo swantšhago ka gona.

Bjale go tlo hlokomedišišwa taba yeo ya sephiri ge se lebane le elemente ya **leina la mosenyi/mmolai ke sephiri.**

5 KGAOLO YA BOHLANO

5.1 MATSENO

Kgaolong ye, go yo lekodišišwa ka fao elemente yeo ya leina la mosenyi/mmolai ke sephiri e tšweletšwago ka gona mo go kanegelotseka ya Sepedi. Tshekatsheko e tlo sepedišwa ka tsela ye e latelago:

- Go yo thongwa ka go lekola sephiri seo se lebanego le dikanegelotseka tšeo di tlogo sekasekwa.
- Diteng tša dikanegelotseka tšeo di tlo akaretšwa go thuša go kwešiša tshekatsheko ya tšona.
- Tshekatsheko e tlo dirwa go thongwa ka tlhalošo ya lereo le, mosenyi/mmolai, gwa latelwa ka go laetša ka fao maatlakgogedi a dikanegelotseka tšeo a godišwago ka gona.
- Kanegelotseka ye nngwe le ye nngwe e tlo sekasekwa go laetša ka fao mongwadi a rulagantšego ditaba tša go fapana ka gona go timetša mmadi, seo e lego go godiša maatlakgogedi a kanegelotseka yeo.

Dikanegelotseka tšeo di tlogo sekasekwa malebana le elemente yeo ya leina la mosenyi/mmolai ke sephiri, e ya go ba *Tšhipu e rile ke lebelo* (Moloto, 1962) le 'Ralato 2, 3, 4 le 5' (Motuku, 1972).

5.2 SEPHIRI SA TŠHIPU E RILE KE LEBELO LE SA 'RALATO 2, 3, 4 le 5'

Bobedi bangwadi ba dikanegelotseka tše, ge ba swantšha mosenyi goba basenyi ba dikanegelotseka tša bona, ba timetšha mmadi ka go mo fa maina ao e sego a nnete, ke gore, maina a tseleng goba a boikgakantšho a mosenyi le ge e ka ba basenyi. Seo se hlola kgahlego ka ge mmadi a tseba mosenyi (basenyi). Monyakišiši le yena o tseba maina a bona le ge a nnete e se seo a se tsebago.

5.2.1 *Tšhipu e rile ke lebelo*

Sephiri sa kanegelotseka ye se lebane le elemente yeo ya leina la mosenyi ke sephiri. Seo se bolelwago ke elemente ye ke gore, le ge mmadi a tseba leina la mosenyi mo mathomong, leina leo ga se lona la nnete la mosenyi, eupša ke la boikgakantšho. Basenyi ba kanegelotseka ye kua go la Gauteng ke sehlopha sa Setsokotsane. Maloko a sehlopha seo sa Setsokotsane ke Mamogašwa, Petla, Mokopa, Moswinini le Polomeetse. Maina a ke a sephiri ao ba ipitšago

ka ona go timetša mmadi. Ge mmadi a sepela le basenyi ba go fihla go la Tswetla go kopanwa le monna yoo a tsebjago fela ka la 'Monnamogolo Dithole'. Monnamogolo yo ga a bonwe mosegare eupša bošego fela. Ke mokgalabje wa hlogo ye tšhweu yoo go sa tsebjego kudu ka yena ntle le gore ke wa kgoro yeo ya mošate wa Kgoši Nyatsane. Go ba gona ga mokgalabje yo ke gona go hlolago sephiri sa leina la mosenyi yoo a swaraganego le go dira bošula mo tikologong yeo ya motse wa Kgoši Nyatsane. Go se tsebjego ga mohlolatshenyi ke gona go hlolago maatlakgogedi gore mmadi a nyake go tseba gore ge e le moo matseka a felela fao maweng a dithaba tša motse wa Kgoši Nyatsane go ya go feletša kae. Ge mafelelong maina a nnete a basenyi bao a utologela mmadi le mongwadi, ka moka ba a homotšega ka ge bjale gona badirakgopo ba lebane le kotlo yeo e ba swanetšego. Sephiri seo se bego se lebane le mosenyi yoo mmadi a bego a iphora gore o a mo tseba gomme a se gona, se utologela yena le mmadi mo mafelelong ka nako e tee.

5.2.2 'Ralato 2, 3, 4 le 5'

Ge a ngwala dikanegelokopanatseka tšeo, Motuku o lekile go utela mmadi leina la mosenyi ka gore godimo ga tšona ka moka, o tšweletša batho ba babedi bao o ka rego ka bosenyi; ba a swana. Seo ke mokgwa woo mongwadi a o dirišago go utela mmadi leina la yoo

gabotse e lego mosenyi. Taba ye nngwe ye e tšwelelago gona dikanegelongkopanatseka tšeo, ke ya go diriša monyakišiši o tee. Ka go dira bjalo mongwadi o tanyega šedi ka gore e sa le a tloga kua kanegelongkopanatseka ya mathomo a swaragane le monyakišiši yo.

Tirišo ya mosenyi wa go feta o tee mo kanegelong ke mokgwa woo mongwadi a o šomišago go hlola maatlakgogedi mo kanegelongtseka. E gapeletša mmadi gore a nyake go kwešiša gore e lego gabotse ge go bolelwa ka **mosenyi** go bolelwa ka motho wa mohuta mang.

Pele ga ge go ka hlalošwa lereo leo, mosenyi/mmolai, go tlo akaretšwa diteng tša dikanegelongtseka tšeo go thuša go kwešiša tshekatsheko ya tšona.

5.3 KAKARETŠO YA DITIRAGALO TŠA DITENG

5.3.1 Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša *Tšhipu e rile ke lebelo*

Morago ga go thubja ga lebenkele la Morena Van Dyk kua Sydenham, moo sehlopha sa Setsokotsane se utswitšego phahlo ye ntši, Makhina, e lego Daniel Kgabutli Manamela, letseka le legolo la Kgoro ya Maphodisa a Afrika-Borwa nakong yeo, o ile a laelwa go nyakana le basenyi bao.

Go timatimetša mehlala ya bona, Mamogašwa, moetapele wa sehlopha seo sa basenyi, o ile a laela gore ba lebe go la Tswetla. Fao ba be ba eya go nyakana le mošwang wa matuba woo ba bego ba phela ka go o rekiša. Ka thušo ya Mamohapi le Rachel Sehlogo, Makhina o ile a kgona go tseno mohlaleng wa ditswea tšeo. Go fihleng Tswetla, o bile le mašoto ka ge a ile a kopana le monna yoo e bilego mothekgi le mothuši wa gagwe go fihla mafelelong, e lego Morena Natshenda. Ka ge go be go na le monyanya gona motseng woo, mola ba fihlago gona Morena Natshenda a napa a tsebiša Makhina gore ke morwarragwe wa 'matwetwe' wa go dula gaSebasa. Taba yeo e bile mohola kudu go Makhina, ke go re e dirile gore a kgone go kopana le boMamogašwa bao ba bego ba ikgakantšha tše o ka rego ba tsomana le nkadingala yo a ka ba thekgago. Tša boikgakantšho bja Makhina di ile tša atlega ka ge a ile a fetša a kgonne go tseba le fao banna bao ba bego ba robala gona. Makhina o kgonne go tseba merero ya boMamogašwa le 'monnamogolo' ya letšatši leo le latelago. O napile a itokiša gore a tle a kgone go swielela diphepeng mollong ka go swara boMamogašwa le go utolla mosenyi wa nnete, e lego 'Hlogotšhweu' yoo go ilego gwa utollwago mo mafelelong gore e be e le Kgoši Nyatsane ka sebele. Ka bomadimabe Hlogotšhweu o ile a hwela ka bodibeng bjoo bo bego bo le pele ga legaga. Fela go ile gwa utologa gore 'Hlogotšhweu' goba Monnamogolo Dithole, e be e le yena Kgoši Nyatsane. Sephiri seo sa

go nepiša leina la mosenyi se utologela mmadi le mongwadi mmogo mafelelong. Ge sephiri seo se utologa, maatlakgogedi a a fela.

Ka lebaka la go tšhabela melato ya bona kua Gauteng, boMamogašwa ga se bona bao elemente yeo ya leina la mosenyi ke sephiri e lebanego le bona, eupša bathuši ba mosenyi yo elemente ye e lebanego le yena, e lego 'Hlogotšhweu'. Ka lebaka leo mongwadi o dirišitše tsela ya go široga ka ge a sa nepiše mosenyi eupša a foraforetša mmadi ka batho ba bangwe. Tsela yeo ya go široga ke yona e hlolago maatlakgogedi a padinyana ye ya botseka.

5.3.2 Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša 'Ralato 2, 3, 4 le 5'

Le ge dikanegelokopanatseka tšeo di eya go akaretšwa ka e tee ka e tee ge di sekasekwa, go yo šomišwa fela kanegelokopanatseka e tee, e lego 'Ralato 3' go di emela ka ge ka moka di na le elemente yeo ya leina la mosenyi/mmolai ke sephiri.

'Ralato 2'

Morena Sello Tau o be a nyetše Rubi lekgarebe la Morolong go tšwa motseng wa Dewetsdorp go la Freistata. Bobedi ba be ba šomela mmušo. Rubi e be e le mooki, mola Sello yena e be e le mongwaledi

wa maemo a ka godimo diofising tša Mohle. Tša *pereko* di ile tša ba atla gomme ba be ba aga ngwako wa kgoparara, ba fetša ba šebetša ka go reka sefatanaga. Ka madimabe Sello o ile a welwa ke kotsi ya sefatanaga ka baka la go se hlokomele ga Rubi, gomme a fetša a golofetše; a phela a kgorometšwa ka paesekela yeo a bego a e diretšwe ke ba bookelo.

Ge ditaba di sa le ka tsela yeo go tšwelela Johannes Mathibedi, lesogana leo le bego le ithutetše tša mahlale go la Yunibesithi ya Fort Hare, a na le lengwalo la B.Sc. (Hons.). Yena o be a kgona go betla diyalemoya go ya ka fao mong a bego a nyaka. Johannes o betlela Sello seyalemoya go ya ka fao Sello a bego a kgopetše ka gona. Nakong ya ge Sello a dira kgopelo yeo, Johannes o ile a thoma go ratana le Rubi. Ka baka la botsana bja Rubi, Johannes o ile a duma ge Rubi a ka tlogela Sello gomme a nyalwe ke yena. Johannes o ile a loga leano la go bolaya Sello ka tsela yeo go tla tšewago eka o bolailwe ke mohlagase. Le ge taba yeo a e dirile sephiring ka ntle ga go loma Rubi tsebe, mafelelong e ile ya nyapologa. Ralato, yena '*Matanya a tanyolla*', o ile a kgona go bona gore lehu la Sello le hlotšwe ke mathaithai a motho. Nyakišišo yeo ya go tsenelela e kgopetšwe ke ba lekgotla la phemelo la Continental Life Insurance Company, leo le bego le swanetše go lefa Rubi ditšhelete tše telele ka morago ga lehu la monna wa gagwe. Nyakišišo e ile ya utolla gore Johannes ke yena a hlotšego

lehu la Sello ka go mo thea ka mathale a mohlagase gore a šale a nyala Rubi.

‘Ralato 3’

Khulong e be e le mošomi lebenkeleng la Morena Kong wa Motšhaena. Mogwera wa gagwe wa go se šome, e lego Kgame, a mo hlohleletša gore ba hule Morena Kong. Ka letšatši la Labohlano ge go hulwa lebenkele la Morena Kong, Khulong o ile a leka go timeletša mehlala ka go laela mogwera wa gagwe gore le yena a gobatšwe gore go tle go tšewe gore ke mahodu fela ao a utswitšego fao lebenkeleng. Ka baka la maitemogelo a gagwe, ‘*Matanya a tanyolla*’, yena Ralato, o ile a lemoga mathaithai ao a ralokilwego fao, gomme a fetša a swere masogana ao ka bobedi.

‘Ralato 4’

Marapo le Moremi, dikwefa tša kgale tšeo di bego di dula Mamelodi, di adima sefatanaga sa Dišodišwane go yo hula pankha motseng wa Atteridgeville. Ba atlega mošomong wa bona gomme ba bile ba kgona go bušetša sefatanaga go mong wa sona. Go hlabja mokgoši wa go hulwa moo ga pankha gomme go bitšwa Ralato, ‘*Matanya a tanyolla*’ go tla go fatišiša ka mahodu ao. Ka morago ga go dira dinyakišišo tša

gagwe go modiredi wa panka, Ralato o fetša le mogopolo wa gagwe gore gona fao kgauswi le panka, mohlala o tla ba gona. Nnete o hwetša mohlala go Moswe. Go tloga fao a leba moo go ngwadišwago difatanaga gona. Ge a feditše tšeo a leba ga mong wa sefatanaga. Pele letšatši le sobela basenyi, e lego Marapo le Moremi, ba be ba šetše ba swerwe ba le ka kgolegong.

‘Ralato 5’

Lefapha la Kgorogošo le Twantšho ya Manaba a Repapoliki ya Afrika-Borwa le utswetšwa dipampiri tša sephiri tšeo di bego di swanetše go išwa bodirelong bja Phelindaba. Go na moo ke mo go nago le fabriki ya dibetša. Nyakišišo e utolla gore bohudu bjoo bo dirilwe ke motho yoo a šomelago naga ya Rašia. Naga yeo ya Rašia ke lenaba la Afrika-Borwa. Go feta fao monna yoo, Maringa, ke mothuki wa dino hoteleng yeo e bitšwago Victoria. Ke Lekgalaka ka setšo. O šomišana le monna wa go tšwa Rašia yo go thwego ke Rokossovsky wa go dula 278 mmileng wa Adelaide go la Highlands North, Gauteng. Ralato o rongwa lefelong leo go yo iphetoša monna wa Lekgalaka wa go bitšwa Manyokani. Ke monna yo a swanetšego go tšea dipampiri tšeo go Maringa go di fetišetša go Rokossovsky. Ralato o tšea ditaelo ka moka tšeo a di fiwago ke bagolo ba gagwe, eupša ge a fihla go Maringa o fetola mawa. O phethagatša dilo ka kwešišo ya gagwe, e sego ka fao a

laetšwego go dira ka gona. Ka lebaka leo o phetha mošomo woo pele bagolo ba gagwe ba ka nagana. Ka lebaka la bjona bohlale bjoo bja gagwe, o kgonne go ka kgoboketša tšhelete yeo dihlophahlophana tša go fapana di bego di e tshepišane. Bjalo ka mehleng '*Matanya a tanyolla*' o rarolla nyepo ya leina la mosenyi ntle le mathata ka go iphetoša 'mošele' fela.

Godimo ga dikanegelokopanatseka tšeo ka moka, mongwadi o lekile go utela mmadi gore gabotse mosenyi/mmolai ke mang gare ga baanegwa ba babedi bao a ba tšweleditšego kanegelong ye nngwe le ye nngwe e ke ke basenyi. Seo ke mokgwa woo ka wona a utamelago mmadi.

Bjale go yo latela tshekatsheko ya dikanegelotseka tšeo tše dingwe. Pele dikanegelotseka tšeo di sekasekwa, go tlo hlalošwa lereo le, **mosenyi**, pele go tla bontšhwa ka fao bangwadi ba babedi bao, ba godišago maatlakgogedi a dikanegelotseka tšeo tša bona, ka gona.

5.4 TSHEKATSHEKO

5.4.1 Go re mosenyi/mmolai ke go re eng?

Borateori ge ba hlaloša karolwana ya bosenyi ba fapana ka lereo leo ba le šomišago go lebeletšwe diteng tša seo se hlalošwago. Go bolelwa ka

mosenyi (*'criminal'*), mmolai (*'murderer'*) le mogononelwa (*'suspect'*). Nyakišišong ye mareo ao ga a fe mathata ka gore seo se lebeletšwego ke nyakišišo ya bosenyi bjo bo hlagilego gomme bo swanetšego go nyakišišwa.

Haycraft (1942: 254) o re, ge kanegelotseka e ngwalwa e swanetše go ba le mosenyi o tee yo mogolo, yoo ditiro tša gagwe di kgodišago gore ke motho wa nama le madi, fela se bohlokwa ka yena ke gore a be bohlale go fetiša baanegwa ba bangwe.

Seo Haycraft a se bolelago ke gore le ge tshenyo e ka hlolwa ke sehlopha, eupša kgopolo ya bosenyi bjoo e swanetše e rotoge ka motho o tee. Motho yo a be le dikwi bjalo ka motho mang le mang. Gape motho yo a be bohlale go no swana le monyakišiši gore a kgone go phenkgišana le yena.

Mandel (1984: 15) o tliša kgopolo yeo ya phenkgišano ya megopolo ka bohlale ka go re:

The very idea of 'outwitting' a criminal, if it is to hold any fascination, implies the existence of both a criminal with superior wits and a detective

of even finer craftiness than the outstanding malefactor.

Go phenkgišana ka go hlalefa fao ga molwantšhi (mosenyi) le molwantšhwa (monyakišiši), go tliša maatlakgogedi. Mmadi o rata go bona gore a na mosenyi o tla palela monyakišiši, le gore a na monyakišiši o ya go mo swara bjang. Chigidi (1997: 54) o re mosenyi wa nnete ga a ke a tšhabela melato ya gagwe le ge a tseba gore monyakišiši o mohlaleng wa gagwe. O re seo mosenyi a se dirago, ke go thedimoga le go tšhošetša monyakišiši moo go kgonegago. O tliša seo ka go re:

They (criminals) are so crafty and skilful that they get to know the identity of the person who has been hired to investigate the crime, and they start to harass that person even before he begins to do his job.

Taba ye e bontšha bohlale bjo bo nyakegago go mosenyi gore kanegelotseka e tle e kgahle mmadi. Ka go realo maatlakgogedi a kgatha tema ye bohlokwa kudu.

Go gateletšwe gore maatlakgogedi a hlolega ge go na le thulano mo sengwalong. Maatlakgogedi a, a na le mahlakore a mabedi, e lego go

tseba le go se tsebe. Go gateletšwe gape le gore maatlakgogedi a tšweletšwa ka go diriša ditsela tša go fapafapana. Go hlalošitšwe moanegwa yo bohlokwa wa thulaganyo ya kanegelotseka, e lego mosenyi/mmolai. Moanegwa yo ke yena a sepelago le mongwadi leeto la go godiša maatlakgogedi.

5.4.2 Maatlakgogedi

Go šetše go hlalošitšwe gore maatlakgogedi a hlolwa ke ge go na le thulano ya ka ntle goba ya ka gare. Ka nako maatlakgogedi a ka hlolwa ka go diriša maina. Kgopolo yeo ya go hlaloša semelo sa moanegwa ka go diriša leina e hlalošwa ke Neethling (1990: 319) ge a re go hlaloša semelo sa moanegwa ka go reela leina ke sebetša seo se šomišwago ke bangwadi ba mehutangwalo ka go fapana ga yona. O re go ka šomišwa leinaina goba leinahlaodi. O hlaloša gore leinaina, gantši, ga le tšweletše semelo, eupša le na le mohola wo o itšego, go swana le go fa thekgo mo go tšweletšego seswantšho se se rilego sa moanegwa. Ge a tšwela pele Neethling gona letlakaleng leo, o tliša gore leinahlaodi lona le bohlokwa ka ge le itlhaloša, ka gore le bolela seo moanegwa a lego sona. Baker (1997: 15) le Shipley (1970: 129) bona ba tlaleletša kgopolo yeo ya go reela leina ka gore le fa mmadi seswantšho sa motho yoo go bolelwago ka ga gagwe. Ke ka fao Moloto a godišago maatlakgogedi ka go reela basenyi bao ba sehlopha sa Setsokotsane

maina a dinoga go gakantšha mmadi gore e lego mosenyi ke mang. Ge sehlopha se leba Tswetla, gomme go humanega gore go diragala dilo tša go šiiša dinama tša mmele gona tikologong yeo, go ba molaleng gore sehlopha seo sa boMamogašwa ga se sona mosenyi. Ka go realo go ra gore mosenyi o gona, gomme leina la gagwe ke sephiri. Ka go dira bjalo mongwadi o hlola kgahlego go mmadi gore a nyake go tseba gore mosenyi ke mang, gona o ya go swarwa bjang ka ge a sa tsebje ebile a sa ka a bonwa.

Go utswa ka tsebe ga Makhina ge Setsokotsane le monnamogolo ba boledišana sekhung, go godiša maatlakgogedi ka ge Makhina a tseba gore o swanetše go bolawa, le gona ka tsela ye bjang. Taba ye, e gagamatša mmadi ka gore bjale go molaleng gore le ge boMamogašwa e le basenyi, ba a tsebega, fela go sa na le mosenyi yo mogolo yo mmadi a sa mo tsebego. Go se tsebje fao ga mosenyimogolo go hlola maatlakgogedi.

Ka lehlakoreng le lengwe Motuku le yena o tšweletša maina a batho ba babedi mo kanegelongkopanatseka ye nngwe le ye nngwe go hlahlathiša mmadi le lešoka mabapi le yoo gabotse e lego mosenyi. Go tla tšewa mohlala ka kanegelokopanatseka yeo ya 'Ralato 3' go emela tše tše dingwe tše tharo.

Mongwadi o tšweletša Kgame le Khulong e le basenyi mo go kanegelokopana ye. Ka fao Kgame a bego a šoma dilo tša gagwe ka gona ge mmadi a sa hlokomele a ka fetša a gopotše gore Khulong ke yena mmolai wa Morena Kong. Eupša ge go tsinkelwa ditaba ka tshwanelo go lemogwa gore gabotse mmolai ke Kgame ka ge go hweditšwe ditlhaka tša menwana ya gagwe godimo ga notwana yeo Mohu Kong a bego a toutšwe ka yona go fihla a ehwa. Ka gona go molaleng gore Motuku o diriša mokgwa wa go raragantšha ditaba go uta leina la mmolai/mosenyi.

Se bohlokwa seo se tsupologilego ke gore mongwadi o ikgethela mekgwa yeo ka yona a yago go swantšha mosenyi/mmolai go hlola maatlakgogedi a kanegelotseka ya gagwe.

Bjale go yo latela dikgato tšeo bangwadi bao ba di tšerego go leka go timetša mmadi ge ba swantšha mosenyi.

5.5 GO TIMETŠA MMADI MO GO TŠHIPU E RILE KE LEBELO

Moloto bjalo ka mongwadi yo bohlale yoo a nago le bokgoni bja go anega ditaba, o šomiša mekgwanakgwana ye e rilego go leka go timetša mmadi wa go hloka šedi ge a bala. O tšea dikgato tše di latelago ge a leka go timetša mmadi:

- O thoma ka go rotoša taba ya go thubja ga lebenkele le go utswiwa ga phahlo. Tiragalo yeo ke thulano, gomme ke mo maatlakgogedi a thomago gona. Ka go dira seo o re go mmadi, bosenyi šebo gomme bo dirilwe ke sehlopha sa Setsokotsane. Ka tsela ye o timetša mmadi gore a nagane gore basenyi ke bao, mola go se bjalo. Se ke mokgwa woo a ikgethetšego go timetša mmadi ka wona.
- Kgato ya bobedi o fa basenyi ba sehlopha seo maina a dinoga tše šoro go hlaloša bošoro bja baisa bao. Go fa mohlala, Mamogašwa ke noga ye šoro ye e hlolago tshenyo fela mo e fetilego gona. Ka gona go molaleng gore mo moisa yo a bego a fetile, go be go šiiša dinama tša mmele go ka bona sehlogo se se dirilwego fao.
- Kgato ya boraro ke ya go tšweletša Mamohapi le Rachel bjalo ka bathuši ba Makhina ba ka sephiring. Mmadi o kwela basadi bao bohloko ge a nagana gore ge boMamogašwa ba ka tseba gore ba na le kamano le Makhina ke eng seo se yago go ba hlagela. Nnete ya letšhogo leo la mmadi e tšwela kgakala mohlang Rachel a wela diatleng tša boMamogašwa.
- Kgato ya bone ke ge boMamogašwa ba thoma ba tšhabela Tswetla. Mmadi yoo a kwešišago tša botseka o thoma go lemoga gore aowa ba ga se bona basenyi ka gobane mosenyi wa nnete ga a ke a tšhabela melato ya gagwe. Ka gona go itaetša gabotse gore sehlopha seo sa Setsokotsane ga se sona basenyi. Ke basenyi fela ba go foraforetša mmadi, ke go re, mongwadi o godiša

maatlakgogedi. Mmadi o nyaka go tseba gore sehlopha seo se ya go feletša kae.

- Kgato ya bohloano ke ge mongwadi a fihliša mmadi lefaseng la Tswetla fao a kopanago le Kgoši Nyatsane wa go loka le go ba le lerato go baeng ba ba etelago fao motseng wa gagwe. Semaka ke gore kgoši o re o kwele ebile o tseba ka ditaba tša bohwirihwiri tšeo di diregago motseng wa gagwe le go timatimela ga baeng bao, fela ga a re selo ka seo. Phego le ngangego tšeo di tlišwago ke polelo yeo ya Kgoši Nyatsane, e tšweletša maatlakgogedi go mmadi. Mmadi o rata go tseba gore ka ge e le moo polelo yeo e tsošitše go se kgotsofale ka gare go Makhina, na taba yeo e ya go felela kae.
- Kgato ya boselela go godiša maatlakgogedi ke ya ge Makhina a wela 'lekgotla la Sathane le barongwa ba gagwe' bošego ba rera ka seo ba se tletšego fao Tswetla, le go fediša bophelo bja gagwe (Makhina). Mmadi o rata go tseba gore bjale ka ge a tseba seo se mo emetšego ka le le latelago, na o ya go tšwa bjang bothateng bjoo ka ge a tshepišitše kgoši gore o tla ya go lekola mawa.
- Kgato ya bošupa ke ge mongwadi a tšweletša 'Hlogotšhweu'. Ye ke tsela ye nngwe ya go timetša mmadi le go uta leina la mosenyi. Le ge Makhina a lebane le kotsi go ya ka dipolelo tša 'Hlogotšhweu' le sehlopha seo, ga a tšhoge ka ge a itshepile, ebile a tseba gabotse gore Sesotho se re dira di sebja ga di hule motse. Mongwadi o godiša maatlakgogedi a morero wa polelo ya sehlopha seo ka go re:

Se se bego se ba makatša, ke ge kgoši a
be a beile molao o tiileng, wo o reng, yo a
sepelelang kgauswi ga ntlo ya Dithole
(Hlogotšhweu), 'o nkgga kgomo' (letl. 95).

- Kgato ya seswai ke ya ge monna tsoko yo mafelelong go utollwago gore leina la gagwe ke Lekgwekgwe, a sebela Makhina ka fao a ka mo thušago ka gona go mmontšha tsela ya go leba leweng leo dinokwane di yago go kopanela gona.
- Kgato ya senyane ke ya ge go tsoga ntwaga magareng ga Makhina le dihwirihwiri tšeo ka leweng leo. Mmadi o swara pelo ka seatla ge a lemoga gore o ka re dinokwane tšeo di tla fekaetša Makhina. Ge go tšwela botšoga gona ka fao leweng go tšwelela motho yoo go itaetšago a thuša Makhina fao ntweng, taba yeo e godiša maatlakgogedi. Mmadi o rata go tseba gore a na motho yoo ke mang gona o tsebile bjantšaga gore Makhina o ka fao le gore o bothateng.
- Kgato ya lesome ke ge 'dikabatho' tšeo, Mamogašwa le 'Hlogotšhweu', di šwahlile fao leweng gomme di leka go tšhaba. Mmadi o ipotšišaga gore na di ya go phonyokga goba aowa? Tiragalo yeo ya go kitimišana fao thabeng le meeding, e hlola maatlakgogedi.

- Kgato ya lesometee go ruma maatlakgogedi a kanegelotseka ye, mongwadi o bolaya 'Hlogotšhweu' le go dira gore boMamogašwa ba swarwe. Ka fao mmadi o itswalanya le monyakišiši, Makhina, mola a homotšega ka ge legotlo le lefile ka setopo.

Go utolotšwe gore mongwadi o latetše dikgato tše mmalwa go leka go timetša mmadi mabapi le leina la mosenyi. Ge a tšea dikgato tšeo, ka mabaka a mangwe o be a bea bophelo bja monyakišiši kotsing. Ditaba tšeo ka moka ge di kopana di godiša maatlakgogedi a kanegelotseka ye.

5.6 GO TIMETŠA MMADI MO GO 'Ralato 3'

Ge a timetša mmadi mo kanegelongkopanatseka ye, Motuku o šomiša Kgame bjalo ka mosenyi yo mogolo. Seo mongwadi o se dira ka go hlaloša lesogana leo bjalo ka kwefa yeo a e bitšago '*nna nka se o sware*'. Ka tsela yeo mongwadi a mo hlalošago ka gona, le dipolelo tša gagwe ge a be a na le Khulong kua gaMašutša ba enwa bjala, go molaleng gore ke motho yoo go bolaya mo go yena e fo bago papadi. Polelo ye e rotoša thulano gare ga go loka – moo go lebanego le Morena Kong, le go se loke – fao go lebanego le Khulong le Kgame. Ka fao polelo yeo e hlola maatlakgogedi kudu ka ge le letšatši la tshenyo ba šetše ba le beile.

Ge letšatši la Labohlano le fihla, mmadi o ipotšiša dipotšišo tšeo a hlokago dikarabo tša tšona. Morago ga tiragalo yeo e bego e diragetše fao lebenkeleng la Morena Kong, ge Setšene Mothibe le Ramarumo ba fihla, mmadi o rata go tseba gore na go diragetše eng ka Khulong le mong wa gagwe Morena Kong. Go humanwa ga Morena Kong a hlokošetše, mola Khulong a se na bobono ebile go itaetša a be a idibetše, le gona go sa godiša maatlakgogedi.

Go goroga ga *Matanya a tanyolla* lefelong leo, le gona go sa hlola maatlakgogedi. Kudu ka ge e se la mathomo mmadi a kopana le letseka le. Mmadi o rata go tseba gore ka ge e le fao Khulong a re a ka tseba mahodu ao, le gore bjale Morena Kong o iketše, Ralato o tla rarolla bjang thaba ye ya taba. Efela dipotšišo tšeo Ralato a di botšišago Khulong di fa mmadi kgonono ya gore mokgwa o gona. Mmadi o ipotša gore ge e ka se rage e tlo tlatša kgamelolo. Go ngwega ga Khulong kua seteišeneng sa maphodisa, go godiša maatlakgogedi. Polelo ya Ralato ya gore o be a dutše a belaela gore Khulong a ka ngwega a tšhaba ge a ka hwetša lešobana, le yona e sa godiša maatlakgogedi. Ge mafelelong go humanwa ditlhaka tša menwana ya Kgame godimo ga notwana yeo Morena Kong a bego a toutšwe ka yona, mmadi o thoma go makala gore bjale ge e le Khulong yena o be a gobadišwe ke mang, ka eng? Tiragalo yeo ya go gobatšwa ga Khulong, ke tsela yeo ka yona mongwadi a ratago go timetša mmadi

gore a nagane o ka re go tlile mahodu a šele fao go tlo hula. Taba ya notwana e tšweletšwa e le ge mongwadi a nyaka gore mmadi a bone o ka re mosenyi ke motho o šele; ga se masogana ao, Khulong le Kgame. Nnete ke gore tiro yeo ya go bolaya e phethagaditšwe ke Kgame, mola Khulong a phethile tiro ya go laetša Kgame moo lerwa le bego le beilwe. Go raragantšha ditaba fao ga mongwadi ke mokgwa wo ka wona a godišago maatlakgogedi ka ge o gakantšha mmadi.

5.7 KAKARETŠO

Go ka rungwa ka gore go utolotšwe gore dikanegelongtseka tšeo, bangwadi ba latetše elemente yeo ya leina la mosenyi ke sephiri ka mekgwanakgwana ya go fapana go leka go timetša mmadi le go mo utela leina la mosenyi. Moloto o dirišitše dikanegelo tše pedi le mafelo a mabedi a go fapana go hlama kanegelotseka yeo ya *Tšhipu e rile ke lebelo*. Go feta fao o šomiša Setsokotsane le lekgotla la Sathane go leka go utamela mmadi gore gabotse yo e lego mosenyi ke mang, mola Motuku a diriša bagwera bao e lego monwana le lenala go hlagiša bošula mo go fetšago go gakantšha mmadi.

Go akareditšwe ditiragalo tša diteng tša dikanegelotseka tšeo ye nngwe le ye nngwe thoko, go thuša go kwešiša tshekatsheko ya tšona. Tshekatsheko e thomile ka go hlaloša mosenyi bjalo ka ge e le yena

moanegwa yo bohlokwa wa thulaganyo ka ge a thulana le go loka. Go boetšwe go laeditšwe ka fao bangwadi bao ka bobedi ba hlolago maatlakgogedi mo dikanegelongtseka tša bona. Moloto o diriša mafelo a go fapana le dihlopha tša go fapana go godiša maatlakgogedi ao, mola Motuku a raragantšha ditaba gore a timetše mmadi. Le ge Moloto le Motuku ba swana ka go diriša mosenyi yo leina la gagwe e lego sephiri, nnete ke gore ba fapana ka fao ba mo swantšhago ka gona.

Bjale go tlo lekodišišwa elemente yeo ya **leina la mogobošwa goba mmolawa ke sephiri.**

6 KGAOLO YA BOSELELA

6.1 MATSENO

Kgaolo ye e ya go swaragana le elemente yeo ya leina la mogobošwa ke sephiri go lebeletšwe kanegelokopanatseka ya 'Ntlo ya monna yo mongwe'. Tshekatsheko e ya go sepedišwa ka tsela ye e latelago:

- Go yo thongwa ka go lekola sephiri sa kanegelokopanatseka yeo e yago go sekasekwa.
- Diteng tša kanegelokopanatseka yeo di tlo akaretšwa go thuša go kwešiša tshekatsheko ya yona.
- Ge go yo dirwa tshekatsheko, go yo thongwa ka go hlaloša lereo le, mogobošwa.
- Kanegelokopanatseka ye e ya go sekasekwa go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi a rulagantšego ditaba go godiša maatlakgogedi le go leka go timetša mmadi ka gona.

Kanegelokopanatseka yeo e tlogo sekasekwa malebana le elemente yeo ya leina la mogobošwa ke sephiri ke 'Ntlo ya monna yo mongwe', yeo e hwetšwago mo go *Makhura' lefehlo* (1993), yeo e rulagantšwego ke Mampuru.

6.2 SEPHIRI SA 'NTLO YA MONNA YO MONGWE'

Sephiri sa kanegelokopanatseka ye se lebane le elemente yeo ya leina la mogobošwa ke sephiri. Elemente ye e šupa gore, le ge ka dinako tše dingwe mmadi a tseba mogobošwa mo mathomong, tsela yeo mongwadi a rulaganyago ditaba ka gona, e tle e dire gore mmadi a se lemoge ge mogobošwa e le motho yoo a mo tsebago, ebile a itswalanya le yena. Mo kanegelongkopanatseka ye, sephiri sa mathomo se tšweletšwa ke thaetlele ya kanegelokopanatseka ye ka ge e se e felele. Go se felele fao go dira gore mmadi a hlokomele ge go na le se sengwe seo se tlogo tšwelela mo kanegelongkopanatseka ye, kua pele.

Sephiri sa bobedi ke seo se lebanego le molwantšhi le molwantšhwa seo mongwadi a nyakago mmadi a se hlokomela gore a tle a kgone go se utolla. Molwantšhi wa kanegelokopanatseka ye o na le sephiri seo a se utelago mmadi le molwantšhwa, e lego seo se hlalošwago ke thaetlele ya kanegelokopanatseka ye ge e feleletše. Ge e feleletše e re: 'Ntlo ya monna yo mongwe ga e na boroko'. Polelo ye e šupa gore monna a ka se fo hwetša monna yo mongwe a tšhabetše motse wa gagwe gomme yena a ba le lehutšo la gore ge a ka tsena ka motseng woo a dula o tla dula tlhenkge! a iketla. Ge monna a šala a tšhabela motse, se gona seo se mo ntšhitšego ka fao lapeng goba seo se

dirilego gore a katoge mosadi yoo wa gagwe. Taba yeo ke sephiri seo se tsebjago ke mosadi yoo, gomme se nyaka ge monna yoo a ipotšago gore o ya go dula le yena a se nyakišiša pele a ka itlama. Ka gona, sephiri sa kanegelokopanatseka ye se lebane le leina la mogobošwa mo mathomong. Ge ditaba di fihla sehloeng, ke go re, polaong ya mohlohleletši, e lego Vincent, mmadi o lemoga gore leina la mogobošwa ke Tumo ka ge go tloga mathomong a be a itswalanya le yena ka baka la go loka ga gagwe. Gona fao sephiri seo se lebanego le leina leo la mogobošwa se napile se utologile gomme maatlakgogedi a fedile.

Bjale go yo latela kakaretšo ya diteng tša kanegelokopanatseka yeo go thuša go kwešiša tshekatsheko ya yona

6.3 KAKARETŠO YA DITIRAGALO TŠA DITENG TŠA ‘NTLO YA MONNA YO MONGWE’

Kanegelongkopanatseka ye go balwa ka polao ya monna wa Shadi yoo leina la gagwe le sa bolelwego. Monna yoo wa Shadi o ile a bolawa ke Vincent. Ge Vincent a bolaya monna yoo ke ge monna yoo le Shadi ba na le dikgwebo tše mmalwa. Vincent o ile a swarwa a išwa kgolegong moo a ilego a lokollwa ka morago ga gore go hlokege bohlatse bjo bo

feletšego bja gore ke yena mmolai. Morago ga go lokollwa o ile a nyala Shadi.

Mengwaga ye masomepedihlano ba agile motse, lenyalo la bona la thoma go ba le mathata. Bothata bo hlotšwe ke ge Vincent a seno thoma go ba le mahlo a mantši. Go ratana moo go ile gwa dira gore a se sa robala ka gae ka mehla. Ntle le go se robale ka gae fao, o ile a thoma go hlokomologa dikgwebo tšeo tša bona. Ka gae o be a boela fela go tlo rafa tšhelete, gomme a nape a ile. Taba yeo e ile ya dira gore Shadi a thome go belaela mesepelo le maikemišetšo a Vincent.

Ke nnete mafelelong Shadi o ile a utolla gore Vincent o be a ratana le lekgarebe tsoko la mmotlelara. Go oketša mathata, Shadi o ile a utolla le gore pasporoto ya Vincent e laetša gore o šetše a ile a etela Mahè, e lego lefelo le le lego ka lewatleng dihlakahlakeng tša molokoloko tše dinyenyane tše di bopago Seychelles. Lefelo leo la Mahè le ka lewatleng la India ka thokong ya leboabohlabela bja Madagascar. Mathaitai ao a Vincent a ile a dira gore ba thome go lwa. Nakong yeo ke ge Shadi a šetše a kopane le Tumo, lesogana la go rata go tšwela pele; la go otlela taxi, gomme ba ratana. Lerato la bona le ile la gola, kudu ka thokong ya Shadi ka ge a be a tennwe ke Vincent le mediro ya gagwe ya sephiring. Ka nako yeo Shadi o be a le bogolo bja mengwaga ye masometharošupa, mola Tumo yena a be a na le ye masometharo.

Ntwa ka lapeng la Shadi le Vincent e ile ya golela godimo kudu morago ga gore lekgarebe leo Vincent a bego a ratana le lona le gapeletše gore a le nyale. Ka thoko ye nngwe Shadi le yena o be a tlapetšwe ke mekgwa ya Vincent. Lerato magareng ga Shadi le Tumo le lona le ile la napa la fa Shadi makoko le go mo okeletša swele le setenwa, ka go tseba gore o na le lewa leo a le tshepilego. Ge mathata a gola, Vincent a thoma go emišetša Shadi letsogo. Shadi o napile a bona go se bokaone bjo bo phalago gore Vincent a tloge tšatšing pele a ka mmolaya ka diatla. Go swana le ge a ile a šomiša Vincent go fihlelela maikemišetšo a go bolaya monna wa gagwe wa mathomo; le gona lebakeng le, Shadi o ile a šomiša moratiwa wa gagwe, Tumo, go ka phethagatša maikemišetšo ao a go ka bolaya Vincent. Ka nako ya ge polao yeo ya Vincent e diragala, ke ge le yena Vincent a le gare a loga leano la go bolaya Shadi gore a tle a šale a ipshina ka mahumo ao a Shadi.

Ge mafelelong Tumo a yo bolaya Vincent, Shadi o gobatšwa ke Vincent mo hlogong pele ga ge a kgorogelwa ke Tumo. Dikgobalo tšeo tša Shadi di dira gore a fetše a na le dika tša go se felele hlogong. Tumo o a swarwa a išwa kgolegong moo a ahlolelwago bophelo ka moka malebana le polao ya Vincent, mola a fiwa mengwaga ye mehlano malebana le maitekelo a go bolaya Shadi.

Bjale go yo latela tshekatsheko ya kanegelokopanatseka yeo. Efela pele e sekasekwa, go tlo hlalošwa seo **mogobošwa** a lego sona.

6.4 TSHEKATSHEKO

6.4.1 Go re mogobošwa ke go re eng?

Go ya ka kgopolo ya Auden bjalo ka ge a tsopolwa ke Winks (1980: 19) mabapi le mogobošwa, o re:

The victim has to try to satisfy two contradictory requirements. He has to involve everyone in suspicion, which requires that he be a bad character; and he has to make everyone feel guilty, which requires that he be a good character.

Seo se bolelwago ke tlhalošo ye ke gore mogobošwa e be motho wa go loka, mola ka go le lengwe a fetoga motho wa go se loke ka lebaka la bofokodi bja gagwe.

Ge a tlaleletša kgopolo yeo ya Auden, Serudu (1985: 120) o re mogobošwa ga se a swanela go ba mosenyi ka ge seo se tla dira gore a thulane le molao.

Ditlhalošo tšeo ka moka ge di lekolwa go bonala di kwana gabotse le semelo sa mogobošwa wa kanegelokopanatseka yeo ya 'Ntlo ya monna yo mongwe', e lego Tumo. Go ya ka lenaneotlhopangwalwa goba wona moakanyetšo ('*design*') wa kanegelokopanatseka ye, Tumo ke motho wa ka mehla, o na le bofokodi, o ya fase. Ke bofokodi bjoo bja go se inaganele, bjo bo dirago gore mafelelong a ye fase le ge mmadi a itswalanya le yena.

Bjale go latela dikgato tšeo mongwadi a di latetšego go laetša ka fao mongwadi a hlalošitšego Tumo, gomme tlhalošo yeo e kwana le ditlhalošo tša borateori bao, Auden le Serudu, go godiša maatlakgogedi.

6.4.2 Dikgato go tša godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi

Lereo le, maatlakgogedi, le seo se a hlolago, di šetše di hlalošitšwe dikgaolong tša go feta. Seo se yago go šetšwa ke ditsela tšeo Lebopa a godišago maatlakgogedi a kanegelokopanatseka ye kgato ka kgato go fihla sehloeng ka gona, le go leka go timetša mmadi, pele sephiri se utologa, ka gona. Seo se ka bolelwago ke go laetša fela gore Lebopa o dirišitše dithekniki tše mmalwa go hlola maatlakgogedi, ka nepo ya go timetša mmadi. Dikgato tšeo šedi:

- Kgato ya mathomo ge Lebopa a godiša maatlakgogedi ke ya go šomiša thekniki ya **boiphoro** ka go se hlaloše molwantšhi ge e sa le mo go kalotaba. Ka go dira bjalo o dira gore mmadi a iphore a bona moanegwathuši, e lego Vincent eka ke yena molwantšhi, mola go se bjalo. Vincent o bonala e le wa go se loke ka go dira dilo tša go tšwa tseleng, mola Shadi a bonala a lokile a bile a itlhompha a lebeletše le dikgwebo tša bona. Ka fao, **go loka** le **go se loke** di a thulana, gomme seo se hlola maatlakgogedi. Go loka go lebane le Shadi le Tumo, mola go se loke go lebane le Vincent mo mathomong. Tumo o lokile ka ge a šoma ebile ge a bona batho ba bangwe ba le mathateng o ba kwela bohloko, a be a ba thuša ntle le go nyaka go tseba gore o thuša mang. Shadi le yena o lokile ka ge a hlokometše dikgwebo gomme a bile a rata go bona di tšwela pele.
- Kgatong ya bobedi mongwadi o dirišitše thekniki ya **poeletšo** ya go bonana gareng ga Tumo le Shadi. Magapa (1997: 114) ge a hlaloša poeletšo o re ke tsela yeo mongwadi a ratago go gatelela maikutlo a gagwe ka gona. Gomme Kruger (1988: 135) ge a hlatholla kgopolo yeo o re poeletšo e hlolega ge lentšu goba sehlophantšu se ipoeletša lefelong la go swana mo mafokong a go latelana. Seo tlhalošo ye e se bolelago ke gore, le ge borateori ba bolela ka ga lentšu goba sehlophantšu, poeletšo ke poeletšo; e na le mošomo wo o itšego. Le ge e se poeletšo ya lentšu goba sehlophantšu,

eupša e le ya tiragalo, e sa na le mošomo wa go gatelela maikutlo a mongwadi. Go ruma kgopolo yeo Yelland (1983: 154) o re:

The repeat of words, phrases or sounds in prose or poetry ...is often consciously used by a writer to add emphasis or force to the language or to achieve some other desired effect.

Poeletšo ya go bonana ga Tumo le Shadi ke maikemišetšo a mongwadi a go gatelela go nepiša thulano. Ditiragalo tše dingwe di šutišitšwe mo mathomong a kanegelokopanatseka ye, go išwa kua mafelelong go fihlelela seo Yelland a se bolelago a re ke '(the) desired effect'. Seo mongwadi a nyakago go se fihlelela ke sephiri seo sa leina la mogobošwa. Go fihlelela seo Lebopa o šomiša thekniki ya **tšhutišo**. Go šutiša ke go tloša selo felo go gongwe sa išwa go gongwe, ka mabaka a a itšego. Lebaka le legolo la Lebopa la gore a tloše ditiragalo tše di itšego mo mathomong go di iša mafelelong, ke go godiša sephiri seo se lebanego le leina la mogobošwa le go tliša maatlakgogedi.

- Kgato ya boraro, go godiša maatlakgogedi, mongwadi o tšweletša Tumo e le motho wa **go hloka bohlale le go fekaetšwa ke thetho**. Mongwadi o bolela ge Tumo a ile a šitwa gabedi ke dithuto tša

borutiši. Seo se laetša go se hlalefe ga gagwe. Mongwadi o tšwela pele go dira gore Shadi a kgopele Tumo gore ba dule mmogo ka gore a nyaka go hlala Vincent ka ge ba sa hlwe ba ratana. Tumo o hloka maiphetoledi gomme o arabelwa ke Shadi. Dipolelo tše di laetša bofokodi le go tliša maatlakgogedi.

- Kgatong ya bone gona mongwadi o hlaloša molwantšhi, Shadi, ka tsela ya go utela mmadi lehlakore la go se loke ga gagwe mo mathomong, ka go le phuthela ka go se loke ga Vincent. Go tliša Shadi moo ga Vincent go dira gore mmadi a itswalanye le Shadi le go mo kwela bohloko godimo ga ditiro tšeo a di dirwago ke Vincent. Ka go dira bjalo maatlakgogedi a a gola ka ge mmadi a rata go bona pheletšo ya ditaba.
- Kgato ya bohloko ditaba tša kanegelokopanatseka ye, di raragantšhwa e le thekniki ya go lemoša babadi ka ga ntlha ye e itšego bophelong bja bona. **Tharagano** ye e dira gore babadi ba ikgweranye le ditaba tšeo di laodišwago gomme ka gona kgahlego ya bona e golela godimo. Kgatla (2000: 200) o re tharagano e bonala ge mongwadi a tswakatswaka ditaba, gomme ge a dira ka mokgwa woo, diteng di thulana ka mokgwa wo go bego go sa letelwa. O tšwela pele gore mabakeng a mangwe tharano e gatelelwa ka tirišo ya mawelakgahlano. Mohlala go ka fiwa wo o latelago: Shadi ge a seno lemoga gore Vincent o ratana ka ntle, le

yena o thoma go ratana le Tumo. Le ge mogweragwe, Pheladi. a mo kgala ga a kgalege.

- Kgato ya boselela e lebane le ditiragalo tša bošegong bjoo Shadi le Tumo ba kwanego ka go tloša Vincent tšatšing. Le yena, gona bošegong bjoo, o be a rerile go bolaya Shadi. Ditaba tšeo ka moka di godiša maatlakgogedi gomme ge mmadi a kopana le tšona o rata go bala go tšwela pele.
- Mo kgatong ya bošupa, mongwadi o diriša thekniki ya **tekolapejana** go godiša maatlakgogedi. Taba yeo e tšweletšwa ke polelo ya Shadi ge a memela Tumo ka lapeng la bona. Polelo ye e godiša maatlakgogedi ka ge e lemoša mmadi gore kua pejana go ya go ba le mathata.
- Mo kgatong ya bošeswai, maatlakgogedi a godišwa go ya pele ge mongwadi a diriša thekniki ya **tekolanthago** go raragantšha ditaba. Shadi o re go Tumo mola ba iketlile o re:

Tumo, o se tšhoge selo. Vincent o nkhweditše ke na le dikgwebo tšela, ga o bone ebile a sa di kgathalele (letl. 42).

Polelo yeo ya Shadi ka mo godimo, e lebešitše go tiragalo ye bohlokwa ye e diragetšego kua morago. Tiragalo yeo ke sephiri sa

Shadi. Mongwadi o diriša thekniki ye, go gatelela tiragalo yeo, le go godiša maatlakgogedi.

- Go kgato ya bosenyane thekniki yeo mongwadi a e dirišitšego mo kanegelongkopanatseka ye go godiša maatlakgogedi, ke ya **tlogelo**. Thekniki ye, bangwadi ba e diriša go akgofiša nako. Yona e lebane le go se hlaloše ditaba ka botlalo goba ka tsela ya go široga, e lego go se nepiše taba thwii.

Tiragalo ya taelo ya Vincent ge a re o ya kopanong ya **Chamber of Commerce**, ga e hlalošwe ka botlalo mola e le gore e bohlokwa. Mongwadi ge a hlaloša tirgalo yeo ya leeto o tlogetše ditiragalo tše dingwe tše bohlokwa, tšeo di lebanego le tiragalo yeo ya leeto la Vincent. Maikemišetšo a mongwadi ka go tlogela ditiragalo tšeo, ke go utela mmadi maano a Vincent a go rumula Shadi gore a ngale a thome ditaba tša tlhalo. Vincent o tsebile gore ge tlhalo e ka thongwa ke Shadi, gona mafelelong o tla holega ka ge a tla šala le dikgwebo. Go tlogela ditiragalo di sa hlalošwa ka tsela ye bjalo, go lebane le sephiri seo sa kanegelokopanatseka ye, leina la mogobošwa ke sephiri, le go godiša maatlakgogedi.

- Kgatong ya bolesome, e lego ya mafelelo, mongwadi ge a godiša maatlakgogedi a kanegelokopanatseka ye, o ruma ka go diriša **tshwaragano ya sehloa le tlemollahuto**. Go bopa sehloa, mongwadi o dirišitše thekinki ya **boiphoro** gape. O ka re polao ya

Vincent ke sehloa, eupša ga go bjalo. Ke go fora mmadi fela ka gore Vincent ga se molwantšhi wa kanegelokopanatseka ye. Gape, polao yeo ga ya lebana le thulano yeo e lego gare ga go loka (Tumo) le go se loke (Shadi). Leina la mogobošwa e sa le sephiri ka ge le se le utollwe. Ka fao sehloa seo, le tlemollahuto di na le maatlakgogedi mo o ka rego mongwadi a ka be a sa tšwela pele go laodiša ditaba tšeo.

- Ge a utamela le go leka go timetša mmadi, mongwadi o hlaloša molwantšhi (Shadi), e le motho wa maemo yoo a ka se gopolelwego bobbe le gatee. Godimo ga fao mongwadi o swantšha Shadi e le mosadi yo mobotse wa go ronwa ke mengwaga ya gagwe. Botse bjoo mongwadi o bo dira kobo yeo e širetšago bobbe bja gagwe. Ka gona o ka re ge mo mafelelong go utollwa bobbe bja Shadi, mongwadi o be a nyaka go re go mmadi, hlokomela, se bone thola boreledi gobane teng ga yona go a baba.
- Tlaišo ya Shadi ke Vincent le yona ke tsela ye nngwe yeo mongwadi a lekago go utamela mmadi ka yona gore maatlakgogedi a gole.
- Ntlha ye nngwe yeo e ka ukangwago mabapi le go utamela goba gona go timetša mmadi, ke yeo e lebanego le leina la mogobošwa, Tumo. Tirišo ya leina le, Tumo, leo le tšwago go lentšu le, 'go duma', e sego, 'go tuma', e nepiša mekgwa, ditiro le semelo sa Tumo. Tumo o duma dilo tše botse gomme ga a di fihlelele ka ge e le motho wa mehleng. O duma basadi ba banna ba bangwe le ge e

le ba bagolo go yena, gomme seo se laetša bofokodi. Tše ka moka di dira gore a fetoge sephiri ka ge a nyalelana le semelo seo mongwadi a mo filego sona. Ka tsela yeo, tirišo ya leina le e dira gore mongwadi a timetše mmadi ge a ka se hlokomele gore modu wa lona (leina) o ra go re eng.

- Go boeletša ketelo ya Pheladi go Shadi le gona e sa le tsela ye nngwe ya go utamela mmadi. Ka poeletšo yeo ya ketelo, mongwadi o utela mmadi boradia bja Shadi ka go gatelela boradia bja Vincent.
- Mafelelong go lemogwa gore molwantšhwa, Shadi, yoo go bego go itswalanywa le yena go tloga kua mathomong, o fetogile ke molwantšhi. Ke molwantšhi ka ge a lebane le go se loke ka baka la bohvirihwiri bja gagwe le go ba le pelo ye mpe. Ka gona, mmadi o thoma go lemoga gore fao mongwadi o be a mo utela gore gabotse mogobošwa ke mang mo kanegelongkopanatseka ye.

6.5 KAKARETŠO

Go ka rungwa ka gore kgaolong ye go lekotšwe sephiri seo se lebanego le kanegelokopanatseka ye. Sephiri seo ke sa leina la mogobošwa. Mongwadi o tšweletša sephiri seo la mathomo ka go diriša thaetlele yeo e sego ya felela. La bobedi o se tšweletša ka go diriša molwantšhwa wa lenaneotlhophangwalwa leo e sego la mehleng la

kanegelotseka gotee le molwantšhi wa go ganetšana le lenaneothophangwalwa leo la molwantšhwa.

Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša kanegelokopanatseka yeo e thuša mmadi go kwešiša tshekatsheko yeo e latetšego. Eupša pele tshekatsheko yeo e dirwa go hlalošitšwe lereo le, mogobošwa. Go rumilwe ka go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi a godišago maatlakgogedi le go timetša mmadi ka gona. Mongwadi o dirišitše dikgato tše lesomenne go phethagatša mošomo wo. Godimo ga dikgato tše go dirišitšwe dithekniki tše di latelago tše seswai: boiphoro, poeletšo, tšhutišo, tharagano, tekolapejana, tekolanthago, tlogelo le tirišo ya leina ka tsela ya go timetša.

Kgaolong ye e latelago go yo hlokomešišwa elemente yeo ya bone, e lego ya, **bohatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri.**

7 KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 MATSENO

Kgaolo ye e lebane le elemente yeo ya bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri. Bohlatse bjoo bo utollwa ke monyakišiši le babadi ka nako e tee. Tshekatsheko e ya go sepela ka tsela ye e latelago:

- Go yo thongwa ka go lekolwa ga sephiri sa kanegelotseka yeo e yago go sekasekwa.
- Diteng tša kanegelotseka yeo di tlo akaretšwa go thuša gore go kwešišwe tshekatsheko ya yona.
- Pele go dirwa tshekatsheko, go yo thongwa ka go lekola gore na ge go thwe bohlatse, go bolelwa ka eng.
- Kanegelotseka ye e ya go sekasekwa go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi a rulagantšego ditaba go godiša maatlakgogedi malebana le bohlatse bjo bo tlogo tšweletšwa mafelelong go utolla nyepo le go leka go timetša mmadi.

Kanegelotseka yeo e tlogo sekasekwa malebana le elemente yeo ya bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri, ke *Lenong la Gauta* (Bopape, 1982).

7.2 SEPHIRI SA *LENONG LA GAUTA*

Sephiri sa kanegelotseka ye, se lebane le elemente yeo ya bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri. Ge go hlokomedišišwa gabotse go tlo lemogwa gore sephiri seo mongwadi o se tšweletša ka ditsela tše pedi. Mo mathomothomong a paditseka ye mongwadi o bolela ka dithaere tša maotwana a mmotoro wa Brenda di gomaretše mabu. Taba yeo ya mabu mo dithaereng ga e makatše molaodiši, e lego monyakišiši, Nnono Molaba a nnoši, eupša le mmadi o makatšwa ke gore na e lego mabu ao a tšwa kae? Ge ka morago go kwala polao ya Matšhego, mmadi o thoma go gononelwa Brenda, efela o hloka bohlatse bjoo bo tlogo tiišetša kgonono yeo ya gagwe. Kgegeo mabapi le tiragalo yeo ya bohlatse bjo bo tlogo utolla sephiri, ke gore Nnono ga a gononele Brenda bjalo ka mmadi. Taba yeo e dirwa ke gore Nnono o tseba mmolai gore o na le mengwapo yeo e hlotšwego ke mohu mo letsogong la go ja. Groenewald (1993: 34) o re bohlatse bjoo bo utollelwa mmadi go šetše go batametšwe sehloa sa ditaba. Bjona ke mengwapo mo letsogong la go ja la Brenda. Groenewald o tšwela pele gore sephiri sa bobedi se tsena gona moo, e lego gore mengwapo yeo e tlo bonwa bjang, ka gobane e pipilwe ke diaparo? Ge Brenda a apola diaparo – Nnono o lemoga mengwapo yeo – gomme sephiri se utollwa ke go apola diaparo ga Brenda pele ga Nnono, yoo a bonago mengwapo. Bobedi diphiri tšeo, mongwadi o di tšweletša ka

molaodiši mo mathomothomong, efela ka tsela ya go utamela mmadi. Go utama moo ke thekniki yeo mongwadi a e dirišago go godiša maatlakgogedi a kanegelotseka ye. Mohlomongwe ge Nnono Molaba a ka be a ile a kwešiša gore ke ka lebaka la eng Brenda a kgapha seatla sa gagwe ge a mo kgoma molaleng, sephiri seo sa go utolla mmolai wa Matšhego se ka be se se gona. Se be se tla hlokega ka ge a be a tla tseba gore mmolai yoo a mo nyakago o na le mengwapo mo kae ka morago ga gore maphodisa a mo lekole matsogo. Ka fao, mongwadi o utile bohlatse bjoo le ge a bo beile molaleng. Mongwadi o dira se e le go kgotsofatša dinyakwa tša kanegelotseka mabapi le bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla sephiri. Dinyakwa tšeo tša kanegelotseka tše go bolelwago ka tšona mo, di tlo hlalošwa ka morago.

Bjale go latela kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša kanegelotseka yeo, *Lenong la Gauta (1989)*, go thuša gore mmadi a kwešiše tshekatsheko ya yona.

7.3 KAKARETŠO YA DITIRAGALO TŠA DITENG TŠA *LENONG LA GAUTA*

Kanegelotseka ye e theilwe godimo ga nyakišišo ya polao ya Mmatšhego Maleka, e lego motho yoo a sa tsebjego. Matsobane

Maoka, monna yoo a bego a šoma bjalo ka moletakgoro go la Gauteng, o be a dula Soweto le ba lapa la gagwe. Morago ga gore Matsobane a hlokafalelwe ke mosadi, o ile a nyala Mmatšhego. Matsobane le mosadi yoo wa pele ba be ba na le morwa o tee, go thwe ke Mohlatlego. Matsobane o ile a kwana le ngwana wa mogoloagwe, yoo a bego a tsebja ka leina la Nakedi, gotee le motswala wa Nakedi, e lego Thabo Legola, go yo thuba le go utswetša benglebenkele leo a bego a le moletakgoro go lona. Lebenkeleng leo, go be go na le pheta ya gauta ya theko ye kgolo (diranta tše masomehlano). Ba ile ba atlega go thuba le go utswa pheta yeo ya lenong la gauta gammogo le dipalamonwana tše tharo tša taamane. Nakong yona yeo, ke ge Nakedi a dula le Brenda yoo a bego a tšhabile gae ga gabo, go tlo dula Gauteng. Brenda le Nakedi ba be ba dula bjalo ka monna le mosadi le ge e le gore ba be ba se ba tšeana. Morago ga bohodu bjoo, Brenda o ile a bona pheta yeo ya lenong la gauta gomme a e kganyoga kudu morago ga go itshwanatshwanetša ka yona. Ka lebaka la gore e be e le thoto ya Matsobane, e ile ya swanela go išwa go yena. Matšatši a mararo morago ga fao, boraro bjo bo ile bja swarwa bja hlahlelwa ntlwanaswana. Dibeke tše pedi ba le fao kgolegong, ka lebaka la bogwahla le dintho tša sethunya tše a bego a di humane ge ba thuntšhana le maphodisa, Matsobane o ile a hlokagala.

Ge ditaba di eme ka tsela yeo, Brenda a boela gae fao a ilego a fetša a nyetšwe ke Nnono Molaba, yoo ka sewelo e bego e le mošomedi wa tatagwe. Mmatšhego le yena ge a šetše a kwele ka lehu la monna wa gagwe, Matsobane, yena a ngwega moo Gauteng a yo dula Seshego. Ge a dutše fao Seshego, a nyalwa ke mohlolo yoo a bego a bitšwa Nkwe Maleka, yoo e lego tatago Brenda le Sima. Mmatšhego le ge a be a nyetšwe ke Nkwe bjalo, o be a sa nke a bolela selo ka tša bophelo bja gagwe bjo bo fetilego. Seo se tiišwa ke yena Morena Maleka ge a re:

O a bona Nnono, mengwaga ye mene ya go feta ge ke nyalana le Mmatšhego, ke be ke sa tsebe selo ka yena, gomme le ge a sa ke a bolela kudu, gagolo ka bophelo bja gagwe bjo bo fetilego, ke ithutile se sengwenyana ka bjona (letl. 28).

Morago ga lenyalo la bona Morena Maleka le Mmatšhego, ba ile ba yo bula kgwebo ya karatšhe kua Mankweng. Karatšhe yeo e be e tsebja ka leina la Maleka Service Centre. Nnono o be a šoma fao e le mošomedimolaodi.

Morago ga gore ba lokollwe kgolegong, Nakedi le Thabo, ba putukile gohle ge ba nyaka Brenda le Mmatšhego. Ba ile mola ba šetše ba

ineetše, Mohlatlego, yo mo lebakeng leo a bego a tsena Yunibesithing ya Leboa, a ba loma tsebe ya gore o bone mmaneagwe gona tikologong yeo ya Mankweng. Ba lekile go ngwalela Mmatšhego mangwalo le go kgopelana naye gore a ba bušetše seo e lego 'sa bona', gwa pala. Mafelelong ba ile ba tloga Gauteng go tla Polokwane go tlo ikhweletša 'sa bona'. Ge ba le gona moo Polokwane, ka sewelo Nakedi a tsupolla 'mosadi' wa gagwe Brenda, yoo a napilego a ithaopa go ba thuša morerong wa bona.

Pelo ya Brenda e be e sa le godimo ga pheta yela ya lenong la gauta, a ilego a e bona. Ka ge Mmatšhego e be e le mosadi wa tatagwe, o ile a bona e le taba ye bonolo go yena go ka phethagatša kgopelo ya boNakedi. Brenda o ile a boledišana le Mmatšhego makga a mmalwa mabapi le pheta yeo, eupša Mmatšhego a no ngangabala. Brenda o ile a bolaya Mmatšhego ge ba dutše ba lwela pheta yeo. Polao yeo ya Mmatšhego e bile ya semaka mo e lego gore ga go motho le o tee yo a bego a ka gononelwa motho yo mongwe wa lapa goba wa leloko malebana le bošula bjoo.

Lehu la Mmatšhego le ile la hudua moya wa Morena Maleka kudu. O napile a kgopela mokgonyana wa gagwe Nnono go dira dinyakišišo mabapi le polao ye, kudu ka ge a be a se na tshepo maphodiseng. O re go Nnono o re:

Gona Nnono, hwetša mmolai! Hwetša mmolai wa mosadi wa ka! Wena tsoma mmolai wa Mmatšhego! Yeo ke yona taba e nnoši yeo ke go kgopelago yona (letl. 30).

Morena Maleka o be a feditše le mogopolo wa gagwe gore maphodisa a ka se tsoge a hweditše mmolai wa mosadi wa gagwe. Ka gona tshepo ya gagwe e be e le go mokgonyana wa gagwe, Nnono.

Nnono a dumela kgopelo yeo le ge a tseba gabotse gore tšeo tša botseka ga a di tsebe. Morago ga go kwa ka ga kgopelo yeo ya tatagwe go Nnono, Brenda o thulana kudukudu le taba yeo. Brenda o botša Nnono gore ga a kwane le taba ya gore yena Nnono a dire dinyakišišo, ebile a ka se di dire. Kgegeo godimo ga taba ye ke gore Nnono o be a tšwela ka ntle go nyakana le mmolai, mola mmolai a tsena mapai a tee le yena. Mafelelong ke yena Nnono yo a utollago mmolai ka go bona bohlatse bjo bo dutšego bo hlokega, bjo bo ka tswalanywago le bjoo bo šetšego bo le gona. Ke yena Nnono a utollago gore mmolai wa Mmatšhego ke Brenda. Taba yeo ya gore Brenda ke mmolai wa Mmatšhego, e ile ya mo tšhoša kudu. Nnono o be a sa kgolwe le go dumela gore ruri e ka ba Brenda modiri wa bošula bjo bokaalo bja go šiiša dinamana tša mmele.

Tiragalo yeo ya gore Nnono a utolle gore Brenda ke yena mmolai, e fetša e dirile gore Brenda a ipolaye ka sefatanaga. Ka go realo, kanegelo ye e fihla mafelelong ka ge bohatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla sephiri bo humanwe.

Go yo latela tshekatsheko ya kanegelotseka ye, fela pele e sekasekwa, go tlo hlalošwa seo bohatse bjo bo tšweletšwago mafelelong, e lego sona.

7.4 TSHEKATSHEKO

7.4.1 Ge go thwe bohatse bja kanegelotseka, go bolelwa ka eng?

Brewer (1986: 341) ge a hlaloša kgopolo ye o fo re:

Evidence is testimony in proof of something. It has a large number of varieties, as: circumstantial evidence; demonstrative evidence; direct evidence; external evidence; internal evidence; material evidence; moral evidence; presumptive evidence; prima facie evidence; King's evidence; and self evidence.

Seo tlhalošo yeo e se šupago ke gore bohlatse bo fapana go ya ka gore na ke eng yeo e nyakišišwago, gona e ka tswalanywa bjang le seo se tšwelelago fao e le bohlatse empa bo se bo felele; bo nyaka tlaleletšo.

Waugh (1982: 34) ge a tlatša polelo yeo o bolela gore bohlatse bjo mongwadi a bo beago pele ga monyakišiši, mongwadi o swanetše a bo bee gape le pele ga mmadi. La Cour le Mogensen (1971: 120) ba tlatša Waugh ka go re:

The detective must not light on any clues, which are not instantly produced for the inspection of the reader.

Go sedimoša mmadi ka bohlatse, ga se bothata bja monyakišiši; eupša bja mongwadi ka ge e le yena a nyakago gore mo mafelelong mmadi gotee le monyakišiši ba makale. Mabapi le taba yeo ya go makatša mmadi le monyakišiši, Mandel (1984: 16) o re go gakgamatša ntle le go foraforetša ke go tswapoša sephiri sa kanegelotseka.

Ge e le Grella (1980: 86) o gatelela gore go foraforetša fao ke go fo ala bohlatse pepeneneng pele ga mmadi. O re ka gore o ka no hwetša

mmadi a sa lekantšhe le monyakišiši ka bohlale, bohlatse bjo bo lego fao pele ga gagwe bo ka no se bolele selo. Go tšwela pele o re ka dinako tše dingwe:

Clues can be misinterpreted by the detective or they can be made available in the story but at the same time misdirecting the attention of the reader elsewhere. The net result is that the person the reader least suspect all along will turn out to be the criminal. This is how the reader will get his surprise.

Se se bolela gore ge mafelelong go utollwa mosenyi ka lebaka la bohlatse bjo bo mo amanyago le bosenyi, mmadi le monyakišiši ba a makala. Sephiri se go bolelwago ka sona ke se mongwadi a bego a timetša mmadi le monyakišiši ka sona. Sayers (1989: 31) o bitša mokgwa wo wa go timetša babadi gore ke bokgabo bja go thoma maaka, gomme o tšwela pele gore go tloga mathomong go iša mafelelong a kanegelotseka ke maikemišetšo le nepo ya mongwadi go hlahlathiša mmadi. Mongwadi o rata go timetša mmadi gore a bone mmolai e le motho wa go loka, mola motho wa go loka a bonwa e le wa go se loke.

Go ka thwe bohlatse ke sediršwa sa mongwadi go timetša goba go utela mmadi le monyakišiši nnete mo mathomong. Le ge go ka dirwa gore bo tšweletšwe mo mathomong, mmadi a ka no se bo šetše go ba bja mohola go fihla ge ditaba di fihlile sehloeng gomme go lemogwa gore taba ye e dutše e le kgakala, eupša e sa šetšwe.

Bohlatse bja dithaere tša go ba le mabu mo mathomong a kanegelotseka ye, ke bjona bopaki bjoo mongwadi a bo dirilego gore mmolai e se be sephiri; eupša bjona bohlatse e be sephiri ka go bo ala mahlong a mmadi gore bo mo fahle a se bo hlokomele. Le gona go se rate go kgongwa molaleng ga Brenda ke Nnono mola ba robetše, go sa no oketša taba yeo ya sephiri seo se lebanego le bohlatse.

Bjale go latela dikgato tšeo mongwadi a di latetšego go timetša mmadi, seo e le go godiša maatlakgogedi a kanegelotseka ye.

7.4.2 Dikgato tša go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi

Bopape bjalo ka mongwadi wa bokgoni le maitemogelo, ge a ngwala kanegelotseka ye, o dirišitše mekgwanakgwana ya go fapana ya go godiša maatlakgogedi, ka nepo ya go timetša mmadi. Go na le dikgato tše mmalwa tšeo mongwadi a di dirišitšego go godiša maatlakgogedi le

go potlakiša nako ya ditiragalo tša kangelongtseka ye. Ka fao go yo fiwa mehlala go fahlela ditsela goba dithekniki tšeo. Dikgato tšeo šedi:

- Kgato ya mathomo yeo Bopape a godišago maatlakgogedi a kanegelotseka ye ka yona, ke thaetlele ya kanegelotseka ye. Ge mmadi a kopana le thaetlele ye, o thoma go ipotšiša gore, naa ka gore lenong ke nonyana, bjalo leo la gauta lenong, ke nonyana ya mohuta mang, gona ya go tšwa nageng efe? Thaetlele ye e tanya mahlo a mmadi, gomme ge a swere puku ye a e bala, o nyaka go kwa ditaba tšeo tša go amana le lenong leo. Le ge mo mabakeng a mangwe mmadi a itemogela gore lenong leo ga se la go phela, eupša la pheta ya basadi ya molaleng, mmadi o sa no fela a eba le kgahlego ya go rata go bala go tšwela pele. Seo o se dira ka ge a rata go kwešiša ditaba tšeo tša *Lenong la Gauta*, le go bona gore di ya go felela kae, gona bjang?
- Kgato ya bobedi ke ya **tirišo ya baanegwa**.
Monyakišiši, Nnono, ke magogorwane yoo a se nago le tsebo ka tša bonyakišiši. Mmadi o rata go bona gore a na ruri magogorwane yo a ka o beša wa tuka na. Bonatla le sebete sa gagwe godimo ga mošomo woo a bego a swaragane le wona ka le lebaka, di bontšha maikemišetšo. Le ge a bona bophelo bja gagwe bo le kotsing, ga a katakate. Seo se dira gore kgahlego ya mmadi ya go rata go bona ka fao Nnono a tla rarollago nngalaba ye ya taba, e golele godimo.

Mmadi o itswalanya le molwantšhwa ka ge a lebane le lehlakore la go loka.

Molwantšhi, Brenda, le ge e se motho yo go ka thwego o na le boitemogelo mo ditabeng tša polao, fela ge go lebelelwa morago, mekgwa ya gagwe e umaka gore tše bjalo ka tše, a ka di dira. Ke motho yo bohlale yo a kgonago go khupetša le go timatimetša mehlala. O a ipefediša, a itetša, le gona go no ithumula. Ka go dira bjalo, mongwadi o kgonne go ka uta semelo sa gagwe le gore a se gononelwe go ka ba mmolai. Le ge mafelelong Brenda a ipolaya, mmadi ga a mo kwele bohloko, eupša o ba le go belaela gore e re e ka be a swarwe gore a tle a emele melato ya gagwe. Ke ka fao mmadi a sa itswalanyego le Brenda.

Mogobošwa, Mmatšhego, o tanya kgahlego le šedi ya mmadi ka ge a bontšha e le motho wa go homola wa go loka. Ka fao, ge a bolawa gasehlogo ka tsela ye bjalo, polao ya gagwe e kweša mmadi bohloko ka ge a itswalanya le yena ka nako yela a sa itirile motho wa go loka.

Bagononelwa, Nakedi le Thabo, ba swantšhwa ka tsela yeo e lego gore ge mmadi a kopana le bona o ba le kgahlego ya go nyaka go tseba maikemišetšo a bona. Ba amegile godimo ga ditiragalo tše:

kgobalo ya Naniki, go senyega ga sefatanaga sa boMolapo kua Mmasealama le dithulano tšeo Nnono a bilego le tšona le batho bao a sa ba tsebego. Ka mehla mmadi o be a nyaka go tseba gore na baisa ba ga se bona badiri ba dilo tše ka moka na? Seo se namile sa dira gore mmadi a no fela a rata go bala go tšwela pele.

Ka lehlakoreng le lengwe ge Nakedi a bontšha go se loke ga Mmatšhego ka ge a ile a tšhaba le 'lehumo' la bona, le go tlogela Mohlatlego a sa mo fe selo, mmadi o a makala. Mmadi o thoma go bona lehlakore le lengwe la Mmatšhego leo a bego a sa le tsebe, e lego la go se loke. Ka lebaka leo mmadi o a tlabega. Mmatšhego ke motho wa go loka le go se loke. Ka gona o kgotsofatša ye nngwe ya dinyakwa tša kanegelotseka ka go kgotsofatša mahlakore ao ka bobedi. Le ge go bolelwa ka yena fela, gomme yena a sa kgathe tema mo ditiragalong mo lebakeng le, mmadi o mmona e le yo bohlokwa.

- Kgato ya boraro yeo mongwadi a e dirišitšego ka katlego ye kgolo ke ya thekniki ya **tharano** ya ditiragalo. Mongwadi o thoma ditaba ka ditiragalo tša masa a Labohlano; mola Mmatšhego a letše a bolailwe Labone bošego. Le ge go le bjalo, seo ga se mathomo a ditiragalo. Ditiragalo tše dingwe tša kanegelotseka ye tšona di lebane le mengwaga ye e fetilego, ka gona di fo bolelwa. Tiragalo yeo ya polao ya Mmatšhego, e dira gore ditaba di tle di kgone go

tšwelela. Ka go raraganya ditiragalo ka tsela ye bjalo ya go tšea tša mathomong a di iša kua mafelelong, mongwadi o dira dilo tše pedi ka nako e tee, e lego (a) go godiša maatlakgogedi le, (b) go timetša mmadi. Le ge a di raraganya bjalo o kgetha tšeo a bonago di tla goga kgahlego ya mmadi, gomme ya re ge a sa hlokomele, a timelelwa ke tatelano ya tšona.

- Kgatong ya bone ya go godiša maatlakgogedi, mongwadi o diriša dithekniki tša **ngangego** le **phego** tšeo di swaraganego. Ge Kwete a etla go begela Nnono ka sebopego seo a hweditšego Morena le Mohumagadi Maleka ba le ka go sona, go tsoga ngangego le phego go mmadi gotee le yena Nnono. Kwete o re go Nnono:

“Ke ... ke humane Morena le Mohumagadi
Maleka ba **rapaletše.**” Kwete a realo ka
boripana (letl. 15).

Polelo yeo ya Kwete ka mo godimo, e tsoša phego le ngangego ka gare go mmadi. Mmadi o rata go kwešiša gore a na seemo se se ra go reng? Ka gona o bala go tšwela pele go kwešiša pheletšo ya sona.

Gape, ge Nnono a ikhwetša a thulana le manaba a gagwe ka ntlong tsoko kua go la Seshego, go sa fela go tsogile phego le

ngangego ka gare ga mmadi. Mmadi o bala a tšhogile, a tšhogetše bophelo bja Nnono ka ge a mo rata a bile a itswalanya le yena. Mmadi o bala kanegelotseka ye a hupile lenala a re eke ke ge Nnono a ka fetša ntweng yeo e le yena mmetšatholo.

- Kgato ya bohloko ke yona yeo ya ge Kwete a begela Nnono ka seo a se hweditšego lapeng la Morena Maleka mesong, ge a goroga mošomong. Kwete o re go Nnono mo mogaleng, o humane Morena Maleka le mohumagadi wa gagwe ba rapaletše. Lentšu leo **go rapalala**, le hlaloša seemo sa go se kgahliše. Polelo yeo e ra gore ba ka no be ba hwile. Ka gona mmadi o rata go kwešiša gore e ka ba go diragetše eng goba go diragala eng felo fao. Kgato yeo e godiša maatlakgogedi.
- Kgato ya boselela ke ya poledišano gare ga Nnono le Morena Maleka moragonyana ga tiragalo yeo ya polao. Tihalošo yeo monnamogolo a e fago mabapi le mohu mohumagadi wa gagwe Mmatšhego, e tlogela mmadi magahlanong a ditsela. Ge Morena Maleka a hlaloša ka boripana tšeo a di tsebago ka bophelo bja go feta ka Mmatšhego, mmadi o thoma go itemogela kgonagalo ya dilwana tše mmalwa ka polao ya mohumagadi yo. Lerato leo Morena Maleka a bego a na le lona godimo ga mosadi wa gagwe, le dira gore mmadi a mo kwele bohloko gomme a tšwele pele go bala go bona gore a na Nnono o tla kgona go phetha kgopelo ya ratswalagwe naa? Kgopelo yeo ke sebetša seo mongwadi a se

dirišitšego go tanya kgahlego ya mmadi, gomme e hlola maatlakgogedi.

- Kgato ya bošupa e tla ka ketelo ya mathomo ya Nnono Molaba lapeng la boNaniki, modiredi wa ka lapeng wa Morena Maleka, kua Seshego. Ketelo e lebane le go yo begela Naniki ka lehu la Mmatšhego, le go leka go fatišiša ge eba Naniki a ka be a na le sengwenyana seo a sa tsebago, se se ka bego se amana le polao ya gagwe. Polelo ya Naniki e hlola maatlakgogedi ge a leka go kgalema Nnono godimo ga nyakišišo yeo a swaraganego le yona.
- Kgato ya bošeswai ke fao go bonwago Nnono a khukhuna ka maswiswana a boelela lapeng la boNaniki. Nnono o hwetša Naniki a rapaletše ka gare ga bodiba bja madi. Ge a sa maketše gore go diragetše eng ka Naniki, o toulwa ke motho tsoko ka selo tsoko hlogong. O fetša a idibetše. Kgato ye e dira gore pelo ya mmadi e kibakibe ka lebelwana, a tšhogile, a rata go bona gore e lego go diragala eng fao, kudu ka ge a itswalanya le Nnono.
- Kgato ya bosenyane ya go godiša maatlakgogedi e latela ka pejanyana gona tirgalong yeo. Nnono o ile a phafošwa ke disaerine tša dikoloi tša maphodisa ge di batamela. Ka tsela yeo a bego a gobaditšwe ka gona, o thomile a sa tsebe le gore o mo kae, ebile go diragala eng. O be a imelwa ke hlogo, mola maoto a be a palelwa ke go rwala mmele wa gagwe. Seemo seo a lego ka go sona se bethiša mmadi letswalo ka ge go itaetša o ka re

maphodisa a ya go mo kgakganetša ka fao, ka gona a tla mo amanya le seemo seo sa Naniki. Mmadi o bala ka tloafalo ye kgolo ka go rata go bona pheletšo ya ditaba. Mmadi o ikwa a imologile ge Nnono a seno kgona go tšwa ka fao ntlong pele a bonwa ke maphodisa. Ge Nnono a kgakgelwa ka fao ga boNaniki, moo a fetšago a itsupetše ka gare ga thotobolo ya matlakala khutlong ya legora, mmadi o a imologa. Efela ge maphodisa a fihla thotobolong gomme a thoma go e fiša, fao letšhogo la mmadi le golela godimo, kudu ka ge a rile go e tšhuma, a ema fao kgauswi. Mmadi o ipotšiša gore a Nnono o ya go tuka a itebeletše, goba o tla tsupologa fao a ineela maphodiseng? Tiragalo yeo le yona e sa godiša maatlakgogedi.

- Kgato ya bolesome ke ya ge Nnono a etela Sima ka Yunibesithing ya Leboa, gona bošegong bjoo bja mathata, go yo mmegele lehu la mmaneagwe. Ge a fihla ka phapošing ya Sima o mo humana a na le lesogana leo a thomago go le bona; le go le tseba a sa le tsebe. Tiragalo yeo mongwadi o e tliša e le thekniki ya **tekolapejana**. Lesogana leo, Mpho, bjalo ka ge Sima a ile a le tsebiša, mongwadi o le hlagišitše fao e le go leka go timetša mmadi ka ge le emela ditaba tše dikgolo tšeo di amanago le polao ya Mmatšhego. Mpho o tšweleditšwe gape fao e le go laetša ka fao Nnono bjalo ka monyakišiši, gammogo le ba bangwe ba ka lapeng la Morena Maleka, ba tlogo nyakela babolai kgakala ka gona. Mongwadi o

leka go timetša mmadi le monyakišiši ka gore ba tlogela manaba gona ka mo lapeng.

- Kgato ya bolesometee ke yeo e rotošwago ke poledišano magareng ga Morena Maleka le Nnono, ge Nnono a seno boa ka yunibesithing. Morena Maleka ka go se tsebe, o hlalošetša Nnono ka tša kgobalo ya Naniki le gore maphodisa a be a le fao metsotsonyana pele a goroga, gomme ba mohlaleng wa gagwe. Taba yeo ya maphodisa ya go nyakana le Nnono, e thoma go hlobaetša mmadi ka ge a lemoga gore o ka re a mo amanya le ditaba tša polao ya Mmatšhego, le go gobatšwa ga Naniki. A e ka ba mohlomongwe Nnono o bonwe nako ye a le kua ga boNaniki mesong, le gona mantšibueng ao a kgobalo ya Naniki? Mmadi o duma ge maphodisa a ka tseba gore Nnono o kgole le ditaba tšeo, fela gore a ba tsebiše bjang, ke thaba ya taba. Ka fao mmadi o bala go tšwela pele go bona gore a ruri a tla no tšwela pele a šala motho yoo a se nago molato morago na?
- Kgato ya bolesomepedi e na le dintlha tše pedi tše bohlokwa. Ya pele ke ya go thulana magareng ga Nnono le Brenda ge Nnono a goroga go tšwa go monnamogolo gona bošegong bjoo. Monnamogolo o boditše morwedi wa gagwe, Brenda, mosegare gore o kgopetše monna wa gagwe Nnono go nyakišiša ka molato wo. Brenda o botša Nnono gore a arogane le ditaba tšeo tša dinyakišišo. Seo mmadi a sa se kwešišego ke gore ke ka lebaka

lang Brenda a thulana le go nyakwa ga babolai ba mmaneagwe? A go ka be go na le seo a se tsebago goba o dirwa ke go tšhogela bophelo bja Nnono goba o be a hloile mmaneagwe? Tšeo ke dipotšišo tšeo mmadi a ipotšišago tšona gomme a hlokago dikarabo godimo ga tšona. Taba ya bobedi gona kगतong ye ke yeo e lebanego le dikgobalo tša Nnono. A ge Brenda a ka bona dintho tša go swa ga Nnono le moo a bethilwego gona, o tla hlaloša tšeo bjang? Ditaba tšeo, ge di kopana di godiša maatlakgogedi a kanegelotseka ye.

- Kgato ya bolesometharo ke ya go šalwa morago ga Nnono ke koloi yeo a bego a sa kwešiše gore batho bao ba bego ba sepela ka yona ke bomang, gona ba nyaka eng? Koloi yeo ye khubedu ya bogodimo bjo bosehla ya 'Escort', Nnono o re o thomile go e bona ge a sena go tšwa ka toropong ya Polokwane, fela a se e ele hloko. Moo a thomilego go e lemoga gona e ile ya dira gore a bethwe ke letswalo, gomme seo se diragalela yena le mmadi ka nako e tee. Go ipontšha o ka re bophelo bja gagwe bo kotsing. Seo se hlobaetša mmadi le go feta, o balela pele ka phišego.
- Kgato ya bolesomenne ke yeo e lebanego le tlhaselo le go keketwa ga Nnono ke batho bao a sa ba bonago, le go ba tseba a sa ba tsebego, ka karatšheng ya gagwe. Bahlasedi ba ile ba mo laela gore a dire eng le gore a arogane le dinyakišišo gomme go tloga fao ba tšwa ba timelela leswiswing.

- Kgato ya bolesomehlano ke ya ge Nnono a goroga le Brenda kua ga monnamogolo gona bošegong bjoo. Monnamogolo o ile a mmošša gore maphodisa a be a le fao a nyakana le yena. Tirišo yeo ya **poeletšo** (lereo le, le hlalošitšwe kgaolong ya boselela gomme lona le bolela go gatelela maikutlo a mongwadi) ya go nyakwa ke maphodisa ke thekniki yeo ka yona mongwadi a godišago maatlakgogedi. Mmadi o bala go tšwela pele go rata go bona gore a ka nnete ruri maphodisa a ya go feletša kae ka go no šalašala Nnono morago bjalo. Ke ka lebaka la eng gona a re Nnono o tsenyatsenya nko mo mererong yeo e sa mo amego? Na kganthe ba na le bohlatse bofe?
- Kgato ya bolesometshela ke ya ge Nnono a putuka phapoši ya Mmatšhego fao a topago pampišana yeo go yona go ngwadilwego mantšu a: 'LENONG LA GAUTA' ka ditlhaka tše kgolo. Letlakalana leo le be le wele go tšwa ka godimo ga wateropo ya Mmatšhego. Mantšhu ao a ile a tanya mogopolo wa Nnono le ge a be a sa tsebe gore ka lebaka la eng. O ile a lokela pampišana yeo morabeng wa gagwe a sepela nayo.
- Kgato ya bolesomešupa ke ya ge gona bošegong bjoo a rile ge a phapharega, a hwetša Mpho yoo a bego a robetše le yena mpeteng o tee, a se gona ka dikobong goba ka fao phapošing. O thomile a re kganthe o ile ntlwaneng, fela ge a eya ka fao a hwetša Mpho a se gona. Ge Nnono a re ke boela ka dikobong, mo

phasetšeng go lebana le phapoši ya Mmatšhego, a bona moselanyana wa seedi. Ge a hlolela ka lešobana la sekgonyo, a bona Mpho a butše mabati a wateropo ya Mmatšhego a putuka diaparo. Gona fao mmadi o tanyega kgopolo. Naa Mpho ke mang? Gona o nyaka eng ka fao? A ge Mpho a ka lemoga gore Nnono o bona seo a se dirago go ya go hlaga eng? Tiragalo ye e tsoša le go godiša maatlakgogedi.

- Kgato ya bolesomeseswai ke ya ge Nnono a phafoga mesong ya Lamorena ka iri ya bohloano. Mpho o be a sa ile ka boroko. Nnono o rile go tsoga a napa a thoma le go phuruphutša meraba ya borokgo bja Mpho. Ka gare o hweditše sekgonyo sa phapoši ya gagwe ya ka kua yunibesithi gomme a se tšea a se nokela ka potleng. Taba yeo e tshwenyago mmadi ke ya gore a na ge Nnono a ka re a sa dira tšeo ka moka, Mpho a tsoga, ke eng se sekaone seo se yago go direga magareng ga bobedi bjoo. Letšhogo leo le aparelago mmadi, ke lona le godišago maatlakgogedi.
- Kgato ya bolesomesenyane ke ya ge Nnono a re go tloga fao ga monnamogolo a leba seteišeneng sa maphodisa gona fao Mankweng. Mmadi le ge a tseba gore maphodisa a na le dipelaelo mabapi le Nnono, tša gore o šunyašunya nko mererong ya bona, ga a dume ge Nnono a ka tswalelelwa ka kgolegong. Go ikiša ga Nnono fao maphodiseng go hlobaetša mmadi ka gore ge a ka re a fihla a mo tswalelela, go tlo diragala eng? A puku ye e tla napa ya

rungwa gona fao goba? Dipotšišo tšeo di amanago le go bonwa ga gagwe kua Seshego, tšeo Sersanta Maroga a mmotšišago tšona, di tsenya mmadi motlhagaselo wa gore bjale gona Nnono o ya go swarelwa lefeela. Mmadi o bala ka lebelo go rata go tseba gore a ke moka Nnono o napile o ikišitše ka leganong la tau na?

- Kgato ya bomasomepedi ke ya ge Nnono a seno tloga fao seteišeneng sa maphodisa a fihla ka gae. O ile a tsena karatšheng fao a bego a sa le a bea diaparo tša go kgamathela madi a Naniki bošegong bja Labohlano, ge a be a toulwa ka selo tsoko a wela godimo ga gagwe. Diaparo tšeo (sutu) a bego a ipoditše gore o ya go di fiša, di be di re o re beile kae. Taba ye e ile ya se tshwenye yena fela, eupša le mmadi. A e ka ba ge Sersanta Maroga a re ba na le bohlatse bja gore Nnono o šunyašunya nko mererong ya bona o be a šupa diaparo tšeo? Mmadi o kwela Nnono bohloko ka seo se mo diragaletšego.
- Kgato ya bomasomepeditee ke ya ge Nnono a etetše phapošing ya Mpho ka kua yunibesithing. Gona fao hosteleng ya MBB, ge a dutše a phuruphutša phapoši gore a bone ge go ka se be le se sengwenyana seo se ka mo fago gore e lego gabotse Mpho ke mang, Nnono o hwetša senepe. Ka morago ga senepe seo go be go ngwadilwe lentšu le tee fela, 'Maoka'. Seo se ile sa mo gopotša mantšu ao a kilego a kopana le ona ka gare ga pukwanamoraba ya Mmatšhego. Lentšu le le ile la dira gore Nnono a hlakanye

dikgopolo gomme a utolle gore Mpho ke Mohlatlego Maoka. Seo bjale a bego a sa se tsebe ke gore a na yena le Matsobane Maoka ba tswalana bjang. Ka gona o ile a gapeletšega go yo itebanya le Mpho gore a tšwe ka nnete.

- Kgato ya bomasomepedipedi ke ya ntwaga ga Nnono le Mpho ka phapošing ya borobalo ka fao ga monnamogolo. Nnono o gitla Mpho gore a be a lale a mmoditše nnete gore ke yena mang le gore Matsobane Maoka ke tatagwe yo a bego a nyetše Mmatšhego. Go feta fao Mpho (Mohlatlego) o hlalošetša Nnono seo a tlilego go se nyaka ka fao ga Morena Maleka, e lego pheta ya lenong la gauta yeo e sa lego e felela diatleng tša Mmatšhego, gomme go kwalago gore e gona ka fao ngwakong woo.
- Kgato ya bomasomepeditharo ke ya phenyekollo le tshenyoyeo Nnono a e humanego ka ntlong ya bona gona moo Mankweng. Batho tsoko ba be ba tsene ba sentše diaparo, dibjana, digaretene, disofa gotee le mepete ka moo ntlong. Mmadi o nyaka go kwešiša gore basenyi bao ke bomang? Gona go reng ba senyetša lapa leo ka tsela ye bjalo? Kgato ye e godiša maatlkgogedi ka ge mmadi a itswalanya le Nnono wa go dira go loka.
- Kgato ya bomasomepedinne ke thulano ya Brenda le Nnono mogaleng, ge Nnono a re o begela Brenda ka tshenyoyeo e hlotšwego lapeng la bona. Brenda o ile a hlapaola Nnono ka tsela yeo a ilego a mo hlokiša le sebakanyana sa go ka hlaloša seemo

seo a se hweditšego lapeng la bona. Le ge go le bjalo, o beile polelo yeo e ilego ya šikinya mogopolo wa Brenda. Polelo yeo ke ya gore Mpho ke Mohlatlego Maoka. Seo se ile sa botša Brenda gore a gate gabosele ka ge o ka re sephiri se a utologa. Mmadi o nyaka go bona gore a ditaba di ya go fetša ka tsela efe?

- Kgato ya bomasomepeditlhano ke ya mesong ya Mošupologo ge Nnono a tšeelwa seteišeneng sa maphodisa a Mankweng ke Konstabolo Matseba le modirišane kayena. Efela pele a mo tšeela fao, ka manyami o ile a bogela tshenyo yeo e bego e le ka ntlong ya Nnono Molaba. Tiragalo yeo go itaetša e ile ya fa maphodisa kelelo ya gore go na le motho goba batho bao ba hlomerego Nnono mabapi le kamego ya gagwe dinyakišišong tšeo. Go feta fao, gona seteišeneng sa maphodisa, letsogo la Nnono la go ja le ile la hlahlobja go tsenelela. Bohlatse bjoo maphodisa a bego a hutša go ka bo hwetša a ile a bo hloka. Ge maphodisa a ka be a bo humane, gona seo se be se tla ba tlaleletšo godimo ga bohlatse bjoo a bego a šetše a na le bjona. Bjale ge a bo hloka, Nnono le mmadi ba lemoga taba ye bohlokwa mabapi le mmolai. Mmolai o swanetše go ba le mongwapo mo letsogong la go ja. Seo ke bjona bohlatse bja go utolla sephiri. Bjale seo se gogago šedi ya mmadi ke gore a ge ditaba di eme ka tsela yeo, maphodisa a ya go reng.
- Kgato ya bomasomepeditshela ke ya mosegareng wa lona letšatšing leo la Mošupologo ge Nnono a bona mmasebotsana

(koloji ya Ford Escort) ka toropong, gomme a emiša *taxi* a kgopela mootledi go šala koloji yeo morago go fihla moo e yago. Seo mmadi a ipotšišago sona ke gore a ge banamedi ba koloji yeo ba ka bona Nnono gomme ba thoma go mo hlasela, o tlo tšea eng a bea. Gona ge e le gore mootledi wa *taxi* o tsebana le beng ba koloji yeo gona? Tiragalo ye e emiša matswalo a mmadi kudu morago ga gore *taxi* e fološe Nnono, e mo tlogele kua motseng wa Seshego. Na ka gore Nnono ga a tsebe manaba a gagwe eupša ona a a mo tseba, ge a ka kopana le ona a mo hlasela, o tla re o be a nyaka eng fao tikologong yeo? Le ge go le bjalo, batho bao ba bohlokwa ka gore kgonono e lebane le bona. Mmadi o tseba gore mmolai ke motho o tee, e sego ba babedi. Na bjale bona ba tsena ditaba tšeo bjang? A Nnono yena o ya go felela kae?

- Kgato ya bomasomepedišupa ke ya ge Nnono a tšea sefatanaga sa gagwe ka toropong ya Polokwane mantšibua a lona letšatši leo, gomme a tšea tsela ya modikologa, a leba motseng wa Seshego. O fihla Seshego ka nako ya leswiswana gomme o leba ngwakong woo go wona go dulago manaba a gagwe. Morago ga go ikuta moo jarateng ya ngwako woo, o bona manaba a gagwe a etšwa ka sefatanaga sa ona. Seo se mo fa sebaka sa gore a loge leano la go tsena ka fao ngwakong. Nnono o atlwa ke lefastere, le a bulega gomme o kgona go tsena ka fao. Ge a dutše a le gare a fenyekolla ka go ye nngwe ya diphapoši tša borobalo, o ile a kwa yo mongwe

wa banna bao a tsena ka ngwakong. Ka moragonyana ga fao go tsoga ntwaga magareng ga Nnono le monna yoo. Tiragalo ye e tšhoša mmadi kudu morago ga gore lenaba la Nnono le mogobatše mo e lego gore Nnono o ile a fetša a idibetše. Ge a sena go phafoga o khukhuretša lenaba la gagwe o le betha gabohloko maotong le hlogong. Ge sefatanaga se fihla ka yo mongwe yo a bego a sa tšwele, Nnono o kgona go tšwa ka fao ntlong yeo ka lefastere, a tšhaba. Lenaba leo le tsenego ka sefatanaga le mo kitimiša ka sefatanaga go fihla le mo titelela sekhutlwaneng. Ka mahlatse Nnono o atlega go bula le go fiša sefatanaga seo ka pele, gomme ka morago a thoma go tšhaba ge mootledi yena a katana le go se tima.

- Kgato ya bomasomepediseswai ke ya ge Nnono bjale a fihlile ntlong ya monnamogolo a tsene phapošing ya borobalo, yeo e bego e le ya Mmatšhego. Ge a dutše a putuka o hwetša pheta ye botsebotse ya taamane yeo e nago le lenong la gauta, le kadiela go yona. O re a sa e bogetše, Brenda o re palakata ka fao, eupša o atlega go e uta pele a ka e bona. Mmadi o nyaka go bona le go tseba gore a go tloga mo go yo diragala eng. Efela gona lebakeng leo Brenda o kgorogela Nnono mabapi le taba yela ya go gobatša Mpho. Ge o ka re ba tla swarana ka diatla, ba tsenwa ke go kwa lentšu la monnamogolo mo phasetšeng ka bogare. Ba emiša ka go

gebelana ka mantšu moo ga bona, eupša taba ya bona e šala e sa lekeletše.

- Kgato ya bomasomepedisenyane e lebane le go timelela ga Brenda mesong ya Labobedi. Monnamogolo, gotee le Sima, ba ile ba se tsebe gore Brenda o tsogetše kae ka ge a be a se a laela motho. Ka morago ba ile ba thoma go tshwenyega, kudu ge ba lemoga gore Nnono le yena ga a tsebe gore o mo kae ka ge a be a robetše fao ga monnamogolo. Taba yeo le ge e be e ba hlobaetša bjalo, ga se ya ba tshwenya go iša kgole ka gore ba be ba tseba gore Brenda ke motho wa dipelwana. Ba ile ba no hutša gore o tla be a boa.
- Kgato ya bomasometharo e lebane le **sehloa** sa kanegelotseka ye. Kgato ye e nepiša letšatšing leo la Labobedi mo e rego ge Nnono a tloga mošomong thapama ka seripagare go tšwa iring ya bohloano, a ilego a hwetša Brenda a tsene fase a apara, mola mokotla wa gagwe wa diaparo o le mpeteng o raramologile ka diaparo. Ge Nnono o nyaka go kwešiša gore go diragala eng, Brenda o bolela ge yena a sepela a boela monneng wa gagwe, Nakedi. Ge ba dutše ba išana godimo le fase ka dipolelo bjalo, se sengwenyana mo letsogong la Brenda la go ja se ile sa tanya mahlo a Nnono. Selo seo e be e le mongwapo wo mofsa felwana mola maphodisa a bego a hlahloba letsogo la Nnono gona. Fao mongwadi o diriša thekniki ya **tekolanthago**. Ka pela Nnono a lemoga ge mmolai e le

Brenda. Nnono a makala gomme le mmadi le yena a makala. **Bohlatse bjo bo tlogo utolla sephiri mafelelong** bo be bo khupeditšwe ke diaparo nako ye ka moka. Ka go tlala pelo, Brenda o tšwa moo ntlong, o tsena sefatanageng, o otlela ka lebelo la godimo a lebile ka tsela ya Tzaneen. Nnono a mo kitimiša gomme mafeleleong koloi ya Brenda ya thula leswika mo khutlong ye nngwe, ya wela ka leopeng, ya tuka, gomme gona fao ya ba mafelelo a Brenda.

- Kgato ya bomasometharotee ke ya ge Nnono, Nakedi, Sersanta Maroga, gotee le Konstabolo Matseba ba dutše ka kantorong seteišeneng sa maphodisa gona fao Mankweng. Nnono o ile a thoma go kwešiša gore gabotse seo se bego se direga matšatšinyana ao a go feta ke eng, kudu ka Brenda. O ile a thoma go hlarologelwa ke mogopolo le go bona dilo ka tshwanelo. O be a kgona go bona dilo ka moka tšeo di diregilego kua morago e le tša go mo hlahla, fela a sa di bone di amana le molato woo, nakong yeo. Ditiragalo tšeo ka moka ke tšona tše lebaka ka moka, di bego di dira gore mmadi a fele a rata go tšwela pele le go bala.
- Kgato ya bomasometharopedi ya go godiša maatlakgogedi ke ya go dirišwa ga **kgegeo**. Godimo ga polao yeo ya Mmatšhego, ga go motho le o tee yoo a bego a gopola gore bošula bjoo bo ka dirwa ke motho wa mosadi. Ke ka fao, go tiiša taba yeo, mongwadi ge a godiša maatlakgogedi, a re go Morena Maleka o ile a re go Nnono:

O gopola gore go na le mosadi yo a ka
dirago tšona tše ka moka di diregilego
tše (letl. 74)?

Go molaleng gore mongwadi ge a diriša mokgwa wo, maikemišetšo a
gagwe e be e le go timetša mmadi.

7.5 KAKARETŠO

Ge go rungwa go ka thwe kgaolong ye go lekotšwe sephiri seo se
lebanego le bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo
ke sephiri. Bohlatse bjoo bja gore mmolai ke mang, mongwadi o bo
tšweleditše mo mathomong, e lego leraganyana la mabu mo
dithaereng tša sefatanaga sa Brenda. Efela seo se hlokegago ke
bohlatse bjo bo ka tlaleletšago goba bja kgonthiša gore bohlatse bjoo
bja mathomo ke bjonabjona. Bohlatse bjoo bja go tlaleletša, ke seo
maphodisa a bego a gononwa gore se šaletše matsogong goba
mmeleng wa mmolai. Mmolai yoo o be a tla ba le mengwapo ye mefsa.
Seo ke se Nnono a ilego a se bona go Brenda mafelelong.

Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša kanegelotseka ye, e thuša gore
mmadi a kwešiše tshekatsheko ya yona. Pele tshekatsheko yeo e

dirwa go hlalošitšwe seo bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo, e lego sona. Go rumilwe ka go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi a godišago maatlakgogedi le go timetša mmadi ka gona. Mongwadi malebana le taba yeo ya go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi, o dirišitše dikgato tše masometharopedi. Godimo ga tšona dikgato tšeo go tšwelela dithekniki tše di latelago: tirišo ya thaetlele, tirišo ya baanegwa, tharano, ngangego le phego, poeletšo, tekolapejana, tekolanthago, thulano le kgegeo. Tšona di beakantšwe ka bokgwari go tloga letlakaleng la mathomo, mesong ya Labohlano, ge mmadi a kopana le Nnono le Brenda ka phapošing ya bona ya borobalo, go fihla ge mmadi a arogana le ditiragalo tša diteng kua seteišeneng sa maphodisa sa Mankweng, ka Labobedi thapama. Mo dikgatong tšeo mongwadi ka molomo wa molaodiši, ebile e le monyakišiši, Nnono Molaba, o dirišitše ditselanatselana tša go fapana go godiša maatlakgogedi le gona go leka go timetša mmadi. Ye kgolo gare ga ditselana tšeo, ke go raragantšha ditaba ka go tšea ditiragalo tše di itšego tša mo mathomong a di iša kua mafelelong mola tša fao mafelelong a thomile ka tšona. Tiragalo ye nngwe le ye nngwe e gapeletša mmadi go bala go tšwela pele go bona gore na tiragalo ye a sa lego a e tlogela e lekeletše ge go thongwa yeo a swaraganego le yona, e felela bjang.

Bjale go yo hlokomedišišwa elemente ya mafelelo ya go arogantšha kanegelotseka ya Sepedi, e lego **nyakišišo ya go utolla sephiri**.

8 KGAOLO YA SESWAI

8.1 MATSENO

Kgaolong ye go ya go hlokomedišišwa elemente yeo ya **nyakišišo ya go utolla sephiri**. Tshekatsheko ya elemente ye e ya go sepedišwa ka tsela ye:

- Go yo thongwa ka go lekola nyakišišo ya kanegelotseka yeo e yago go lekodišišwa; yona e emela tše dingwe tšeo di welago legorong la go swana nayo, tšeo di ka no bago dikanegelotseka goba dikanegelokopanatseka.
- Diteng tša kanegelotseka yeo di tlo akaretšwa go thuša gore mmadi a kwešiše tshekatsheko yeo e tlogo latela.
- Pele go ka dirwa tshekatsheko go tlo lekolwa gore lereo le, **nyakišišo**, le ra go reng.
- Go ya go rungwa ka go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi wa kanegelotseka yeo, a beakantšego ditiragalo go godiša maatlakgogedi le go leka go timetša mmadi ka gona.

Kanegelotseka yeo e tlogo sekasekwa mabapi le elemente yeo ya nyakišišo ya go utolla sephiri ke *Nnete Fela* (Kekana, 1989).

8.2 SEPHIRI SA NYAKIŠIŠO YA *NNETE FELA*

Sephiri sa kanegelotseka ye se lebane le ditiro tše šoro tša **baanegwa**. Dingwalo ka moka tše di lebanego le elemente ye ya nyakišišo ya go utolla sephiri, go ya ka Groenewald (1993: 34), di hlamilwe ka basenyi ba maatla, ba bašorošoro. Basenyi ba, bao gantši ba senyago ka dihlopha, ba rata go šomiša batho ba bangwe go phethagatša mediro ya bona ye mebe. Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo, Groenewald o re dikanegelo tše di bolela ka ga tlhomaro, manyami le ditiro tša go tšhošetša. Tabakgolo yeo mmadi a e lebeletšego, ke ditiro tše tša bošoro tše di tšweletšwago ke basenyi bao, le ka fao nyakišišo e yago go sepetšwa ka gona go utolla sephiri sa diphaga tše. Nyakišišo e ka dirwa ke monyakišiši wa profešene goba wa magogorwane. Se segolo ke gore monyakišiši yoo mafelelong, o swanetše go utolla sephiri seo sa dinokwane tše gore se tšwelele nyanyeng.

Bjalo go yo latela kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša kanegelotseka yeo ya *Nnete Fela* (1989) go thuša mmadi go kwešiša tshekatsheko yeo e tlogo latela.

8.3 KAKARETŠO YA DITIRAGALO TŠA DITENG TŠA *NNETE FELA*

Nnete Fela ke kanegelotseka yeo Kekana a e ngwadilego. Ditiragalo tša diteng tša yona di hlamilwe godimo ga nyakišišo mabapi le bosenyi bja sehlopha sa sindikheiti ya basenyi, mahodu le babolai, bao ba bego ba dula Gauteng le lekheišeneng la Atteridgeville, ka bodikela bja toropo ya Tshwane. Gare ga maloko a sehlopha seo sa sindikheiti, mmadi o kopana le Noko, Mokaba, Mabusha le morwa wa Mabusha yo go thwego ke Kwena, gammogo le baisana tsoko bao ba bego ba thwaletšwe go no bolaya, e lego Champ, Thoba le Sello.

Noko le Mabusha e be e le bagwera ba bagolo, mola ebile ba be ba humile ka bjona bomenemene bja go fana ditšheke tša ditšhelete tšeo ba bego ba se natšo ka dipankeng. Se segolo seo se bego se tšhoša ka sehlopha se, ke gore ge motho e le leloko o be a se a swanela gore a ka re ke a tlogela. Ešita le maloko a setšhaba ao a bego a bontšha o ka re a na le go gononwa mesepelo ya sindikheiti ba be ba tlošwa tšatšing ka tsela ye sehlogo le gona ka pela. Go phethagatša mešomo ya go bolaya, sindikheiti e be e thwetše baisa ba mafadi, ba go kgona go thunya, go tšwa go la Gauteng, e lego Champ, Sello le Thoba (yo a ilego a fetša a thuntšhitšwe ke Bubbles, morwedi wa Noko). Ka gona go thuntšha Thoba fao, Noko o ile a napa a hlapa diatla godimo ga Bubbles, ka ge a be a mmona bjalo ka moradia le lenaba la sindikheiti.

Noko, bjalo ka ge go šetše go boletšwe, o be a na le dikgwebo tše mmalwa gona motseng woo wa Atteridgeville. Magareng ga tšona go balwa sinema le diskhoklapa. Go feta fao, Noko o be a šegofaditšwe ka dithorwana tše pedi tša mafahlana, e lego, Bubbles le kgaetšediagwe Karabo. Ge e le Bubbles o be a na le ditikrii, mola Karabo yena a ikgometše ka mphato wa matriki, ebile le go tšwelela a se a tšwelele. Bubbles o be a hlokometše dikgwebo tša tatagwe ka tshwanelo, mola Karabo yena a šetše a wišitše sinema le klapa. Ka gona, Karabo o be a šetše a fetogile mokgopedi. Ka gona go se šome fao, Karabo o rile ge a dutše a bakišana meriti le mekgaritswane, a ngwala tshwantšhetšodikgao ka bomenemene bja sehlopha seo sa sindikheiti. Ge a ngwadile sengwalo seo, o ile a se romela go Ariel Meso yo a bego a šoma Radio Alpha bjalo ka mogaši le motšweletši wa ditshwantšhetšodikgao gore a se lekole. Morago ga go lemoga seo morwagwe, Karabo, a se dirilego, Noko o ile a bela kudu. Noko o ile a laela gore sengwalo seo se bušwe, eupša Ariel a gana ka sona ge a thoma go lemoga gore ditaba tša diteng tša sona di swere taba ye kgolo ya go ba ama. Ka gona go ngangabala fao ga Ariel, bophelo bja gagwe bo ile bja thoma go ba kotsing.

Sindikheiti ge e lemoga gore o ka re e tla šitwa go humana sengwalo seo, le gore mohlomongwe Ariel a ka se fetišetša maphodiseng, ya napa ya kgopela Bubbles gore a šomiše bobotse le bohlale bja gagwe

go tanya Ariel le go mo kgopela go se bušetša go mong wa sona Karabo. Ka nako yona yeo, e ile ya napa ya laela Champ le Thoba go tloša Karabo tšatšing.

Ka baka la letšhogo la seo se kago diragala ge sengwalo seo se ka se tšewe matsogong a Ariel pele se ka phatlalatšwa, Noko o ile a bontšha morwedi wa gagwe kotsi yeo e ka welago sindikheiti. Polelong ya gagwe Noko o re go Bubbles:

Bubbles ngwanaka, tšeela ditaba tše hlogong ka sebopego sa tšona sa nnete. Go tla re tšea lebakanyana gore re hwetše Meso ge wena o sa thuše. Mme lebakeng leo re sa katanago le go mo hwetša bjalo a ka ba a re thaketša a ya maphodiseng mme ra tsena kotsing. Gomme gopola, ge re ka swarwa le wena o ka se šale – o bile mothuši. Le ge nkabe o ka se swarwe, gopola ka dilo tše o tla di lobago ge nna nka swarwa. E tla ba tšohle tše bophelo bja gago bo ithekgilego ka tšona. Go thoma ka nna, go ya go legae, go fihla go thoto yohle ya kgwebo. Taba ya lenyalo la

gago le yona e tla senyega. Gobane o a tseba, Kwena le rragwe ba gotee le nna molatong. Bubbles, re šometše dilo tše ka boima, mme re ka se lese di senyega ka baka la bophelo bja motho o tee fela (letl. 115 – 116).

Ka tša boiphedišo Ariel e be e le morutiši, efela lebakeng le o be a tlogetše borutiši a šoma bjalo ka mogoeledi seteišeneng sa Radio Alpha. Ariel o ile a re go bala sengwalo sa Karabo, a kwa a kgahlwa ke ditaba tše di lego ka fao, gomme a rata go ka di tšwetša nyanyeng. Go phethagatša kgopolo yeo ya gagwe, o ile a thoma dinyakišišo ka boyena le ge a be a sa tsebe selo ka tša bonyakišiši. Gape o ile a rata go šomiša Bubbles yoo le yena a bego a rata go mo šomiša go hwetša sengwalo seo. Lebakeng leo, bobedi bjo bja thoma go ratana. Taba yeo ya go ratana ga bona e napile ya tsenya maphelo a bona kotsing.

Ba sindikheiti ba ile ba bona Bubbles bjalo ka moeki wa bona, ka gore bjale o be a bile a bontšha le gore o ratana le Ariel ga a sa iša felo ka Kwena morwa wa Mabusha, yoo a bego a šetše a mmeeditše. Go se go ye kae ba tla be ba aga lapa semmušo. Ge e le Ariel yena o be a bonwa a le kotsi, kudu ka gore bjale o be a tseba diphiri tša sindikheiti morago ga go bala sengwalo seo sa Karabo. Ka ona mabaka ao,

sindikheiti e ile ya bona go se bokaone bjo bo phalago gore Ariel a tlošwe tšatšing ka pela, pele a ka utolla mathaithai ao a bona. Ka lehlakoreng le lengwe, Ariel le yena o be a tsene fase a sa nyake go senya nako ka dinyakišišo tša gagwe, a rata go bona mathaithai a banna bao a utolotšwe gomme ba swerwe. Ke gona go thulana fao ga Ariel le sindikheiti, go dirilego gore babolai bao, Champ le Thoba, ba ikgaše go la Atteridgeville go tlo bolaya Ariel. Sindikheiti e be e tshepa baisana ba, kudu ka ge ba be ba šetše ba ile ba ba phethela mešomo ya go swana le wona woo mo mabakeng a go feta.

Go šetše go boletšwe gore Bubbles e be e le motho yo mobjang, gomme seo se sa bolelwago ke gore o be a na le mogwera o tee fela, go thwe ke Pula. Pula le yena o be a na le kgwebo ya gagwe ya tša boeti, a bile a na le ngwako go la Majaneng kua go la Hammanskraal. Erile ge Bubbles a sena go kgopelwa gore a gokagokeletše Ariel lefelwaneng tsoko leo le homotšego gore a kgone go bolawa, Bubbles a gokagokeletša babolai ntlong tsoko kua mmileng wa Mokwele gona go la Atteridgeville. Ke gona lefelong le, fao Bubbles a go gobatša Thoba wo šoro, ge go tsoga mothuntšhano gare ga babolai bao le maphodisa, mola Champ yena le ge a gobaditšwe, a ile a kgona go itahlela ka koloing ya Mabusha a tšhaba. Tiragalo ye e napile ya dira gore maphodisa ba be mohlaleng wa Ariel le Bubbles, mola sindikheiti yona e ile ya befelwa kudukudu. Ge Ariel le Bubbles ba bona ka fao

maphelo a bona a lego kotsing, ba ile ba tšhabela ntlong ya mogwera wa Bubbles, e lego Pula, kua Majaneng.

Moanegwa yo mongwe yo go boletšwego ka yena ke Kwena, e lego morwa wa Mabusha. Kwena o be na le dikgwebo tša gagwe. Yena o be a sa tšwa go beeletša Bubbles, mola ka go le lengwe a be a sa tšwa go amogelwa sehlopheng sa basindikheiti. Le ge a ile a dumelela Bubbles go ka ikgweranya le Ariel gore a kgone go mo gogela moo ba mo nyakago, o be a sa gopole gore Bubbles a ka ratana le Ariel, yoo a feditšego a tšhabetše Hammanskraal le yena. Taba yeo ya go tšhaba ga Bubbles le Ariel, e ile ya befediša Kwena kudu. Ka gona, o ile a thoma go nyakana le bobedi bjoo gohlegohle. Letšatšing leo a bego a tseba gore Bubbles o gokagokeditše Ariel go ya moo a tlogo bolawa gona ke boChamp, Kwena o ile a bolawa ke kolo go tšwa sethunyeng sa gagwe ka phošo ge a be a elwa le babolai bao a bego a nagana gore ke Ariel. Lehu la Kwena le ile la napa la senya segwera sa lapa la Noko le la Mabusha. Go be go thwe Bubbles ke yena a rwelego maikarabelo a polao ya Kwena.

E be e se lapa la Mabusha fela leo le bego le gononelwa Bubbles le Ariel mo polaong ya Kwena le nnoši, eupša le mogwera wa Bubbles wa go wa le go tsoga, e lego Pula, le yena o be a na le mogopolo wo mobjalo; ebile yena o be a nagana gore ke bona ba mmolailego.

Ge e le Karabo, lefahla la Bubbles yena, aowa, motho wa batho go be go padile ka yena. Dikgwebo tšeo tatagwe a bego a mo abetše tšona gore a kgone go ka iphediša ka tšona ka ge tša sekolo di be di padile, di ile tša no wišwa ke go rata menate le bjala. Tatagwe o ile a be a fetša ka go mo latola gore ga e sa le ngwana wa gagwe. Le ge a ile a mo latola bjalo, fela ge sindikheiti e rata go mmolaya, o ile a fa babolai bao, Champ le Thoba, tšhelete ye ntši gore ba mo tlogele ba se mmolaye. Ka morago Noko o ile a tšhabišetša Karabo ga mogwera wa gagwe Mabetlela kua Bopedi, tikologong ya Tzaneen.

Monyakišiši wa profešene, Ditshego, wa seteišene sa maphodisa sa Atteridgeville, o ile a thušwa ke tshedimošo yeo a e filwego ke Ariel le Bubbles gore a kgone go swara babolai, Champ le Sello, kua Majaneng. Moragonyana ga fao, Ditshego le mothuši wa gagwe, ba ile ba kgona go yo swielela maloko a mangwe a sindikheiti. Ka yona nako yeo ke ge Mabusha a šetše a bolaile Noko ka ge a be a mo tšea bjalo ka moeki wa sehlopha seo sa sindikheiti, morago ga go mo hwetša a sa bolela le Bubbles ka mogala. Go bontšha Mabusha a ile a bolaya Noko ka ge a be a re ke Bubbles, morwedi wa Noko, yoo a hlotšego lehu la Kwena, morwa wa gagwe.

Mafelelong mmadi o bona Ariel le Bubbles ba thabile ge bjale mathata a bona a ile le muši wa dikwekwele. Ke gona nakong ye, fao bobedi

bjo, bo itemogelago ka fao bo sa lego bo ratana ka gona go tloga letšatši la mathomo ge bo bonana kua dikantorong tša ga komišinare ka Tshwane. Ba ile ba lemoga gore ke nnete, nnete fela yeo e fetošitšego maphelo a bona. Ka gona, ba napile ba beakantšha tša gore ba age lapa go se go iše kae.

Bjale go latela tshekatsheko ya kanegelotseka ye, fela pele ga tshekatsheko yeo go tla lekodišišwa gore na ge go thwe nyakišišo ya go utolla sephiri, go bolelwa ka eng.

8.4 TSHEKATSHEKO

8.4.1 Nyakišišo ya go utolla sephiri e ra go reng?

Mongwadi wa sekgwari wa kanegelotseka ke yoo a dirago gore ditiragalo tša kanegelo ya gagwe di se swantšhwe go swana. Seo se ra gore ditiragalo tše dingwe di swanetše di tšweletšwe ka botlalo, mola tše dingwe di tšweletšwa ka boripana fela goba di sa tšweletšwe, e le tšeo mmadi a swanetšego a ikgopolele tšona. Go swantšha ditiragalo ka tsela ye bjalo ke gona go kgahlago mmadi, ebile go godišago maatlakgogedi a kanegelotseka. Kgahlegokgolo ya mmadi, e godimo ga go utolla seo se hlotšego bosenyi. Mmadi o sepela leeto le monyakišiši mo tseleng ya gagwe ya go leka go rarolla seo se hlotšego

bosenyi, ge a leka go latela mehlala ka moka yeo e ka mo thušago mo tharollong le tshwarong ya mosenyi le ge e ka ba basenyi. Go a direga ka dinako tše dingwe, bjalo ka ge go diregile mo go *Nnete Fela* gore go hlolwe molokoloko wa ditiragalo tša bosenyi. Taba yeo e dirwa ka maikemišetšo a go leka go timetša mmadi le monyakišiši. Le ge go le bjalo, mafelelong basenyi ba a swarwa gomme toka ya phethwa, monyakišiši a tšwelela ka magetla e le yena mothopasefoka. Ge go tla thwe kanegelotseka e atlegile, ke ge monyakišiši a kgonne go utolla ka tsela yeo e kgodišago mmadi seo se hlotšego tshenyo, gotee le basenyi.

Ge a dira nyakišišo monyakišiši o lebelela le ditabana tše dingwe tšeo di sepelelanago le nyakišišo, e lego go botšološa batho ka moka bao a kopanago nabo le go tsinkela le go lekola mabohlatse ka moka ao a tšwelelago. Go feta fao, monyakišiši o lekodišiša se sengwe le se sengwe seo a kopanago naso mabapi le mosenyi. Ditsejana tšeo monyakišiši a di latelago le go di šala morago, ke tšona di gogago šedi le kgahlego ya mmadi. Mampuru (1986: 152) ge a bolela ka bosenyi le nyakišišo ya bjona o re, gare ga mehuta ka moka ya mabosenyi, yeo e lego gona, polao ke yona e gogago kgahlego ya mmadi go feta dilo ka moka. Kgopolo yeo ya Mampuru e tiišwa ke Auden ge a tsopolwa ke Winks (1980: 17) ge a re:

Murder is unique in that it abolishes the party it injures, so that society has to take the place of the victim and on his behalf demand atonement or grant forgiveness, it is the one crime in which society has a direct interest.

Polelo yeo e tliša kgahlego yeo ya mmadi ya go nyaka go bona mosenyi a swarwa a bile a otlwa goba a lebalelwa godimo ga bosenyi bja gagwe.

Mo dinyakišišong tša polao ka mo gare go dikanegelotseka, bangwadi ba atiša go šomiša monyakišiši wa setlaboswane yoo a atlegago ka ge a thušwa ke batho bao a kopanago le bona ka ge le bona ba rata go bona toka e phethagatšwa.

Taba ye nngwe yeo e kgahlišago ka dikanegelotseka, go ya ka Mampuru (1986: 163), ke gore bobedi, mmadi le monyakišiši, ga ba tsebe nnete ya seo se diregilego. Ke motho o tee fela yo a nago le tsebo ya gore go diregile eng, bjang. Motho yena yoo wa go ba le tsebo yeo, ke mosenyi yoo nyakišišo e amanywago naye. Bjale seo mosenyi a se dirago ke go leka go timatimetša mehlala e le go phepa go swarwa le go fiwa kotlo ye e mo lebanego. Le ge go le ka tsela yeo,

ka bohlale bja gagwe monyakišiši o fetša a tumutše nnete ka medu, gomme mosenyi a fetše a swerwe, ke ka fao go thwego nyakišišo e utolotše sephiri. Gona leetong leo la go nyakišiša, monyakišiši o sepela a farafarilwe ke mmadi yoo kgahlego ya gagwe e godišwago ke ditsejana tšeo mongwadi a di dirišago go tanya kgahlego ya mmadi. Allen le Chacko (1974: 360) ge ba ukama leeto leo ba re:

*... the detective then follows up quietly
from clue to clue till the problem is solved,
the reader accompanying the great man in
his search and being allowed to try his
own teeth on the material provided.*

Polelo ye e šupa gore monyakišiši e swanetše e be motho yo a kgodišago ka mešo ye go fela. E be motho wa go felela, a kwe bohloko, a thabe, a be a lle, mola ge a apara, a apara bjalo ka mang le mang. Gona, ge monyakišiši a ka ba ka tsela yeo, mmadi o tla itswalanya le yena ka ge monyakišiši yoo a tla be a thekga polelo ya Haycraft (1942: 232) ge a re mmadi o rata go tseba maina a monyakišiši, le gore o dula kae, o apara bjang, o kgoga eng (ge e le gore o a kgoga), le gore o rata go fihlola ka dijo tša mohuta mang? Gape taba ye nngwe ye bohlokwa, mabapi le nyakišišo go utolla sephiri, ke ya go thulana ga dikgopolo tša borateori ba malebana le

ditaba tšeo mongwadi a swanetšego go di ngwala. Ba bangwe ba re, ditaba tša marato le tshegišo, ga di a swanela go tšwelela mo sengwalong sa kanegelotseka, mola ba bangwe ba sa bone bothata mabapi le taba yeo ya marato le tshegišo. Machiu (1995: 58) o re borateori bao ba lego kgahlanong le ditabana tšeo, ke bao ba rego marato le tshegišo ga di kgohlagane le go sepelelana le mogopolo wa go fetlekolla ditaba. Kgopolo yeo e thekgwa ke Conan Doyle ge a tsopolwa ke Murch (1968: 12) ge a re:

... detection is, or ought to be, an exact science, and it should be treated in the same cold and unemotional manner. To tinge it with romanticism produces much the same effect as if you worked a love-story or an elopement into the fifth proposition of Euclid.

Ka lehlakoreng le lengwe, ke gore bao ba sa bonego bothata bja go tswakatswakanya ditaba tša marato le tshegišo ka gare ga sengwalo sa nyakišišo, ba re mongwadi a ka fo diriša ditaba tšeo tša marato le tshegišo, ge fela di sa senye kelelo ye botse ya ditiragalo tša kanegelo. Bona ba re gantši ditaba tšeo di thuša go tšweletša kgwekgwe le thulaganyo ya sengwalo, ebile di imolla le mogopolo wa

mmadi, mola ka lehlakoreng le lengwe di bontšha bomotho bja monyakišiši. Ke ka lebaka leo Murch, gona letlakaleng leo la lesomepedi, a tšwelago pele gore tshegišo le ditaba tša marato di bopa karolo ye bohlokwa ka gare ga kanegelo ya botseka, ka ge di efa mmadi sebaka sa go sega le go mmontšha gore ka nnete monyakišiši ke motho wa nama le madi ka ge a na le dikwi le yena, go sa kgathalege gore a na o swaragane le mošomo wo boima wa go nyakišiša bjang.

Ka go diriša tshegišo le ditaba tša marato, tšeo di sa senyego kelelo ya ditiragalo, le go amana le nyakišišo, mongwadi o godiša maatlakgogedi le go tanya kgahlego ya mmadi gore a fele a bala a tšwela pele go fihla ge nyakišišo e rungwa ka go utollwa ga sephiri.

8.4.2 Dikgato tša go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi

Ge a ngwala kanegelotseka ye, Kekana o tloga a laetša go ba le boitemogelo bja seo a ngwalago ka sona. Go tloga mathomong mongwadi yo, o tšweletša baanegwathwadi bao mmadi a yago go sepela le bona leeto ka moka la kanegelotseka ye, e lego Ariel le Bubbles. Mongwadi o dirišitše dikgato tše di latelago:

- Kgato ya mathomo ke thulano gare ga Ariel, mošomedi ka kantorong ya komišinare, gotee le Bubbles Noko. Tiragalo ye ya

go itlhokomološa batho ba ba lego ka fao kantorong e tliša kopano ya mathomo ya Ariel le Bubbles. Ka yona o ka re mongwadi o re go mmadi, batho ba babedi šeba, bao o yago go sepela leeto le letelele la kanegelotseka ye le bona. Ka fao, go itaetša mongwadi a dirišitše thekniki ya **tekolapejana**. Thekniki ye e šetše e hlalošitšwe mo dikgaolong tše di fetilego gomme yona e hlaloša ditiragalo, tšeo di sa tlogo direga ka moragonyana mo kanegelongtseka ye.

- Kgato ya bobedi e tla ka pejanyana morago ga yeo ya mathomo, ge Ariel le Bubbles ba bonana gona tikologong yeo ya dikantoro, fao ba bego ba emišitše difatanaga tša bona. **Poeletšo** yeo ya go bonana ke thekniki. Le ge mathomong ba be ba sa tsebane, ka yona mongwadi o lemoša mmadi gore Ariel le Bubbles, go tloga bjale, ke batho bao ba yago go phela ba bonana ka mabaka a go fapana go fihla mafelelong ge ba kwanela taba ya gore ba age lapa.
- Kgato ya boraro ke ya ge Noko a raka morwa wa gagwe, Karabo, ka lapeng, morago ga gore Karabo a wiše dikgwebo tšeo a bego a di hlokometše. Mmadi o rata go kwešiša gore a ge Noko a raka ngwana wa gagwe ka tsela yeo; ngwana yo o ya go feletša kae? Ka lebaka leo, mmadi o bala ka tlhoafalo a nyaka go bona pheletšo ya ditaba.

- Kgato ya bone ya go godiša maatlakgogedi, ke ya ka fao mmadi a kopanago le Bubbles a tšeelwa bana ke Ariel ge a mo theeleditše a bolela seyalemoyeng. Bubbles o tanyega mo a fetšago a letšeditše mogala ngwakong wa kgašo gore a boledišane le Ariel. Ka manyami o botšwa gore Ariel ga a gona fao, seo a se theeleditšego ke kgatišo ya maloba. Kgahlego yeo ya Bubbles godimo ga Ariel e makatša mmadi. Seo mmadi a ipotšišago sona ke gore, a ka gore ke fao Julia (lekgarebe leo le bego le ratana le Ariel) o ngaletše Ariel, ge Ariel a ka kopana le Bubbles o tla reng, kudu ka ge go bontšhitše a ile a gogwa ke botsana bja Bubbles. Mmadi o bala go tšwela pele go rata go kwa ka fao ditaba di tla sepelago ka gona mohla bobedi bjoo bo kopana. Gape, mmadi o rata go kwešiša gore a ge Kwena, moratiwa wa Bubbles, a ka tseba maikutlo ao a Bubbles o tla reng.
- Kgato ya bohlano ke ya ka fao mmadi a kopanago le Ariel le Karabo. Bona ba be ba kopane ka nepo ya go fana ka tshedimošo ya tshwantšhetšodikgao yeo Karabo a bego a rata go e ngwala. Mongwalo wa Karabo le tlhalošo ya seo a ratago go ngwala ka sona di ile tša thabiša Ariel kudu. Seo mmadi a ratago go se tseba, ke go re ke taba efe yeo Karabo a rego o ngwala ka yona gore a swabiše tatagwe gotee le Bubbles, ka ge a ntšhitšwe dikgwebong? Mmadi o ikwa a na le kgahlego ya

go bala go tšwela pele gore a tle a ikwele ka tša gagwe ditsebe sephiri seo se khupilwego ke Karabo.

- Kgato ya boselela ya go godiša maatlakgogedi ke ya ge Noko a re mesong ya letšatši le lengwe, mola Karabo a sa tšwele go ya toropong, a wela sengwalo seo Karabo a bego a swaragane le go se ngwala. Noko o be a se a letela ditaba tše a di wetšego ka fao. Seo yena a bego a se nyaka ka fao phapošing ya Karabo, ke go ka utolla seo mohlomongwe se bego se efa Karabo tšhelete mo matšatšinyane ao. Ditaba tše di ile tša mo tšhoša mo a ilego a fetša a biditše mogwera wa gagwe Mabusha gore a tle a mmontšhe tše yena a di bonago. Ge Karabo a boa toropong o hweditše ba mo emetše. Morago ga dipotšišo di se kae, o ile a ba fa ditaba ka moka tša ka fao a utolotšego sephiri sa bona. Godimo ga fao, o ile a be a ba botša le gore mogaši Ariel Meso o tseba ka ditaba tše tša ka sengwalong, ka ge a mo file sona gona mesong ya letšatši leo. Mmadi o rata go tseba gore bjale banna bao ba ya go dira bjang go hwetša sengwalo seo diatleng tša Ariel? A e ka ba leano la bona la go šomiša Bubbles le tla atlega? Se ke seo se gapaletšago mmadi go bala go tšwela pele go bona gore tlhakantswiki yeo e ya go feletša kae.
- Kgato ya bošupa ke ya ge Bubbles a latelela Ariel mošomong go yo tšea sengwalo seo. Ge Bubbles a fihlile fao, ka manyami

Ariel o mo gana ka sengwalo seo. Ariel o re o nyaka e eba Karabo a tlogo go se tšea, gore a kgone go boledišana le yena ka diphophonyana tšeo a di bonego. Go tloga ga Bubbles moo meagong ya kgašo a se na sengwalo seo, go a mo nyamiša, kudu ka ge a be a na le boikgantšho. Mmadi o ipotšiša gore a bjale ge ditaba di eme ka sebopego seo, ke eng seo bannabagolo bao, Noko le Mabusha, ba yago go se dira le go se botša maloko a mangwe a sindikheiti? Mmadi o fišegelwa go bona phetho ya ditaba, ka gona o bala go tšwela pele, kudu ka ge basenyi bao e le batho ba maatla, ba bašorošoro bao go sa bolelwego maina a bona, ge e se fela gore ba dula Gauteng gomme boNoko ba šoma ka fase ga bona. Mmadi o ikwa a tšhogela Ariel gotee le Karabo. Letšhogo le ke lona le mo hlohleletšago go bala go tšwela pele.

- Kgato ya boeswai ya go godiša maatlakgogedi ke ya mongwadi ya go tswalanya mmadi le Ariel (monyakišiši). Mo lebakeng le, Ariel o badile sengwalo gomme o kwešiša gabotse gore ke ka lebaka la eng Bubbles a phegeletše gore sengwalo seo se gomišwe. Bjale Ariel ga e sa le mogaši fela, eupša o fetogile go ba monyakišiši. Yona taba ye ya gore e be monyakišiši, e thoma go tsenya bophelo bja gagwe kotsing le go feta. Mmadi o itswalanya le yena gomme o duma go bona a bolokegile.

- Kgato ya bosenyane ya go godiša maatlakgogedi ke ya ge Bubbles a eya go kopana le Ariel kua Hellas. Bubbles o beakantše ditaba gore bobedi ba kopane fao tše o ka rego go be go swanetše go tlile Karabo ka sebele, eupša ka mabaka a tšhoganetšo a gometšego Lebowa. Leano fao, e be e le go humana sengwalo ka tsela ya mathaithai. Nnete ke gore mafelelong o ile a atlega go se humana ka thušo ya badirišanikayena. Seo boBubbles ba bego ba sa se tsebe ke gore Ariel o be a sa bolele nnete ge a re ga se a bale sengwalo seo sa Karabo. Ariel o be a tseba diteng tša sengwalo seo ka gare le ka ntle. Morago ga gore sengwalo se timelele mola yena a be a thuša Bubbles ge a be a 'thedimogile', Ariel o ile a thoma go kwešiša maikemišetšo a kopano yeo ya gagwe le Bubbles. Taba yeo e tšhošago mmadi le go feta ke ge Bubbles a utollela Ariel gore Karabo o tšhabišitšwe ke sehlopha seo sa sindikheiti se bolelwago ka fao sengwalong. Gona fao, mmadi o thoma go tšhoga le go kwela Karabo bohloko.
- Kgato ya bolesome ke ya ge sehlopa seo sa sindikheiti se kgobokane gomme se kgopela Bubbles go se thuša go goketša Ariel ka go mo gogela fao a ka yago a tlošwa tšatšing gona. Ariel o be a laetša a tseba kudu mabapi le ditiro tša bona le ka fao ba ikhumišago ka gona. Ge Bubbles a gana ebile a tiiša molala, mmadi o thoma go itswalanya le yena, ebile o mo kwela

bohloko ge a lemoga gore sindikheiti e ka mo dira bošula. Mmadi o rata go bona gore na Bubbles o tla fetša a dirile eng ka ge moratiwa wa gagwe Kwena le tatagwe (Bubbles), e lego Noko, ba le gona fao sehlopheng sa dinokwane, mola Ariel e le motho fela yo a nogo mo tseba. Ka gare ga mmadi, go tsoga dipotšišo tše mmalwa ka maikutlo a Bubbles godimo ga Ariel.

- Kgatong ya bolesometee ya go godiša maatlakgogedi mongwadi o dira gore Bubbles a dumele go ka thuša sindikheiti go gogela Ariel moo yona e tla bonago gore e dira eng ka yena. Taba yeo e tšhošago mmadi ke ya gore na ge babolai bao ba thwetšwego ke sindikheiti ba ka nyaka le go feleletša le bja gagwe (Bubbles) bophelo, o tla dira eng? Tiragalo yeo e šušumetša mmadi go bala go tšwela pele go bona gore ditaba di ya go felela kae.
- Kgato ya bolesomepedi e lebane le ge mongwadi a dira gore Bubbles le Ariel ba thome go ratana. Ditaba tšeo tša go ratana ga bona di thabiša mmadi. Mmadi o thoma go itswalanya le Bubbles. Taba yeo e tlogo mogopolong wa mmadi ke ya go nyaka go bona Bubbles a tlogelane le go šomišana le sindikheiti ka ge mediro ya yona e le ya go se loke, ebile e le šoro.
- Kgato ya bolesometharo ke ya ge Bubbles a tloga le Ariel go ya mmileng wa Mokwele fao a rego o nyaka go ja boMokaba leonyane gona. Bubbles o be a foraforetša Ariel gore felo fao,

mohlomongwe ke mo ngwanabo, Karabo, a utamišitšwego morago ga gore a tšhabišwe ke batho tsoko. Nnete ke gore o be a tseba gore o iša Ariel lehung la gagwe bjalo ka ge a be a kgopetšwe. Tatagwe le yena o ile a thaba ge a bona morwediagwe a phetha kgopelo ya sindikheiti. Tiragalo yeo e tsoša kgakanego ka gare ga mmadi, ka gore mmadi o be a thomile go ka itswalanya le Bubbles. Bjalo ge Bubbles a eka Ariel, mmadi o rata go bona gore ditaba di ya go fela bjang.

- Kgatong ya bolesomenne ya go godiša maatlakgogedi, mongwadi o tšweletša tiragalo ya mothuntšhano gona mmileng wa Mokwele. Bubbles o thoma le go thuntšha le go bolaya Thoba, mola gape a gobatša le Champ. Gona tiragalong yeo, Mokaba o kgona go bona gore modiri wa ditaba tšeo ke Bubbles. Ka yona nako yeo, Bubbles o re go lemoga tlhagaraga yeo ba lego ka gare ga yona, yena le Ariel, o fetša ka gore ba tšhabele Majaneng fao ba yago go utama gona. Seo se šalago mogopolong wa mmadi ke gore, a ge bjale Mokaba a bone seo se diregilego, gomme le maphodisa a nyakana le babolai, go yo direga eng ka Bubbles le Ariel?
- Kgato ya bolesomethano ke **go raragantšhwa ga ditaba** ga mongwadi mabapi le ka fao Karabo a tšhabišitšwego ka gona. Mongwadi o raraganya ditaba bjalo, ka nepo ya go rata go bona dilo tše dingwe di direga. Gare ga tšona ke go kgaogantšha

Bubbles le sindikheiti, go nyaka go phološa Noko, le go lota bophelo bja Karabo.

- Kgato ya bolesometshela ya go godiša maatlakgogedi ke go lotwa mohlala ga Ariel le Bubbles ke Champ le Sello (yo a tšerego legato la Thoba). Magato ka moka ao ba a tšeago go leka go tloša Ariel le Bubbles tšatšing a emiša maswafo a mmadi ka dinao. Go oketša letšhogo leo la mmadi, maphodisa le ona a thomile go gononelwa Bubbles le Ariel godimo ga tiragalo yeo kua mmileng wa Mokwele.
- Kgatong ya bolesomešupa, ge a godiša maatlakgogedi, mongwadi o tliša taba ya **mothuntšhano gape**, gomme lebakeng le, ke fao Kwena a bolawago ke kolo yeo e tšwelego sethunyeng sa gagwe. Felo fao, maikekišetšo e be e le go yo bolaya Ariel. Ka go hloka mahlatse gwa yo thulana Kwena le boChamp. Tiragalo yeo e napile ya befedišetša Mabusha le maloko a mangwe a sindikheiti pele. Kudu ka ge Ariel bjale a be a tsatsanka ntle le go utama ka ge a be a tseba gore a ka se dirwe selo, go sego bjalo o iša ditaba maphodiseng.
- Kgato ya bolesomeseswai ya ge a godiša maatlakgogedi, ke fao mmadi a bonago Mabusha a hwetša Noko a sa bolela ka mogala le Bubbles, go mo hlalošetša fao Karabo a lego gona. Mabusha o ile a befelwa ka ge a ile a bona Noko e le moeki wa

sindikheiti. Go bontšha pefelo ya gagwe, Mabusha o thuntšha Noko le go mmolaya ntle le polelo.

- Kgato ya bolesomesenyane ke ya mothuntšhano kua Majaneng, le ya go swarwa ga babolai ba go hirwa, Champ le Sello, gotee le go swielelwa ga maloko ka moka a sindikheiti ke maphodisa. Seo se thabiša mmadi gomme ebile o ikwa a imologile godimo ga tšeo ka moka di dutšego di direga.

8.5 KAKARETŠO

Ge go rungwa go ka thwe mo kgaolong ye go lekotšwe nyakišišo ya go utolla sephiri se se tšwelelago mo kanegelongtseka, le ge e ka ba mo go kanegelokopanatseka. Nyakišišo yeo e dirwa ke monyakišiši yoo e ka bago wa profešene goba motho fela. Ge a (monyakišiši) dira dinyakišišo tšeo tša gagwe o sepela leeto leo gotee le mmadi.

Go akareditšwe ditiragalo tša diteng tša kanegelotseka yeo *Nnete Fela*, yeo e emelago dikanegelotseka tšeo di lebanego le elemente yeo ya nyakišišo ya go utolla sephiri. Kakaretšo yeo e thuša gore mmadi a kwešiše tshekatsheko ya kanegelotseka yeo. Pele ga ge tshekatsheko yeo e dirwa, go hlalošitšwe seo nyakišišo ya go utolla sephiri e lebanego le sona. Go rumilwe ka go laetša kgato ka kgato ka fao mongwadi a godišitšego maatlakgogedi le go leka go timetša

mmadi wa kanegelotseka yeo ka gona. Mongwadi o dirišitše dikgato tše lesomesenyane go godiša maatlakgogedi a kanegelotseka ye. Dikgatong tše, mongwadi o dirišitše dithekniki tše: go raraganya ditiragalo, poeletšo ya ditiragalo, tekolapejana, le go itswalanya, ka maikemišetšo a go timetša mmadi. Gape, mongwadi o tšama a lokela ditaba tša marato ka gare ga kanegelo ye. Ditaba tše tša marato di hlolela baithuti le basekaseki ba bangwe mathata a gore ba se kwešiše ge puku ye e le kanegelotseka, e sego kanegelorato. Ditaba tša marato mo, mongwadi o di tšweletša e le go timetša mmadi wa go hloka šedi.

Kgaolo ya go latela ke thumo ya lengwalonyakišišo le. Go yona go yo akaretšwa dikgaolo ka moka le go ukama taba ya mongwalelo wa kanegelotseka.

9 KGAOLO YA SENYANE

9.1 THUMO

Kgaolo ye e lebane le thumo ya nyakišišo ye, yeo e rungwago ka go lekodišiša ditaba go ya ka dikgaolo tša lengwalonyakišišo le. Thumo e yo tswalelwa ka go tsinkela mongwalelo wa kanegelotseka go ya ka Dresden le Vestdijk.

9.2 KGAOLO YA PELE

Ge dikgoro di bulwa mo lengwalonyakišišong le, go kokotilwe ka go tsopola yo mongwe wa banyakišiši ba dingwalo tša Sepedi wa go tsebega, e lego Serudu, ge a bolela gore dikanegelo tša mathomo tša Sepedi ke tša Bibebe, tša go ngwalwa ngwageng wa 1893, gomme bangwadi ba tšona ga ba tsebje. Go tšwetšwe pele gwa tsopolwa le Groenewald ge a hlaloša gore dikanegelokopana tše pedi tša Ramaila, tše di tšweletšego kgoboketšong ya mathomo ya dikanegelokopana tša Sepedi, e lego *Molomatsebe* (1951), ke tša botseka ka gobane di beakantšwe bjalo ka botseka. Polelo yeo ya Groenewald e napile ya tiiša gore ngwaga wo wa 1951, o bohlokwa kudu bongwading bja botseka bja Sepedi.

Go bontšhitšwe lebaka leo le kgabagantšego go se na sengwalo sa botseka go fihla ge go ngwalwa padinyanatseka e nnoši ya Sepedi go fihla le nankhono. Go bontšhitšwe gape le mengwaga yeo e fetilego pele go ka tšweletšwa kanegelokopanatseka ya boraro ya Sepedi. Go gateletšwe le palo ya dikanegelotseka (paditseka, padinyanatseka le kanegelokopanatseka) tšeo di ngwadilwego go tloga ngwageng woo wa 1951 go fihla ngwageng wa 1998.

Go gateletšwe (a) mathata ao a lebanego le tlhopho ya mohutangwalo wo ge o bapetšwa le ye mengwe bjalo ka boitshwaro le lerato, le (b) mathata ao a lebanego le tlhopho ya mohutangwalo wo, ao a rotošitšwego ke Mokonyane. Ka tsela yeo, go tšweleditšwe maikemišetšo a go lekola kgolo, tšwelopele le tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi.

Gona mo kgaolong ye ya pele go lekodišitšwe gape mekgwa ye mene ya go nyakišiša, e lego (a) wa go bapetša, (b) wa go hlopha, (c) wa go hlaloša le (d) wa go hlatholla. Ge go bolelwa ka ga go bapetša, go phethilwe ka gore dingwalo tšeo di kwanago/swanago ka dielemente, di tla bopa sehlopha se tee, mola tšeo di fapanago le tšona, di tla bopa sehlopha sa tšona. Mabapi le go hlopha go gateletšwe diponagalo tša go hlopha botseka, e lego monyakišiši, mosenyi, mogobošwa, bohlatse bjo bo tšwelelago mafelelong go utolla sephiri le nyakišišo ya go utolla

sephiri. Go gateletšwe gape gore go hlopha go bohlokwa ka gobane go thuša go utolla dikokwane tše bohlokwa tše di lebanego le histori ya botseka, e lego yona kokwane ye kgolo ya kgolo le tšwelopele ya botseka bja Sepedi. Malebana le go hlaloša le go hlatholla, go itemogetšwe ge mareo a a ka kopakopantšha mmadi hlogo ka gobane a kwala o ka re a bolela selo se tee, mola e le gore a a fapana. Go a fapantšha go feditšwe ka gore go hlaloša ke go bolela diphapantšho tša selo (sengwalo) gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng, mola go hlatholla e le go fa diphapantšho tšeo tša selo, mešomo.

Go tšwetšwe pele go tsinkela ditaetšonyakišišo tšeo di latetšwego mo nyakišišong ye, e lego tšeo di lebanego le naratholotši. Naratholotši e ama tshekatsheko ya sebopego sa sengwalo ge se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Matlalo ao a mararo a hlalošitšwe. Ntlha ye e gateletšwego mabapi le mongwalelo ke gore o ka se hlalošwe ka botlalo mo nyakišišong ye ka gobane ga go khuduego ye e swanetšego go tšweletšwa nyanyeng. Go tswaletšwe ka go ala tshepedišo ya ditaba yeo e yago go latelwa nyakišišong ye.

9.3 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolong ya bobedi go gateletšwe seo kanegelotseka e lego sona. Go boletšwe gape gore ge go tlo thwe sengwalo ke sa botseka, gona ka gare ga sona go swanetše go be nyakišišo ya go utolla sephiri, mokgwa wa go nyakišiša, gammogo le tsela yeo e latelwago ge go nyakišišwa. Go gateletšwe le karogantšho ya dikanegelotseka go ya ka borateori ba go fapafapana. Go laeditšwe gape le gore dikarogantšho tšeo di lego gona ga di rarolle mathata a tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi, ka ge di na le mafokodi a a itšego.

Kgaolo ye e rumilwe ka karogantšho ya maitekelo yeo e lego motswako wa dikarogantšho tša boBoileau le Narcejac, Groenewald, le ya Dresden le Vestdijk. Karogantšho yeo le yona ge e lekodišišwa go bontšhitše ge le yona e sa rarolle mathata ao a lebanego le tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi. Ka gona, go phethilwe ka gore dikgaolo tšeo di latelago di hlokomedišiše temana yeo ya tlhopho ya dikanegelotseka tša Sepedi. Yona e dirilwe go ya ka mehuta ye e fapanego ya botseka go lebeletšwe dielemente tša go nyakišiša dikanegelotseka, gore di tle di bontšhe ge di wela dihlopheng tša go fapana.

9.4 KGAOLO YA BORARO

Kgaolo ya boraro yona e ile ya lebiša šedi ye kgolo godimo ga tlhalošo ya kgopolo ye, sephiri, ge go bolelwa ka kanegelotseka. Go utolotšwe gore kanegelo ya sephiri e na le moanegwathwadi yo e sego letseka. Taba ye bohlokwa ye e tšweletšwago ke monyakišiši yoo, ke go hlaloša ka fao bosenyi bo hlotšwego, mabaka ao a bo hlotšego, le go utolla mosenyi mafelelong, e le gona go bipolla sephiri sa kanegelotseka. Gape, sephiri se bohlokwa ka gobane se lebane le go godiša le go tliša maatlakgogedi. Ge sephiri se nyakišišwa go swanetše go hlokomelwe dielemente tše nne tša mathomo tša go nyakišiša kanegelotseka, mola elemente ya bohlano yona e lebane le ditaba tša go tšhoša le go homotša mmadi godimo ga sephiri se se rotošitšwego ke dielemente tše o tše nne tša mathomo. Seo se bolela gore dielemente tše o ka moka di nepiša sephiri se se tlogo utollwa mafelelong a kanegelotseka.

Gona mo kgaolong ye, go gateletšwe gape le melawana ya kanegelotseka go tliša sephiri. Melawana ye, ke yeo e tlilego ka S.S Van Dine, e le ya go laola mellwane ya go ngwalwa ga mohutangwalo wo, kudu ka ge o ikgethile. Ge mongwadi a latela melawana yeo, gona a ka se be le mathata a go tšweletša sephiri le go godiša maatlakgogedi mo sengwalong sa gagwe. Taba ye nngwe ya mabapi

le go latela melawana yeo, ke go thuša mongwadi go uta sephiri ka go raragantšha ditaba go fihla ge nyakišišo e phethwa, ke gore go fihlela ge sephiri se utologa. Taba ya mafelelo ya melawana yeo, ke go fa mongwadi sebaka sa go šomiša dithekniki ka bolokologi, gore a kgone go timetša mmadi gore go be le sephiri.

Kgaolo ye e rumilwe ka go hlaloša le go bontšha gore dikanegelo tšeo di lebanego le nyakišišo ya sephiri, di bolela ka go tšhoša le go homotša mmadi.

9.5 KGAOLO YA BONE

Kgaolong ya bone go lekotšwe ge dikanegelokopanatseka tše pedi, 'Ralato 1' (*Motuku*, 1972) le 'Serapeng sa Badimo' (*Matlala*, 1969), di lebane le elemente ya semelo sa monyakišiši ke sephiri. Sephiri sa tšona se lebane le molwantšhwa (monyakišiši). Ralato (monyakišiši), o šomišwa ke Motuku tše o ka rego ke mosenyi, mola Maoke (ngaka ya ditaola ka sewelo), a dirišwa ke Matlala bjalo ka monyakišiši. Go šomišwa ga baanegwa le thulano, tšeo di tšwelelago ka gare ga dikanegelokopanatseka tšeo, di hlola maatlakgogedi. Thulano yeo e na le mahlakore a mebedi, e lego thulano ya ka gare le ya ka ntle.

Ditiragalo tša diteng di akareditšwe e le go thuša mmadi go kwešiša ditshekatsheko tšeo di di latetšego. Tshekatsheko e utolotše gore bangwadi bao ba swana ka (a) go swantšha monyakišiši ka go gatelela go fofatša mmadi ka ge ba uta semelo sa nnete sa monyakišiši, (b) go godiša maatlakgogedi ka go hlola thulano gare ga monyakišiši le mosenyi. Tshekatsheko e utolotše gape ge bangwadi bao ba fapana ka tirišo ya tikologo, go lebeletšwe dinako tšeo ba laodišago ka tšona, ka gore yo mongwe o diriša ya sebjalebjae mola yo mongwe a diriša ya segologolo gore di sepelelane le baanegwa bao ba ba dirišago le ge ba fapana ka fao ba ba swantšhago ka gona.

9.6 KGAOLO YA BOHLANO

Kgaolong ye go lekodišitšwe ka fao elemente ya leina la mosenyi ke sephiri e tšweletšwago ka gona mo dikanegelongkopana tša Sepedi go hlokometšwe padinyanatseka ya *Tšhipu e rile ke lebelo* (Moloto, 1962) le kanegelokopanatseka ya, 'Ralato 3' (Motuku, 1972). Sephiri se se bolelwago ke elemente ye, ke gore, le ge mmadi gotee le monyakišiši ba ka tseba leina la mosenyi goba basenyi mo mathomong, leina goba maina ao ga se ona, ke a boikgakantšho fela. Ge a leka go utamela mmadi ka leina la nnete la mosenyi, Moloto, o diriša dihlopha tše pedi tša basenyi, e lego Setsokotsane le lekgotla la

Sathane, mola Motuku yena a diriša bagwera bao e lego monwana le lenala go hlagiša bošula.

Mosenyi o hlalošitšwe ge e swanetše go ba motho yo bohlale yoo ka thokong ye nngwe a swanetšego go ba le sebetse sa go ka emela bosenyi bja gagwe. Go feta fao, le go gwaba go swanetše go fela go eba gona ka gare ga gagwe gore a seno tšewa gabonolo. Taba ya bohlokwa ka yena ke gore o thulana le go loka. Maatlakgogedi a dikanegelotseka tšeo di sekasekilwego a hlotšwe ka ditsela tša go fapana. Mola Moloto o diriša mafelo a go fapana le dihlopha tša go fapana, Motuku yena o raragantšha ditaba go timetša mmadi gore leina la mosenyi le dule e le sephiri go fihla mafelelong.

Seo nyakišišo e se utolotšego, ke gore, le ge bangwadi bao ba swana ka go diriša mosenyi yoo leina la gagwe e lego sephiri, seo se lego kgakala ke gore ba fapana ka fao ba mo swantšhago ka gona.

9.7 KGAOLO YA BOSELELA

Kgaolong ye go ile gwa swaraganwa le elemente ya leina la mogobošwa ke sephiri, go lebeletšwe tšona dikanegelotseka tša Sepedi. Seo se bolelwago ke elemente ye ke gore le ge ka dinako tše dingwe mmadi a ka tseba leina la mogobošwa mo mathomong a

kanegelotseka, tsela yeo mongwadi a yago go rulaganya ditaba ka gona, e tle e dire gore mmadi a se lemoge ge mogobošwa e le motho yoo a mo tsebago, ebile a itswalanyago le yena. Gomme yona taba yeo, ke yona e hlolago sephiri seo sa leina la mogobošwa. Ka thoko ye nngwe sephiri seo se hlolwa ke mongwadi ka go diriša thaetlele yeo e sa felelago, e le go timetša mmadi.

Kgopolo ye, mogobošwa, e hlalošwa gore motho yo e be wa go loka, mola ka go le lengwe a fetoga motho wa go se loke ka baka la bofokodi bja gagwe. Gape, mogobošwa ga se a swanela go ba mosenyi, ka gore ge a ka dira seo, o tla thulana le molao.

Tshekatshekong ya kanegelokopanatseka mo kgaolong ye go utolotšwe gore mongwadi o dirišitše molwantšhwa wa lenaneotlhophangwalwa leo e sego la mehleng la kanegelotseka, gotee le molwantšhi wa go ganetšana le lenaneotlhophangwalwa leo la molwantšhwa. Ka go dira seo, mongwadi o godiša maatlakgogedi. Dikgato tše lesomenne tše mongwadi a di dirišitšego go timetša mmadi le go godiša maatlakgogedi, di dira gore mongwadi a atlege go tšweletša elemente yeo ya leina la mogobošwa ke sephiri.

9.8 KGAOLO YA BOŠUPA

Kgaolong ye go lekotšwe elemente ya bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri. Bohlatse bjoo bo utollwago mafelelong, bo utollwa ke monyakišiši le mmadi ka nako e tee, kua mafelelong a kanegelotseka. Kanegelotseka ya *Lenong la Gauta*, yeo e sekasekilwego kgaolong ye, sephiri seo sa bohlatse bjo bo utollwago mafelelong go utolla nyepo ke sephiri, mongwadi o se tšweleditšwe ka ditsela tše pedi. Legatong la mathomo mongwadi o bolela ka dithaere tša maotwana a mmotoro wa Brenda di gomaretše mabu. Kgatong ya bobedi o bolela ka mengwapo yeo e hlotšwego ke mohu mo letsogong la mmolai la go ja, gomme e pipilwe ke diaparo gore e se bonale. Diphiri tšeo di tšweletšwa ke molaodiši, fela ka tsela ya go utamela mmadi. Thekniki yeo ya go utamela mmadi e hlola maatlakgogedi.

Gore bohlatse bja kanegelotseka ke eng, bo hlalošitšwe ka go laetša gore go ya le gore na ke eng yeo e nyakišišwago. Gona seo se ka tswalanywa bjang le seo se tšwelelago fao pele ga monyakišiši, e le bohlatse empa e le bohlatse bjo bo sa felelago, bo nyaka tlaleletšo. Go godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi, mongwadi o dirišitše dikgato tše masometharopedi. Gona mo dikgatong tšeo, go tšwelela dithekniki tša: thaetlele, tirišo ya baanegwa, tharano, ngangego le phego, poeletšo, tekolapejana, tekolanthago, thulano le kgegeo. Ka go

diriša dithekniki tšeo, mongwadi o atlegile go timetša mmadi ka go dira gore bohlatse bjo bo tšweletšwago mafelelong go utolla nyepo, e be sephiri mo mathomong, le ge a bo beile pepeneneng go fofatša mmadi.

9.9 KGAOLO YA SESWAI

Kgaolong ye go hlokomedišitšwe elemente ya bohlanano ya go pharologantšha dikanegelotseka tša Sepedi, e lego nyakišišo ya go utolla sephiri. Ge go lekolwa sephiri sa nyakišišo ya kanegelotseka ya *Nnete Fela*, e lego yeo e emetšego dikanegelotseka tšeo di welago legorong le le lebanego le elemente ya kgaolo yeo, go utolotšwe gore sephiri sa yona se lebane le ditiro tše šoro tša baanegwa (basenyi) ba yona. Basenyi bao ke ba maatla, ba bašorošoro, ebile gantši ba dira ditiro tša bona ka go šoma ka dihlopha goba go hira dinokwane go phetha mediro ya bona ya bomenemene. Taba ye bohlokwa malebana le elemente ye, ke ka fao nyakišišo e sepetšwago ka gona ke monyakišiši wa profeshene goba wa magogorwane, gore mafelelong sephiri sa dinokwane tšeo se utologe.

Gore kanegelotseka e tle e be le sephiri, mongwadi o swanetše a se swantšhe ditiragalo go swana; ke go re, tše dingwe di swanetše di tšweletšwe ka botlalo, mola tše dingwe di tšweletšwa ka boripana fela

goba di sa tšweletšwe. Ditiragalo tšeo di sa tšweletšwego ka botlalo dire, mmadi, ikgopolele gore na go diregile eng, bjang. Gore kanegelotseka e tle e be le maatlakgogedi, mongwadi o swanetše a dire gore mo dinyakišišong tša gagwe, monyakišiši, a fele a thušwa ke batho ba bangwe. Batho bao e ka no ba maloko a setšhaba goba ya ba moratiwa wa monyakišiši. Ka mantšu a mangwe, monyakišiši e be motho yoo mmadi a ka gopolago gore o kopane le yena goba o a mo tseba. Ge monyakišiši e ka ba sewagodimo, aowa, gona mmadi a ka se tsoge a itswalantše le yena.

Ge a godiša maatlakgogedi le go timetša mmadi, mongwadi o dirišitše dikgato tše lesomesenyane tšeo mo go tšona a tšweleditšego dithekniki tša, tharano, poeletšo, tekolapejana le go itswalanya. Se segolo se bohlokwa seo mongwadi a se dirilego, seo borateori ba bangwe ba se ganago, ke tirišo ya ditaba tša marato ka maikemišetšo a go timetša mmadi le mosekaseki wa go hloka šedi.

9.10 POLELO KA GA MONGWALELO MO GO KANEGELOTSEKA

Mongwalelo wa kanegelotseka o fapane kudu le mongwalelo wa mehutangwalo ye mengwe. Tabakgolo yeo e tlišago phapano yeo ke gore mongwalelo le khuduego, ke monwana le lenala, mola yona khuduego yeo go bolelwago ka yona, e se gona ka gare ga

kanegelotseka. Ge khuduego e bonala o ka re e gona ka gare ga kanegelotseka, ga se khuduego ya nnete, eupša ya go foraforetša mmadi. Gantši khuduego e sepelelana le ditiragalo tšeo mmadi a di lebeletšego ge di direga. Bjalo ka gore tabakgolo ya kanegelotseka ke nyakišišo yeo e lebanego le tekolanthago ka ge mongwadi a ngwala ka ditaba tšeo di šetšego di diregile, taba yeo e hlola go hlokega ga khuduego. Seo monyakišiši a swanetšego go se utolla mo nyakišišong ke sephiri ka go hlarolla le go beakanya ditiragalo ka tatelano. Sephiri seo ga sa lebana le mongwalelo, eupša go nepiša kudu go rulaganya ditaba.

Dresden le Vestdijk ba tiiša seo ka gore paditseka ga e na khuduego ka gore khuduego e lebane le mongwalelo. Monagano ga o na khuduego, eupša khuduego e tšwa pelong. Ge ba bolela ka taba ye, Dresden le Vestdijk (1957: 38) ba re:

De detectiveroman kan desondaks nooit worden tot een analyse van de misdadiger, die psychologisch gezien het interessantste 'geval' is in het verhaal. De oorzaak daarvan is door Vestdijk genoemd: aan de fundamentele tragiek

*van ons bestaan komen deze verhalen
niet toe.*

Seo borateori ba ba se bolelago ke sona seo sa gore mongwadi wa kanegelotseka o ngwala ditaba tša nyakišišo, e lego tša go lebana le monagano. Ge ditaba tšeo a ngwalago ka tšona di ka ba le khuduego, gona sengwalo seo ga e sa le sa botseka, eupša sa Saekholotši. Le ge ka gare ga *Nnete Fela* ya Kekana go hlalošwa ditaba tša go nyamiša, e sa le sengwalo sa botseka e sego sa Saekholotši, ka gobane khuduego yeo ke ya go foraforetša mmadi, yeo e tlišwago ke ditaba tša marato tšeo di tšwelelago fao e le tša go timetša mmadi.

Go tšwela pele go tliša go se be gona ga khuduego ka gare ga kanegelotseka, Dresden le Vestdijk (1957: 58 - 59) ba hlaloša gore:

Wanneer word er in de detectiveroman nu eens niet gesproken over de puzzel, waarvoor de detective zich geplaatst vindt? Wanneer vermeld de schrijver niet, dat het complex van beschreven feiten er in wezen uit ziet als een 'jig-saw puzzle', die (59) men in elkaar moet leggen? Als de detective geen weg weet in het

*onderzoek, is de oorzaak daarvan vrijwel
altijd, dat hy stuit op ' a queer thing that
fitted nowhere', zoals één van hen zegt.*

Seo ba se bolelago ke gore tabakgolo ya kanegelotseka ke go rarolla taba yeo mo mathomong e bonalago e raragane bjalo ka morabaraba 'jig-saw-puzzle', ka ge mmadi le monyakišiši ba sa tsebe seo se diragetšego. Moraloki wa morabaraba o tlamega go šomiša monagano go rarolla goba gona go bala mogopolo wa moraloki kgahlanong le yena godimo ga leswika leo a le theago, gore a se lobe thaloko. Monyakišiši le yena o tlamega go rarolla nyepo gore sephiri seo se lego gona ka gare ga kanegelotseka se tle se utologe. Mo nyakišišong ya gagwe, seo a swanetšego go se utolla ke ka fao bosenyi bo hlolegilego ka gona, go no swana le moraloki wa morabaraba ge a swanela go bala leswika leo mophenkgišane wa gagwe a le theago.

Go ka rungwa ka go hlaloša gore temana yeo ya go dirišwa ga monagano mo kanegelongtseka, ke seo se kgahlago kudu boramahlale mabapi le kanegelotseka. Bona ba rata mohutangwalo wo ka ge ba re o šidulla monagano ka yona 'jig-saw-puzzle' yeo ya kanegelotseka. Dresden le Vestdijk (1957: 155) ba hlaloša kgahlego yeo ya boramahlale ka go re:

Naar de legende wil, kan bij en dergelijk strict rationale onderzoek geen sprake zijn van een emosie in welke vorm dan ook. ... Zij hebben dus geen behoefte aan de sentimentele, overgevoelige of valsgevoelige keukenmeidliteratuur, ..., maar zij willen, ... het emotionele nulpunt bereiken waar bij gevolg geen enkel beroep op hun gevoelens gedaan zal worden en alleen hun verstand, het logische 'combinaren en reduceren,' in werken behoeven te treden. Zij houden van het detectiveverhaal omdat dit genre heen tot in de perfectie voorziet wat zij ook in hun eigen werk zouden willen bereiken: een volmaakte neutraliteit der emoties.

Seo se bolelwago mo ke gore, ge mmadi a bala kanegelotseka, o swaragana le taba ya go diriša monagano (*hun verstand*), e sego maikutlo goba khuduego (*hun gevoelens*), yeo e hwetšwago ka gare ga mehutangwalo ye mengwe. Go šomiša monagano fao ke go loutša monagano, e lego seo se dirago gore mmadi a kgone go dula a itokišeditše mešomo ya go fapana yeo e nyakago megopolo ya

maphefo. Taba yeo ya toutšo ya monagano, ke yona e kgahlago boramahlale ka kanegelotseka, ka gore ga ba kgahlwe ke go bona mmadi a fufuletšwe ka ge a tla be a tšeebile maikutlo. Ka go realo, kanegelotseka e sepelelana le dithuto tša mahlale a saense, e lego go tliša gore ke mohutangwalo wo o ikgethilego.

10. BIBLIOKRAFI

A. DIPUKU TŠA MOTHEO

1. Bopape, H.N.D. 1982. *Lenong la Gauta*. Pretoria: Van Schaik.
2. Kekana, M.A. 1984. *Nonyana ya tokologo*. Johannesburg. Educum.
3. Kekana, M.A. 1989. *Nnete Fela*. Johannesburg: Educum Publishers.
4. Kekana, M.A. 1990. *Sesasedi sa katlego*. Johannesburg. MacMillan-Boleswa.
5. Lebopa, P.M. 1991. 1. 'Bomahlwabadibona'
2. 'Ntlo ya monna yo mongwe'
(Morulaganyi) D.M.Mampuru 1991: *Makhura' lefehlo*. Pretoria: De Jager-Haum.

6. Maphoto, A.N. 1983. *Leabela le a fetiša*. Braamfontein: Sasavona Publishers.
7. Maputla, S.M. 1991. *Ga se nna mmolai*. Pretoria: J.L van Schaik.
8. Matlala, W.T. 1969. *Hlokwa-la-tsela*. Johannesburg: Afrikaanse Pers Beperk.
9. Mojalefa, M.J. 1998. *Kepisi ya lephodisa*. Lebowakgomo: Mogopo
10. Moloto, D.N. 1962. *Tšhipu e rile ke lebelo*. Goodwood: Via Afrika Ltd.
11. Moloto, V.M. 1983. *Letlapa la Bophelo*. Pretoria: Rostrum Uitgewers.
12. Mothapo, M.T. 1986. *Etshwang Mare*. Pretoria: J.L van Schaik.
13. Motuku, H.Z. 1972. 'Ralato 1, 2, 3, 4 le 5'
(Motuku, H.Z le Ramokgopa, H.H. 1972. *Nka se lebale*).
Bloemfontein: Via Afrika Ltd.
14. Ngoepe, J.D.N. 1980. *Seswai sa ditabanatodi*. Pretoria: J.Lvan Schaik.
15. Ramaila, E.M 1951. 1. 'Moloi ga a na mmala'
2. 'Tšhelete ya Sepoko'
(Ramaila, E.M. 1951. *Molomatsebe*). Pretoria: J.L van Schaik.
16. Tlooke, A.M. 1987. 'Moloko ga o fahlwe ka moka' (Tlooke, A.M. 1987. *Lerole la Bjaša*) Pretoria: J.L van Schaik.

B. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 1981. *A Glossary of Literary Terms*, (4th ed.). New York: Holt, Rinehart and Winston.
2. Abrams, M.H. 1988. *A Glossary of Literary Terms*, (5th ed.). London: Holt, Rinehart and Winston Inc.
3. Allen, D. le D. Chako 1974. *Detective Fiction: Crime and Compromise*. New York: Harcourt Brace Jovanavich, Publishers.
4. Baker, D. 1997. *Writing a Romantic Novel*. Chicago: NTC Publishing Group.
5. Bal, M. 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Literary Terms*. Toronto: London.
6. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.

7. Barton, M. S.H. 1975. *Character Portrayal in the Novel: An analysis of flat characterization*. Ph.D. thesis, Michigan: University of Michigan.
8. Beckson, K. le A. Ganz 1985. *A Reader's Guide to Literary Terms*. New York: The Loveday Press.
9. Beckson, K. le A. Ganz 1995. *Literary Terms*. Canada: The Noonday Press, Harper Collins.
10. Boileau le Narcejac, 1964. *Le roman Policier*. Paris: Payot.
11. Boshego, P.L. 1993. *Theme, Character, Setting, Style and Language in I.T. Maditsi's Short Stories, a critical Evaluation*. M.A. dissertation, Pretoria: University of South Africa.
12. Brewer, E.C. 1986. *The Dictionary of Phrase and Fable (Blitz Edition)*. Bookmart Ltd. Cambridge:England.
13. Brooks, C. le ba bangwe. 1975. *An Approach to Literature*. (5th ed.) Englewood Cliff: Prentice Hall Inc.
14. Chatman, S. 1978. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press.
15. Chigidi, W.M. 1997. *The Emergence and Development of the Shona detective story as a fictional genre in Zimbabwean literature*. M.A. dissertation, Pretoria: University of South Africa.
16. Cohen, B.B. 1973. *Writing about Literature*. Illinois: Scott, Foresman and Co.

17. Cuddon, J.A. 1982. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Cambridge U.S.A.: Basil Blackwell Inc.
18. Dietrich, R.F. le ba bangwe. 1978. *The art of Fiction*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
19. Dresden, S. le S. Vestdijk 1957. *Marionettenspel met de dood*. Dammen N.V/Den Haag: Bert Bakker.
20. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
21. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
22. Gérard, A.S. le ba bangwe. 1981. *Comparative Literature and African Literatures*. Pretoria: Via Afrika.
23. Grella, G. 1980. The Formal Detective Novel, in *Detective Fiction: A Collection of Critical Essays*, edited by R.W. Winks. Englewood Cliff: Prentice Hall.
24. Grella, G. 1980. The Hardboiled Detective Novel, in *Detective Fiction: A Collection of Critical Essays*, edited by R.W. Winks. Englewood Cliff: Prentice Hall.
25. Groenewald, P.S. 1977. *Die Speurverhaal*. In *Studies in Bantoetale*. Jaargang 4.1 Publikasie van die Department Bantoetale van die Universiteit van Pretoria. Pretoria: U.P.
26. Groenewald, P.S. 1984. Lenong la Gauta by H.D.N. Bopape in *South African Journal of African Languages Vol.2*. Pretoria.
27. Groenewald, P.S. 1991. *Sesotho sa Leboa (Honase). Dingwalo*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

28. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*.
Pretoria: Via Afrika.
29. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*.
Pretoria: Via Afrika.
30. Harris, M.V. 1992. *Dictionary of concepts in Literary Criticism and Theory*. Greenwood Press.
31. Hawthorn, J. 2000. *A Glossary of Contemporary Literary theory*.
New York: Edward Arnold.
32. Haycraft, H. 1942. *Murder for Pleasure*. London: Peter Davis.
33. Heese, M. le R. Lawton 1983. *The New Owl Critic: An Introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
34. Heese, M. le R. Lawton 1988. *The New Owl Critic: An Introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
35. Heese, M. le R. Lawton 1993. *The New Owl Critic*. Goodwood:
Nasou Limited.
36. Holman, G.H. le W. Harmon 1986. *A Handbook to Literature*.
London: MacMillan Publishing Co.
37. Imscher, W.F. 1981. *The Holt Guide to English, A comprehensive Handbook of Rhetoric, Language and Literature*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
38. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo, Tšwelopele le Katlego ya Kanagelokopana ya Sepedi: (1951 – 1999)*. Thesese ya DLitt.,
Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

39. Kruger, L. 1988. *Sebilwane by N. Matome Fela: A Critical analysis*. Potchefstroom.
40. Krushnamurthy, R. *Collins Cobuild English Learner's Dictionary*. London: Harper Collins.
41. La Cour, T. le H. Mogensen 1971. *The Murder Book: an Illustrated History of the Detective Story*. London: Allen and Unwin.
42. Lazarus, A. le H.W. Smith 1983. *A Glossary of Literature and Companion*. Illinois: Urbana University Press.
43. Lebaka, K.J. 1999. *Megokgo ya Lethabo: Kanegelo ya Lerato ya Sepedi*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
44. Lekganyane, E.M. 2002. *Tihalošo ya semelo sa moanegwa dingwalong tša Sepedi*. Thesese ya DLitt., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
45. Machiu, J.Z.O. 1995. *Nnete Fela – Northern Sotho Detective Story: A Critical Evaluation*. Thesese ya M.A., Pretoria: Vista University.
46. Madden, D. le ba bangwe. 1981. *Studies in the Short Story*. Forth Worth: Holt Reinhart and Winston Inc.
47. Magapa, N.I. 1997. *P.M. Lebopa. Papetšo ya dikanegelotseka tša Lebopa*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
48. Mampho, E.E. 1999. *Mamogobo: Mongwadi wa Padisetšo ya Mathomo*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

49. Mampuru, D.M. 1986. A Critical Assessment of Lenong la Gauta as a Detective Novel (story). *South African Journal of African Languages, Volume 6 (4):* 149 – 210.
50. Mandel, E. 1984. *Delightful Murder: a Social History of the Detective Story*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
51. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral Story in Zulu. (1930 – 1955)*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
52. Marggraff, M.M. 1996. *A study of style. D.B.Z Ntuli's Ucingo*. Thesese ya D.Litt. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
53. Maungedzo, A.E. 1999. *The Detective story in Venda: An analysis with special reference to Bono la Mboni and Nwana wa mme anga*. Thesese ya M.A. Pretoria: University of South Africa.
54. Maxwell-Mahon, W.D. 1979. *Content and Style: a prose reader*. Johannesburg: McGraw-Hill.
55. Mohlala, M.J. 1994. *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
56. Mojalefa, M.J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka thetokanegelo*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
57. Mojalefa, M.J. 1995. *Ntlhahle ya Bobedi (B.A.) Sepedi 202*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
58. Mojalefa, M.J. 1995. *Ntlhahle ya Boraro (B.A.) Sepedi 303*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

59. Mojalefa, M.J. 1998. *Ntlhahle – Dingwalwa. SEP751*. Pretoria: University of Pretoria.
60. Mojalefa, M.J. 2001. Classification of Detective Sepedi Stories. *South Africa Journal of African Languages*. Volume 21 (3): p. 220
61. Mokonyane, J.M.L. 1997. *N. Sotho Study Aid. Standard 10*. Morester Printers.
62. Moss, F.K. 1970. *Characterisation in Charlotte Brouté's Fiction*. Thesese ya Ph. D. Wisconsin: University of Wisconsin.
63. Murch, A.E. 1968. *The Development of the Detective Novel*. London: Peter Owen Limited.
64. Murray, M. 1996. *The Problem of Style*. Oxford: Oxford University Press.
65. Narcejac, Th. 1958. *Histoire des Litteratures 111*, Encyclopédie de la Pléiade, 1644 – 1670, Paris: Gallimard.
66. Neethling, S.J. 1990. The Good, the Bad and the Ugly in Xhosa Intsomi. *South African Journal of African Languages*. Vol. 10(4), pp. 319 – 323.
67. Nelson, J.R. 1974. *Hardy's People: Structure and Character in the Major Fiction*. London: Thesen Verlag Darmstadt.
68. Palmer, J. 1978. *Thrillers: Genesis and Structure of a popular Genre*. London: Edward Arnold.
69. Peck, J. le Coyle, M. 1985. *Literary Terms and Criticism*. London: MacMillan.

70. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela: Tiragatšo ya boitshwaro*. Pretoria: Yunubesithi ya Pretoria.
71. Perrine, L. et. al. 1983. *The story and structure*. New York: Harcourt Brace Javanovich Inc.
72. Potter, J.L. 1967. *Elements of Literature*. New York: Odyssey Press Inc.
73. Praver, S.S. 1973. *Comparative Literary Studies. Introduction*. London: Gerald Duckworth and Co. Ltd.
74. Prince, G. 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
75. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative fiction: Contemporary Poetics*. London: Methuen.
76. Routley, E. 1972. *The Puritan Pleasure of the Detective Story: a Personal Monograph*. London: Gollancy.
77. Sayers, D. 1980. Aristotle on Detective Fiction, in *Detective Fiction: a Collection of Critical Essays*, edited by R.W. Winks. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, p. 25-34.
78. Sayres, D. 1980. The Omnibus of Crime, in *Detective Fiction: a Collection of Critical Essays*, edited by R.W. Winks. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, p. 53-83
79. Serudu, M.S. le D.M. Kgobe 1985. Northern Sotho study Guide for NSE 203-Y. Pretoria: University of South Africa.

80. Serudu, M.S. 1984. Lenong la Gauta by H.D.N. Bopape in *South African Journal of African Languages*. Vol.2. Pretoria.
81. Serudu, M.S. 1985. Letlapa la Bophelo by M.V. Moloto in *South African Journal of African Languages*. Pretoria.
82. Serudu, M.S. 1987. Review of Letsogo la Molao by M.C. Mphahlele in *South African Journal of African languages*. Vol. 7. (Supplement 2: Reviews). Pretoria.
83. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-Haum.
84. Shapiro, W.E., et al. 1979. *The New Book of Knowledge*. New York: Growler Inc.
85. Shipley, J.T. 1968. *Dictionary of Literary Terms*. New York: MacGrac-Hill.
86. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
87. Stewart, R.F. 1980. ... *And Always a detective*. London: David and Charles.
88. Strachan, A. 1988. "Uthingo Lwenkosazana" van D.B.Z Ntuli, 'n *Narratologiese ondersoek*. DLitt. Thesis, Pretoria: University of Pretoria.
89. Swanepoel, C.F. 1982. *African Literature. Approaches and applications*. Pretoria: Haum Tertiary.
90. Swanepoel, C.F. 1982. The Gerard Visit: Impressions and Comments in *South African Journal of African Languages*, Vol. 2.3.

91. Suits, B. 1985. The Detective Story: A Case study of Games in Literature. *Canadian Reviews of Comparative Literature*, Vol.12. No. 2, p. 200-219.
92. Todorov, T. 1988. The Typology of Detective Fiction in *Modern Criticism and Theory: A Reader*, edited by D. Lodge, Burnt Mill: Longman, p. 157-165.
93. Turco, L. 1999. *The Book of Literary Terms*. Hanover: University Press of New England.
94. Van Luxemburg, M. Bal le W. Weststeijn 1981. *Inleiding in de literatuurwetenschap*. Muiderberg: Dick Coutinho.
95. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
96. Waugh, H. 1982. The Human Rather than Superhuman Sleuth, in *The Murder Mystique: Crime Writers on their Art*, edited by L. Freeman. New York: Frederick Ungar, p.33-45.
97. Winks, R.W. 1980. *Detective Fiction* (A Collection of Critical Essays). New Jersey: Prentice-Hall Inc.
98. Yelland, H.L. et al. 1983. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus and Robertson Publisher.